

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

На правах рукопису

СРІБНА ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 32:303.446

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ
УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник –
ЛЕВЧЕНКО Олеся Олександрівна,
кандидат політичних наук,
доцент

Миколаїв – 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Теоретико–методологічні засади досліджень трансформації політичних режимів України та Республіки Польща	
1.1. Сучасний стан дослідження проблеми трансформації політичних режимів	11
1.2. Трансформація політичних режимів України та Республіки Польща як об’єкт наукового аналізу	24
1.3. Порівняльний аналіз як метод дослідження політичних трансформацій	32
Висновки до Розділу 1	46
РОЗДІЛ 2. Трансформаційний розвиток інститутів державної влади в Україні та Республіці Польща	
2.1. Президентські структури у системі стримувань та противаг	50
2.2. Верховна Рада України та Сейм Республіки Польща у процесі становлення національного парламентаризму	66
2.3. Функціонування системи виконавчої влади на етапах політичних перетворень	76
2.4. Становлення та реформування судових систем	93
Висновки до Розділу 2	107
РОЗДІЛ 3. Інститути громадянського суспільства України та Республіки Польща у контексті політичних трансформацій	
3.1. Зародження сучасного громадянського суспільства (1980-1992 р.р.)	110
3.2. Партійна система у контексті політичних трансформацій	122
3.3. Засоби масової інформації як інститут недержавної влади	138
3.4. Трансформація органів місцевого самоврядування	149
Висновки до Розділу 3	160
РОЗДІЛ 4. Індеси демократії як інтегральна характеристика політичних режимів України та Республіки Польща	
4.1. Оцінка рівня демократії політичного режиму України за допомогою індексів демократії	163
4.2. Рівень демократичності політичного режиму Республіки Польща	

крізь призму індексів демократії.....	
Висновки до Розділу 4	178
	190
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АВС	– Акція виборча «Солідарність» (Республіка Польща)
ББСР	– Безпартійний блок сприяння реформам (Республіка Польща)
БЮТ	– Блок Юлії Тимошенко (Україна)
ВР	– Верховна рада(Україна)
ГП	– Громадянська платформа (Польща)
ДП	– Демократична партія (Республіка Польща)
ДС	– Демократичний союз (Республіка Польща)
ЄС	– Європейський союз
КПРС	– Комуністична партія Радянського Союзу
КМУ	– Кабінет Міністрів України
ЛДК	– Ліберально-демократичний конгрес (Республіка Польща)
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
НАТО	– Північноатлантичний Альянс
НРУ	– Народний Рух України
НСНУ	– Народний союз «Наша Україна»
НУНС	– Наша Україна – Народна Самооборона
ОБСЕ	– Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОСП	– Об'єднана селянська партія (Республіка Польща)
ПЗУ	– Партія зелених України (Республіка Україна)
ПіС	– Право і справедливість (Республіка Польща)
ПОРП	– Польська об'єднана робітничка партія
ПППУ	– Партія промисловців і підприємців України
ПНР	– Польська Народна Республіка
ПР	– Партія регіонів (Україна)
СБУ	– Служба безпеки України
СОТ	– Світова організація торгівлі
СРСР	– Союз радянських соціалістичних республік
УГС	– Українська Гельсінська спілка
УНР	– Український народний рух
УНЦПД	– Український незалежний центр політичних досліджень
УРП	– Українська республіканська партія
ХНО	– Християнсько-народне об'єднання (Республіка Польща)
ХНС	– Християнсько-народний союз (Україна)
ЦККПРС	– Центральний комітет комуністичної партії Радянського союзу

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Політичний режим є важливою характеристикою функціонування політичної системи. Інституційно подібні політичні системи можуть функціонувати у різних політичних режимах, тому на етапі динамічних соціально-політичних трансформацій саме порівняльні дослідження політичних режимів набувають особливої ваги.

Актуальний стан політичних трансформацій в Україні, пов'язані із цим виклики та проблеми обумовлюють підвищену увагу науковців і громадськості до аналізу феноменів, пов'язаних із функціонуванням основних інститутів політичної системи, тобто, у широкому сенсі – до проблеми трансформації політичного режиму в нашій державі.

Досвід трансформації Республіки Польща, яка першою серед держав колишнього радянського блоку стала на шлях демократизації, певною мірою є модельним для посткомуністичних країн. Разом із тим, не вщухає дискусія щодо того, якою мірою ця модель може бути застосована до різних країн, які знаходяться у різних конкретно-історичних умовах та на різних стадіях трансформаційного процесу. Автор обґрунтовує доцільність здійснення порівняльного аналізу трансформацій політичних режимів України та Республіки Польща, оскільки в обох державах наявні схожі стартові умови демократичної трансформації, хоча хронологічно ці етапи не співпадають і можна, на жаль, вести мову про певне відставання нашої держави, адже в Україні, на відміну від Республіки Польща, одночасно відбуваються процеси трансформації політичного режиму, державотворення, побудови політичної нації.

Серед методів дослідження трансформації політичних режимів в останні роки на передній план висувається порівняльний (компаративний) аналіз. В умовах суперечливості концепцій посткомуністичних трансформацій, відсутності консенсусу серед науковців на теоретичному рівні він стає оптимальним способом отримання достовірних дослідницьких результатів. Разом із тим, можна вести мову про те, що вітчизняна політична наука робить ще свої перші кроки у порівняльних дослідженнях політичних трансформацій в нашій державі, дисертаційні

дослідження та монографії в межах цього напрямку є досі поодинокими, а світова політична наука досі не приділяє Україні, як об'єкту аналізу, тієї уваги, на яку наша країна заслуговує з огляду на її значення та роль. Тому проведення комплексних порівняльних досліджень трансформації політичних режимів України стає актуальним і практично важливим науковим завданням, а сам цей напрямок наукових досліджень можна охарактеризувати як досі мало розроблений. Це переконує в необхідності поглибленого дослідження запропонованої автором теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах наукової теми: «Політичні, соціально-економічні і етнонаціональні процеси та внесок визначних громадсько-політичних діячів у їх розвиток у південному регіоні України», що розробляється Центром політичних досліджень та кафедрою політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили (державний реєстраційний номер U103U008821), одним з виконавців якої є дисертант.

Метою дослідження є виявлення особливостей та специфіки трансформації політичних режимів України та Республіки Польща в контексті функціонування інститутів публічної влади та їх взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні **задачі дослідження:**

– довести доцільність вибору Республіки Польща як адекватного об'єкту для здійснення науково значущих порівнянь її внутрішньополітичних процесів з близькими за змістом і спрямованістю політичними процесами в Україні;

– з'ясувати особливості початкового етапу політичних трансформацій, які обумовили подальшу специфіку еволюції політичних режимів України та Республіки Польща;

– визначити спільне та особливе у трансформаціях і функціонуванні основних державно-владних інститутів України та Республіки Польща;

– охарактеризувати у порівняльному аспекті принципи взаємовідносин між гілками влади та недержавними інститутами обох країн, співвідношення їх нормативної та фактичної ролі з точки зору характеристик політичного режиму;

– здійснити узагальнююче порівняння політичних режимів України та Республіки Польща на нинішньому етапі їхньої трансформації, використовуючи індекси демократії;

– обґрунтувати прогноз подальшої еволюції існуючих режимів, перспектив хабітуалізації демократичного політичного режиму у двох країнах.

Об’єкт дослідження – трансформація політичних режимів посткомуністичних країн.

Предмет дослідження – порівняльний аналіз трансформації політичних режимів України та Республіки Польща.

Методи дослідження. Для вирішення поставленої мети та задач дисертаційного дослідження ключовим для автора став метод порівняльного аналізу, як такий, що дав можливість індуктивного узагальнення наявної емпірики до рівня теоретичних побудов. При цьому застосовувалася стратегія бінарного порівняння країн, що межують між собою та належать до одного географічного ареалу. Це дало можливість виявити спільні характеристики політичних режимів та інтерпретувати їх як константи або незалежні змінні. Історико-генетичний підхід до досліджуваної проблеми дозволив прослідкувати трансформацію політичних режимів у ретроспективі на необхідну для адекватних наукових висновків глибину.

Розуміння політичного режиму як функціональної характеристики політичної системи обумовило звернення до методів системного аналізу та структурного функціоналізму, внаслідок чого поглиблено проаналізовано функціонування основних структурних елементів політичної системи.

Необхідність неупередженого дослідження соціально-політичної дійсності, в якій перебуває сам автор, визначили його звернення до принципів об’єктивності, неупередженості та історизму.

Системно-історичний і порівняльно-ретроспективний підходи дозволили розглянути політичні режими України та Республіки Польща більше, ніж за 20 років, що дало можливість зрозуміти формування їх в динаміці політичного життя. Враховувалися окремі положення цивілізаційного підходу, який серед інших використовувався при інтерпретації виявленої специфіки.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена внеском автора в адаптацію бінарного порівняльного аналізу для досліджень специфіки трансформації політичного режиму України. В межах пропонованого дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

уперше:

– концептуально обґрунтовано вибір Республіки Польща для порівняння з Україною принципом аналогії, що включає такі критерії, як близьке географічне та геополітичне положення, спільність політичної історії на її важливих етапах, порівнюваний рівень соціально-економічного розвитку, слов'янський етнокультурний бекграунд державоутворюючих націй, стратегічний курс на інтеграцію до європейського політичного, економічного та правового простору;

– розроблено схему порівняння трансформацій політичних режимів України та Республіки Польща, що включила поетапне історико-ретроспективне дослідження трансформації та функціонування системи державно-владних інститутів (президентських структур у їх діалектичному взаємозв'язку з системою органів виконавчої влади, вищих законодавчих органів, судових систем);

– запропоновано розуміння політичного режиму в умовах трансформації як комплексної характеристики тих змін, які динамічно відбуваються у системі органів державної влади, в способах їх функціонування і взаємодії між собою, а також з інститутами громадянського суспільства та громадянами;

удосконалено:

– періодизацію основних етапів трансформації політичних режимів і реформування державно-владних інститутів України та Республіки Польща для виявлення та розв'язання проблем розвитку та функціонування інститутів державної влади у посткомуністичних країнах;

– визначення перспектив розвитку демократії у вказаних країнах;

дістали подальшого розвитку:

– характеристики понять «трансформація політичного режиму», «політичний режим», «індекси демократії» та їх аналогів в соціально-гуманітарних дослідженнях України та Республіки Польща;

– концептуалізація доцільного напрямку реформи політичної системи України як трансформації владно-централізованих відносин у владно-самоорганізаційні, оскільки український корпоративно-бізнесовий спосіб функціонування влади відрізняється від польського – ліберально-демократичного управління.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження. Необхідність вивчення трансформації політичних режимів України та Республіки Польща зумовлюється як теоретичними, так і практичними цілями. Результати дослідження дають можливість розширити теоретико-методологічні знання відносно трансформації політичних режимів, демократизації системи державно-владних інститутів, розвитку громадянського суспільства, сприяють розробці теоретичних основ аналізу процесу політичної трансформації, перш за все в плані аналізу політичного режиму, дають можливість окреслити перспективи подальшого дослідження цієї проблематики.

Здійснені автором обґрунтування вибору Республіки Польща як об'єкта для компаративного дослідження інститутів та процесів в Україні, а також схема, за якою здійснювалося порівняння, можуть використовуватись іншими дослідниками при подальших кроснаціональних дослідженнях.

Сформульовані в дисертації основні теоретичні положення можуть доповнити зміст навчальних курсів з політології, соціології, філософії, використовуватись при розробці навчальних програм з порівняльної політології, а також відповідних спецкурсів.

З практичної точки зору, результати дослідження можуть бути цікавими для урядовців, політиків, аналітичних служб органів державної влади, експертної спільноти. Результати дослідження можуть бути також використані для теоретичного забезпечення зовнішньополітичної діяльності України щодо взаємодії з Республікою Польща.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового пошуку автора. Сформульовані положення, узагальнення, оцінки і висновки з рекомендаціями та пропозиціями обґрунтовані дисертантом на підставі особистих наукових досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дослідження обговорювались на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Наукові та практичні аспекти розвитку Інституту історії і права в умовах Болонського процесу» (м. Миколаїв, грудень 2006); «Національна ідея та національний інтерес України: єднання заради майбутнього» (м. Сімферополь, грудень 2009); «Могилянські читання – 2010» (м. Миколаїв, жовтень 2010); міжнародна наукова конференція «Європа ХХІ століття – інтеграція в умовах кризи» (м. Слубіце, Республіка Польща, лютий 2011); «Наука в сучасному світі» (м. Москва, березень 2011); «Теорія і практика сучасної науки» (м. Горлівка, вересень 2011).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 14 авторських публікаціях, серед яких 5 наукових публікацій у фахових виданнях з політичних наук в Україні і 1 фахова стаття в іноземному виданні.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, які поділяються на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. **Загальний обсяг дисертації** 196 сторінок. Список використаних джерел містить 392 найменування, з яких 99 – іноземними мовами (31 сторінка).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

1.1. Сучасний стан дослідження проблеми трансформації політичних режимів

Світові політичні реалії в останні два десятиліття викликали в політичній науці підвищений інтерес до проблематики демократичного транзиту, трансформації політичних режимів та політичних систем. Це, відповідно, призвело до формування великого масиву різноманітних наукових праць, дотичних до теми трансформації посткомуністичних політичних режимів, зокрема України та Республіки Польща. Важливе місце займають і джерела емпіричної інформації. Щоб систематизувати увесь цей масив, варто поділити його на декілька секторів, критерієм поділу визначивши їх походження та функціональне призначення. Дотримуючись такого принципу, джерельну основу пропонованого дослідження можна структурувати наступним чином:

1. Наукові статті, монографії, дисертаційні дослідження, доповіді та інші праці вітчизняних і зарубіжних дослідників.
2. Законодавчі акти та їх проекти, політичні документи, акти, угоди, заяви, програми, концепції тощо.
3. Довідкові видання, словники, енциклопедії.
4. Джерела емпіричної інформації: (статистичні дані, дані соціологічних досліджень та моніторингів, інформаційні повідомлення та матеріали).

Серед представників зарубіжної політичної думки ХХ-го століття проблемою політичних режимів, їх різновидів і проблематикою трансформації займалися З. Бжезінський [21], Є. Вятр [43], С. Гантінгтон [49], М. Джилас [70], А. Лейпхарт [149], А. Пшеворський [205-207], Д. Растоу [215], Ф. Шміттер [275] та інші. У дослідженнях на посткомуністичному просторі проблематика цього напрямку знайшла своє втілення у різнобічній характеристиці понять «політична трансформація», «трансформаційний період», «трансформаційний процес».

Взагалі вивчення трансформаційних процесів відбувалося поступово. Перший етап у вивченні особливостей перехідного періоду від тоталітаризму до демократії розпочався на Заході в 60 - 70-х роках і був присвячений аналізу трансформації тоталітарних режимів у Європі, які розпалися під впливом зовнішніх факторів після другої світової війни. В працях цього періоду поряд з визначенням основних термінів і критеріїв самого режиму та етапів його трансформації, розроблялась проблематика пошуку необхідних передумов для появи стабільних демократій, підстав для їх успішного функціонування.

Особливої уваги заслуговують праці українських, польських та російських дослідників, що аналізують: причини та соціальні наслідки розпаду СРСР; проблеми суспільно-політичної трансформації та їх наслідки. Коло українських дослідників зазначених проблем складають: Т. Алексєєва, Л. Артюшин, В. Бабкін, В. Барков, О. Білий, О. Бойко [3, 9, 11, 20, 22, 25]; В. Васович, Д. Видрін, І. Воронов, А. Гальчинський, В. Горбатенко, В. Дем'яненко, О. Дергачов [35, 39, 42, 47, 55, 62; 63]; В. Єлізаров, В. Журавський, К. Кантор, А. Колодій, І. Кресіна, А. Кузьменко [82, 87, 108, 120, 135, 142]; В. Мельник, М. Михальченко, А. Музиченко, М. Поліщук, В. Полохало [170, 174, 172, 206, 207]; А. Романюк, Ф. Рудич, І. Семененко, В. Селіванов, В. Тертичка [212, 217, 225, 226, 243]; Н. Черниш, В. Якушик [265, 288-290]. Коло російських науковців – Е. Моцелков, Ю. Сумбатян, А. Соловйов, Н. Съедин, В. Циганков, В. Чиркін [171, 225, 229, 240, 263-264, 270]. Проблеми режимних трансформацій в цілому та демократизації стоять передусім у центрі уваги польських науковців Л. Бальцеровича, Є. Вятра, Гж. Колодка, Т. Мазовецького, Т. Сшіманека [16, 43, 121-123, 157, 226].

Видання книги «Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств» (1995) стало однією з перших у світовій міждисциплінарній дослідницькій практиці спробою комплексного дослідження соціально-політичних, економічних, геополітичних, культурних трансформацій посткомуністичних суспільств. На увагу заслуговують такі положення, акцентовані редактором В. Полохалом: «Актуальна політологічна проблема, довкола якої точаться дискусії у світі – перспективи та альтернативи політичного розвитку тих чи

тих посткомуністичних країн. Більшість політологів вирішує це питання, формулюючи таку дилему: або демократичне, відкрите суспільство, або повернення до комуністичного тоталітаризму. Реальні ж політичні зміни у колишніх комуністичних країнах свідчать про ескалацію складнощів і суперечностей. Ймовірний широкий спектр як традиційних моделей суспільного розвитку (демократичних, комуністичних, фашистських, націоналістичних), так і новітніх – часом химерних, гібридних, неототалітарних за основними ознаками» [201, с. 10-11].

Особливу увагу привертають роботи російських вчених. Так, аналізу сутності політичного режиму присвячені праці С. Андрєєва [4] та Ю. Сумбатяна [246], дослідженням різновидів режимів займаються К. Гаджієв [44] і В. Мокшин [169], проблеми політичної трансформації висвітлені в роботах С. Катаєва [110], Д. Фадєєва [251], О. Харитонові [258]. Загальнометодологічне значення має праця А. Циганкова «Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка», в якій ґрунтовно досліджуються сутність, структура, типологія та динаміка трансформації політичних режимів [264].

Після проголошення незалежності України значно розширилися дослідження проблеми демократичного політичного режиму. Українські вчені Є. Головаха [52], В. Якушик [280] та інші роблять спроби дослідити стан українського суспільства щодо цієї проблеми.

Значний внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили українські вчені: В. Бабкін, М. Бухарін, В. Ворона, В. Горбатенко [11, 31, 41, 56]; К. Двойних, В. Дем'яненко, Г. Зеленько, А. Іцхокін [61, 62, 97-99, 105]; С. Катаєв, Є. Кіш, Н. Коровіцина, І. Курас, О. Куценко [110-112, 115, 132, 144-145, 142]; Т. Микитюк, М. Михальченко, Є. Мошелков, Ю. Руденко [164, 166-168, 171, 216]; І. Семененко, Л. Старецька, В. Тарасенко, В. Ткаченко, Д. Фадєєв, Н. Хома [225, 231, 241, 250, 251, 260]. Схожі позиції поставторитарного перходу та аналізу теоретичних аспектів трансформації політичних режимів відстоюють у своїх дослідженнях і польські науковці, зокрема, А. Антошевський, С. Божик, Р. Гербут, Н. Іздепський, Я. Куроня, Ж. Пшистава, З. Ярош та ін. [295, 307, 311, 332, 341, 333, 362].

Заслужують на увагу розвідки українського вченого-соціолога С. Катаєва, який робить два важливі висновки. Перший – про необхідність врахування кризового характеру суспільних трансформацій. Стверджується думка, що «у стані трансформаційної кризи суспільство не має загально усвідомленого напрямку розвитку, стійких співвідношень між його визначальними елементами, а тому наслідки змін передбачити досить складно: послідовність дій формується відповідно до попереднього результату, а не згідно з цілісно-нормативним уявленням майбутнього» [112, с. 8-9]. Другий висновок стосується необхідності врахування ряду основоположних принципів, до яких автор відносить: «тотальність трансформації, полівекторність розвитку, ситуативність і мозаїчність соціальної структури та суспільних норм, політичну й економічну віртуальність, моменти сталого розвитку» [112, с. 16].

Нові зауваження щодо трансформаційного процесу, який ґрунтується на діалектичному подоланні сутнісних елементів старого порядку та відзначається націленістю на нову якість явища чи системи, пропонує польський дослідник С. Божик. [304, с. 93].

У своїй відомій статті «Велика трансформація Центрально-Східної Європи: успіх та розчарування» Я. Корнаї при визначенні, які країни можна віднести до регіону ЦСЄ, виходить із суто зовнішньої ознаки. Центрально-Східна Європа – це колишні комуністичні країни континенту, що наразі є членами ЄС. Для них велика трансформація завершена входженням до Європейського Союзу. Зазначимо принагідно, що входженням в ЄС завершено перший етап великої трансформації. Я. Корнаї слушно підкреслює, що ЦСЄ - це не географічне поняття, як свого часу – в період панування комуністів - не географічним було визначення «Східна Європа» [129, с.8].

Я. Корнаї починає свою працю з того, що визнає пріоритетність зовнішніх впливів – навіть зовнішнього політичного пресингу - на весь процес реформ в ЦСЄ. Ним же він пояснює і швидкість посткомуністичної трансформації: «Багато змін були нав'язані цим країнам за допомогою зовнішнього тиску чи, щонайменше, цей тиск прискорював реалізацію змін» [129, с.16]. Під зовнішніми впливами він розуміє

вплив таких організацій, як НАТО та ЄС, а також ОЕСР, ВТО (СОТ), МВФ. Дослідник вважає, що з огляду на суттєві відмінності між колишніми комуністичними країнами Європи, варто було б здійснити загальний аналіз їхньої трансформації. При цьому сам він «не береться» за цю проблему, зосереджуючи свою увагу лише на восьми з них – Угорщині, Латвії, Литві, Республіці Польща, Словаччині, Словенії, Чеській Республіці, Естонії. Вчений пояснює свій вибір тим, що саме в цих країнах реформи були найбільш послідовними [129, с.16–17]. Це – важливий аргумент, але, перш за все, він торкається економічного аспекту, що найбільш близький Я. Корнаї як фахівцеві. В поданому дисертаційному проекті автор намагається розглянути не тільки спільні риси реформ, але й їх особливості, взаємний вплив, тому вибірка країн для дослідження була взята саме в такому форматі.

Праця Я. Корнаї важлива з методологічної точки зору: дослідник особливу увагу приділив, як він сам зазначив, «виокремленню власного описування фактів від нормативних оцінок цих фактів і від системи цінностей, що склали основу цих оцінок. Увага до подібних речей необхідна як для розуміння фактичних даних, так і для точного визначення пунктів розходження точок зору» [129, с.17]. Я. Корнаї розглядає сучасні реформи в ЦСЄ у контексті світової історії. Він зазначає, що магістральним напрямком економічної трансформації в рамках західної цивілізації, до якої, на його думку, безперечно належать країни ЦСЄ, був капіталізм. Характерними інститутами капіталізму дослідник називає приватну власність, найману працю, ринковий обмін, кредит та правову систему, яка захищає недоторканність приватної власності та контрактні відносини. Щодо суспільних трансформуваль, він пише: «Інституціональна трансформація була невід’ємною від таких глибоких процесів, як урбанізація, індустріалізація і комерціалізація» [129, с.39].

Порівняльний аналіз розвитку країн Заходу та «соціалістичного табору» приводить Я. Корнаї до глибокої впевненості, що капіталізм є більш продуктивним, інноваційним, надає більш високі темпи зростання, і, врешті-решт, веде до істотнішого піднесення рівня життя. «Безперечний факт полягає в тому, що існуючий

соціалізм програв гонку існуючому капіталізмові. До цього часу у світі західної цивілізації основна історична тенденція розвивається у напрямі експансії капіталізму» [129, с.41]. Тож країни ЦСЄ вийшли 15 років тому з глухого кута й повністю стали на основний шлях, що підтверджує стрімке зростання основних економічних показників. Але Я. Корнаї зазначає, що було б помилкою робити висновки на основі даних одного десятиліття. «Ми не знаємо, якою мірою швидке зростання можна віднести на рахунок використання новою системою резервів, що були сховані в минулому і не використовувались старою неефективною системою. Високі темпи зростання можуть бути певною мірою пов'язані з тим фактом, що за глибокими спадами зазвичай бувають швидкі піднесення. Ці явні резерви, що легко мобілізувати, рано чи пізно будуть вичерпані». Отже, для сучасного дослідника методологічно коректним буде «лише порівняння однієї системи з іншою, довгострокові характеристики однієї системи з довгостроковими характеристиками іншої» [129, с.42].

Другим після Я. Корнаї знаним фахівцем з проблем країн, які переживають посткомуністичні транзити, є відомий польський економіст Г. Колодко. У своїй досить відомій праці «Від шоку до терапії. Політична економія постсоціалістичних перетворень» (1998) він дав зразок солідного аналізу проблем перехідних економік. Більше того, висновки книги допомагають сформулювати методологію досліджень будь-якої посткомуністичної країни не тільки в економічній, а й у політичній сфері.

Аналізуючи системний вакуум в перехідних країнах, де не було ані плану, ані ринку, Г. Колодко зазначив, що надто швидка ліквідація старих структур була стратегічною помилкою. Це призвело до виникнення «дикого ринку», коли лише купка ділків змогла нажитись на ситуації: «Низька ефективність праці та слабка дисципліна управлінського апарату всіх рівнів, помножені на корупцію, некомпетентність та недосвідченість, зробили значний вклад в економічний спад. Рішучість будь-якої структури, що бажала чесно вести справи, була приречена на провал» [123, с. 116]. Цього можна було уникнути за допомогою створення необхідних структур замість «шокової терапії», якій віддали певну данину країни ЦСЄ. Причина провалу «шокової терапії» пояснюється тим, що західні еліти

запропонували свої рецепти оздоровлення недосвідченим східним колегам. Дослідник резюмував: «Тепер абсолютно ясно, що впливові вчені Заходу та спеціалісти міжнародних організацій недостатньо повно розуміли специфіку соціалістичної централізованої планової економіки. Вони були здивовані зовсім незнайомою інтелектуально-політичною проблемою, що раптово виникла, та були змушені користуватись теорією і практикою, розробленими для інших ситуацій. Західним вченим і спеціалістам був знайомий тільки один вид терапії, який, однак, з багатьох причин не відповідав характеристикам та завданням переходу» [123, с. 148].

На висвітленні питань специфіки формування демократичної політичної системи; особливостей трансформації основних органів (гілок) державної влади та механізмів стримувань і противаг зосереджуються українські та російські дослідники: В. Барков, О. Білоус, Ф. Бойко, А. Гальчинський, В. Гельман [20, 23, 25, 47, 48]; О. Долженков, В. Іщук, В. Коновалов, А. Медушевський, С. Наумкіна, В. Чиркін, М. Шульга [76, 106, 228, 161, 176, 269, 285], а також польські науковці – Ж. Запутович, В. Мацієшко, В. Цімошевич [308, 311, 347].

Розвідка Національного інституту стратегічних досліджень «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» (2003) визначила сучасні стратегічні геоекономічні орієнтири України, сформульовані О. Власюком. Вчений, зокрема, визначає перспективність економічних взаємовідносин між посткомуністичними країнами, що, безумовно, потребує їх теоретичного обґрунтування й на рівні спеціальних політологічних досліджень. О. Власюк зазначає: «Схожість економічних процесів у країнах Співдружності свідчить про їхню єдину основу. Це дає змогу говорити про теоретичну можливість спільного вирішення проблем економічного розвитку в країнах СНД на фундаменті лібералізації міждержавних економічних відносин, формування нової системи поділу праці, реструктуризації економіки в межах СНД. Проте досвід показує, а логіка економічних процесів підтверджує, що головною умовою інтеграції є не формальна, а реальна спільність інтересів. Такої спільності в межах Співдружності ще немає» [40, с. 26].

Серед підходів названих вчених як концептуально значущі для даного

дослідження слід відзначити наступні наукові видання: дослідження українських вчених Національного інституту стратегічних досліджень Т. Розової і В. Баркова «Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні» (2003) [20]; наукову розвідку української дослідниці А. Колодій «Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу)» (2001) [120-121].

У визначенні концептуальних перспектив посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи важко переоцінити значення збірника «У пошуках правильної парадигми» (укладач - канадський дослідник, професор Університету Ватерлоо Д. Гузіна). Взагалі треба зазначити, що канадська політологія є однією з національних шкіл, які найбільш динамічно розвиваються. В центрі уваги всіх статей збірника, що є типовим для транзитологів, – проблеми визначення суті та чинників демократизації.

Однією із засновниць сучасних досліджень демократичних транзитів була В. Банс. В статті «Політична економія постсоціалізму» вона наголошувала, що «однорідність соціалістичного минулого і сучасної міжнародної політичної економії доходять в унісон такого самого прогнозу: постсоціалістичні режими повинні бути схожими між собою як за формою, так і за функціонуванням» і це надає дослідникам права їх порівнювати [17, с.239]. Крім того, О. Банс відверто підкреслювала, що «передумовою, якщо не перспективою, було те, що Східна Європа була добре розташована, аби точно стати саме цим: східною половиною Європи» [17, с.240].

Дослідниця наголошувала, що термін «демократизація» нині став ярликом, який позначає зовсім різні поняття. Для Східної Європи більше ніж «демократія» чи «диктатура» підходить термін «гібридний режим» [17, с.241]. Вона виявила три сценарії розвитку країн Східної Європи після 1989 р. При першому – коли до влади прийшла ліберальна опозиція - економічна реформа та демократизація підтримували й доповнювали одна одну (Республіка Польща, Словенія, Чеська Республіка). При другому – комуністи утримали владу – авторитарна політика та соціалістична економіка залишились без істотних змін (Білорусь, Узбекистан). При третьому – «зв'язок між економічними та політичними реформами було розірвано й позитивних результатів дуже мало, хоча надії ще є (Хорватія, Словаччина, Болгарія, Росія,

Україна)» [17, с.241-242]. Досить цікаво бачити серед «майже безнадійних» Словаччину, Болгарію та Хорватію, теперішніх членів ЄС та НАТО. Це ще раз свідчить про обмеженість розгляду реформ в окремих сферах суспільно-політичного життя для вироблення прогнозу навіть на найближче майбутнє.

Проблема становлення ліберальної демократії в посткомуністичній Східній Європі одними з перших була досліджена американськими політологами Г. Алмондом і С. Вербою [6], які критикували тих дослідників, які як критерії демократії розглядають ті чи інші політичні інститути. Більшість з них (загальне виборче право, політичні партії, виборні законодавчі органи) присутні як в авторитарних, так і тоталітарних режимах. Г. Алмонд і С. Верба зазначали, що для розвитку стабільного й ефективного демократичного устрою потрібно дещо більше, аніж певні політичні й управлінські структури. Цей розвиток залежить від орієнтацій, які мають люди щодо політичного процесу, тобто від політичної культури. Якщо вона нездатна підтримати демократичну систему, шанси на успіх демократизації є дуже слабкими.

У праці «Що робить демократії життєздатними?» А. Пшеворський, М. Альварес, Х. Чейбуб та Ф. Лімонжі, використовуючи математичні методи дослідження, виокремили кілька таких найважливіших чинників впливу: економічні показники, міжнародні умови, інституційний дизайн. На їхню думку, саме вони сприяють збереженню демократії деякий час, а через це її доля стає більш сталою, адже всі при звичаються до демократії [207, с. 221].

Внесли свій доробок в розгляд цієї теми молоді українські науковці І. Дмитрів та В. Кобильник. Зокрема, І. Дмитріву (Тернопіль) належить оригінальне дослідження зовнішніх факторів євроінтеграції Республіки Польща. На його думку, хоча головним чинником є німецький, але має значення і французький – у негативному сенсі. Французькі політичні еліти побоювались, що Республіка Польща може стати «троянським конем» США в Європі, який буде блокувати некорисні для Вашингтона інтеграційні процеси. Політична еліта лівих сил (уряд Л. Жоспена) охоче презентувала Республіку Польща як країну клерикальну і нетолерантну, яка повністю відійшла від республіканських ідеалів, покладених в основу політичної

системи Франції. Якщо для німців першочергове значення мало те, що Республіка Польща є для них важливим економічним і політичним партнером, то для французів вона була тільки одним з важливих елементів сильної та об'єднаної Європи, яку прагне збудувати Франція. Цим обумовлена пересторога, що розширення ЄС може призвести до погіршення функціонування інституцій Євросоюзу [69, с. 206].

Однак у кінцевому підсумку Франція підтримала вступ Республіки Польща до ЄС. Як зазначав польський вчений Т. Бобешко, «припускаючи, що умовою створення та розвитку промисловості в широкому розумінні є ринок збуту, вільний капітал, сучасні технології, вільна робоча сила (краще дешева), було вирішено розширювати Євросоюз» [27, с. 148].

Крім вищезазначених авторів, свій внесок в розгляд питання з різних сторін – від зростаючого економічного до політичного впливу ЄС, пов'язаного з його розширенням, - зробили українські політологи Н. Буренко, М. Герасимчук, О. Ковальова, В. Копійка, А. Кузьменко, П. Майстренко, Є. Макаренко, І. Піляєв, Н. Садовська, О. Сушко, В. Тарасова, С. Фомін [29, 50, 119, 128, 142, 153, 154, 194, 223, 239, 242, 253], а також науковці зі Східної та Західної Європи, праці яких переважно стосуються відносин ЄС з окремими східноєвропейськими країнами (наприклад, дослідники західної політичної думки П. Бекер та Б. Ліпперт, З. Чубинські [13, 149, 180], польські науковці В. Бонусіак, І. Муха та М. Щепанські, А. Штротнік [391, 285, 373]). Разом з тим, наукова розробка проблем політичного та ідейного впливу Євросоюзу протягом періоду трансформацій ще далеко не завершена.

На нашу думку, більш важливими передумовами для сучасних трансформацій в ідейній сфері були ті особливості східноєвропейського менталітету, що формувалися протягом усього багатовікового періоду боротьби народів регіону за свою незалежність і створення власної держави. Таким чином, у дослідженнях проблем ідеологічної трансформації регіону можна констатувати кризу, що затягнулась. Для її переборення необхідно, перш за все, повернутися до визначення чіткої дефініції основного предмета дослідження (трансформації політичних режимів України та Республіки Польща).

При визначенні існуючих дефініцій і поняттєвого апарату дослідження в роботі були використані словники й енциклопедії загальнонаукового характеру.

Оскільки запропонована робота присвячена проблемам дослідження політичного режиму в Україні, то за необхідністю були залучені довідкові видання, які дають об'єктивну загальну картину суспільно-політичних реалій в Україні в контексті демократичних перетворень років незалежності, представляючи інститути державної влади в Україні, повноваження та відношення гілок влади, партійну і виборчу системи тощо.

Значний пласт якісної науково-аналітичної інформації можна знайти у працях наукових установ:

- Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Проводить дослідження етнонаціональних аспектів суспільно-політичного життя, їхнього впливу на розвиток суспільних інститутів. Виробляє рекомендації із формування та запровадження ефективної державної політики у сфері національних відносин.
- Інституту соціології НАН України. Заснований в листопаді 1990 року. Зміст і характер наукових досліджень інституту спрямовані, насамперед, на виявлення закономірностей та основних тенденцій соціального розвитку українського суспільства, відтворення в наукових концепціях динамічного образу сучасного українського соціуму, аналіз особливостей суспільних перетворень, визначення основних показників, форм і наслідків соціальних змін, що відбуваються в Україні на межі тисячоліть (<http://i-soc.com.ua/>).
- Міжнародного інституту порівняльного аналізу (International Comparative Analysis Institute) заснованого у жовтні 1998 року, як міжнародної неприбуткової неурядової громадської організації, яка своїм головним завданням ставить аналіз політичних і економічних процесів, інститутів та явищ в Україні й світі. Інститут аналізує та узагальнює передовий досвід у сфері економіки, права, державного управління, місцевого самоврядування та сприяє впровадженню його в практику, бере активну участь у підготовці та супроводженні законопроектів у парламенті, готує аналітичні матеріали для

зацікавлених сторін (<http://icai.org.ua/>).

- Соціологічного агентства «ПОЛО-соціс» – що проводить фундаментальні та прикладні соціологічні дослідження з проблем соціальної, економічної, політичної і культурної сфери життєдіяльності суспільства. Основні наукові пріоритети: дослідження масової свідомості, сфери міжнаціональних відносин, тенденції розвитку вищої освіти, соціокультурні процеси (<http://polosocis.com/>).
- Українського незалежного центру політичних досліджень (УНЦПД) – неурядової позапартійної дослідницької організації, метою якої є аналіз внутрішньої та зовнішньої політики та конкретна інформаційна та консультаційна допомога демократичним установам в Україні (<http://ucipr.kiev.ua/>).
- Українського Центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова (УЦЕПД) – неприбуткової громадської організації, що здійснює дослідження в таких основних сферах: внутрішня політика; соціально-економічний розвиток України; енергетика; державне управління; міжнародна економіка; зовнішня політика; національна безпека й оборона; військово-будівництво; міжнародна та регіональна безпека; миротворча діяльність. УЦЕПД готує такі аналітичні матеріали: політичний аналіз і стратегічний прогноз; аналітичні доповіді, бюлетені, статті; результати соціологічних досліджень; оперативний коментар з актуальних проблем у ЗМІ (<http://uceps.com.ua/>).
- Фонду «Демократичні ініціативи» (ДІ). Що був заснований у 1992 році як неприбуткова, недержавна, аналітична організація. «ДІ» підтримує перехід до повноцінної демократії та розвиток громадянського суспільства в Україні. Зокрема, Фонд спеціалізується на аналізі громадської думки, аналізі соціальних і політичних тенденцій, проведенні семінарів для журналістів і політиків, міжнародних обмінах (<http://dif.org.ua/>).

(Дані про характер діяльності та сферу дослідницьких інтересів подано так, як вони наведені на web-сторінках вказаних організацій.)

Таким чином, аналіз політологічних джерел, що стосуються проблематики,

пов'язаної з трансформацією політичних режимів України та Республіки Польща, засвідчує значні здобутки як західної, так і вітчизняної політичної науки. Разом з тим, спостерігаємо, що компаративний аналіз, навіть враховуючи його перспективність, досі системно не застосовувався для глибокого дослідження трансформації політичних режимів на посткомуністичному просторі. Попри існування значного масиву літератури, в якій більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження проблеми, все ж стан її наукового осмислення не можна вважати достатнім. Окремо можна відзначити хіба що дослідження О. Долженкова, В. Кобильника, Г. Музиченко, А. Романюка, які стали надбанням сучасної політичної науки [73 -78, 133, 172, 212 -214].

Досі небагато досліджень, які у порівняльному аспекті аналізували б закономірності та особливості функціонування інститутів президентської, законодавчої, виконавчої та судової влади. Застосування порівняльного методу в даному контексті дозволяє дослідити процес становлення демократії в різних політичних системах, у різних національно-культурних й історичних умовах, з'ясувати їх специфічні особливості, відмінності, а також спільні риси. Це, в свою чергу, сприяє детальному дослідженню етапів і напрямків трансформації політичного режиму як складової загального процесу політичних трансформацій, вирішення проблеми прогнозування подальшої трансформації політичних режимів.

Таким чином, хоча окремі аспекти політичних трансформацій взагалі і трансформації політичних режимів зокрема все більше стають об'єктами наукового дослідження, ця проблема у цілому залишається недостатньо вивченою. Так, не в повній мірі висвітлена роль політичного режиму як функціональної характеристики політичної системи, потребує уточнення методологія відбору конкретних країн для реалізації порівняльних досліджень та оцінка рівня демократичності політичних режимів. Все це актуалізує необхідність продовження вивчення проблеми політичного режиму з позиції системного узагальнення, через безпосередній зв'язок з політичними процесами, що відбуваються в Україні сьогодні.

1.2. Трансформація політичних режимів України та Республіки Польща як об'єкт наукового аналізу

XX та початок XXI століття позначилися існуванням та трансформаціями широкого спектру демократичних, тоталітарних, авторитарних і перехідних політичних режимів. Вивчення функціонування цих політичних режимів, дослідження динаміки їх розвитку та трансформації, порівняльний аналіз є одним з важливих напрямків політичної науки, особливо зараз, коли у світі борються тенденції, з одного боку, трансформації авторитарних режимів у демократичні, а з другого – відбувається на тлі економічної кризи певне згорання демократичних надбань, звуження економічної бази демократичних політичних режимів, ренесанс різних видів нео-авторитарних та нео-корпоративістських політичних режимів.

Враховуючи ключове значення поняття «режим» (поряд із поняттям «трансформація») для даного дослідження, автор пропонує вибудувати один типологічний ряд, а саме: «режим – політичний режим – політичний режим в умовах динамічної трансформації».

В науковій літературі, як в нашій країні, так і за кордоном, існує велика кількість визначень цієї базової категорії політичної науки, що розкриває спосіб функціонування політичної системи. Так, російський політолог А. Циганков у своїй роботі «Сучасні політичні режими: структура, типологія, динаміка» зазначає, що в «політичній науці склалися дві традиції в осмисленні політичних режимів. Одна з них пов'язана з політико-правовим або інституціональним підходом, друга - з соціологічним. Відмінності, що мають місце в межах даних традицій, досить суттєві, але їх можна подолати. В першому випадку увага приділяється формально-юридичним, процедурним характеристикам здійснення влади, в другому її соціальним засадам і походженню» [263, с.12]. Розглянемо ці дві традиції більш детально.

Представники інституціонального підходу, який, до речі, був поширений як серед радянських вчених, так і серед багатьох сучасних дослідників, розглядають політичний режим як елемент форми держави поряд з іншими елементами - формою державного правління і формою державного устрою. Наприклад, Г. Світа – один з авторів підручника «Політологія» за редакцією О. Семківа вважає, що «форма держави - це її структура, яка складається з політичного режиму, форми правління і

державного устрою. Політичний режим - це сукупність прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється державна влада» [226, с.263]. Український дослідник В. Якушик також визначає політичний режим як «систему засобів і методів управління державноорганізованим суспільством» [280, с.129]. Подібну позицію зустрічаємо і в американського політолога К. Бекстера, який розуміє під політичним режимом систему (форму) правління [16, с. 121].

На нашу думку, цей підхід є обмеженим, оскільки не зовсім правильно розглядати політичний режим як форму держави поряд з двома її елементами. Термін «форма» звичайно вживається в теорії держави та права в якості спеціально-наукового терміну, що означає структуру, будову держави. Форма правління відображає вертикальне членування механізму держави, а форма державного устрою - горизонтальне. Ці два поняття однопорядкові, характеризують організаційну, статичну структуру держави, і, таким чином, мають право на існування в межах поняття форма держави. Політичний режим - елемент іншого порядку в порівнянні з формою правління та формою державного устрою, йому відповідає категорія зміст, а не форма.

Політичний режим - це змістовна сторона політичного процесу, тому що він має відношення до корінних інтересів людей, класів, соціальних груп, від типу політичного режиму залежить ступінь свободи в суспільстві, а це вже має відношення до змісту, а не до форми.

Неповно розглядати політичний режим як характеристику держави, пов'язувати його тільки з державою і державними інститутами. Поняття політичного та державного не співпадають, державне – це безперечно політичне, але за межами державного - маса політичного. Функціонування політичної системи, поряд з діяльністю інститутів державної влади, охоплює також і велику кількість інших соціальних процесів, що мають відображувати реальну роль та інтереси усіх соціальних груп, верств, політичних партій та інших об'єднань у плані формування владно-управлінських структур.

Доцільно розрізняти поняття «державний режим» і «політичний режим», які не є тотожними. Якщо перше характеризує методи здійснення державної влади, то

друге є середовище й умова політичного життя суспільства, іншими словами - певний політичний клімат, що існує в даному суспільстві.

Таким чином, ми підійшли до другого - соціологічного напрямку аналізу політичного режиму. В цьому напрямку першочергова увага приділяється осмисленню тих зв'язків між суспільством і державою, які склались реально та не обов'язково у відповідності з приписаними конституцією або іншими правовими актами нормами політичної поведінки. У представників даного напрямку режим розглядається не тільки як форма (чи то правління, чи то державного устрою) і, навіть, не тільки як структура влади з притаманними їй методами реалізації політичної волі, а у більш широкому значенні - як баланс, відповідність, між соціальним і політичним.

У рамках соціологічного напрямку досліджень режиму має місце значне розмаїття позицій. Іноді можна зустріти досить розширене (якщо не сказати розмите) визначення політичного режиму.

Якщо перший - інституціональний напрямок ототожнював політичний режим з формами держави, то представники другого іноді не проводять ніяких розмежувань між політичними режимами та політичними системами.

Так, американський політолог М. Хагопян використовує поняття «політія», «політична система» та «режим» як синоніми. За його словами, ці терміни в широкому розумінні означають «фундаментальну організацію політичного життя». Вони виражають спільні структурні характеристики політичного порядку [258, с.72].

Французький політолог М. Дюверже в деяких своїх працях також ототожнював поняття «політичний режим» і «політична система» [79].

Безумовно, ці дві категорії тісно пов'язані між собою: політичний режим - динамічна, функціональна характеристика політичної системи; політичний режим - це політична система, взята в динаміці. Поняття «політична система» дає відповідь на питання, через який механізм здійснюється політична влада, що він собою представляє. Поняття «політичний режим» дає відповідь на питання, як функціонує цей механізм, як розподіляється влада в суспільстві та як ця влада контролюється з боку громадянського суспільства. Право на самостійне існування категорій

«політична система» та «політичний режим» давно доведено західними політологами, та розглянута вище точка зору, що ґрунтується на ототожненні цих понять, не витримує ґрунтовної критики (до речі, М. Дюверже в подальшому змінив свою позицію з цього питання).

У деяких роботах зустрічається розширене визначення політичного режиму. Основу такого підходу заклав Г. Алмонд, коли визначав політичну систему як сукупність всіх суспільних структур в їх політичних аспектах. За його визначенням, що стало класичним, така система включає в себе, крім політичних інститутів, соціальні й економічні структури, історичні традиції і цінності суспільства, культурний контекст його розвитку. [5].

Для того, щоб визначити сутність політичного режиму, розкрити основні його риси, розглянемо ще декілька визначень цього поняття, на нашу думку, більш вдалих, у рамках того ж соціологічного підходу. Цікаву формулу політичного режиму «виводить» М. Дюверже: політичний режим є «певна сукупність системи партій, способу голосування, одного чи декількох типів прийняття рішень, однієї чи декількох структур груп тиску» [79, с. 361]. Тут у якості критеріїв політичного режиму виступають: тип партійної системи, тип виборчої системи, тип прийняття рішень, характеристика груп тиску. Підхід М. Дюверже зводиться до перерахування окремих аспектів політичного режиму (дослідники виділяють багато інших аспектів), тому не може розглядатись як визначення, але цей підхід є цікавий тим, що: по-перше, поняття політичного режиму не обмежується якимось окремим моментом, а навпаки, підкреслюється багатоскладовий характер цієї категорії; по-друге, з даного визначення зрозуміло, що до поняття «політичний режим» входять не самі партії і партійні системи (це окремі категорії), а певне сполучення цих партій, не виборча система як така, а способи голосування і т. ін. Таким чином, для характеристики політичного режиму інтерес представляє політичний статус, функціонування цих політичних інститутів, їх взаємодія.

В сучасних умовах найбільш близьке та найбільш вдале, на думку багатьох дослідників, визначення дав французький політолог Ж.-Л. Кермонн: «Під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного,

інституціонального і соціологічного порядку, що сприяють формуванню політичної влади даної країни на певний період» [44, с. 5]. Основними компонентами політичного режиму, на його думку, є принцип легітимності, структура інститутів, система партій, форма та роль держави.

До цього визначення, на нашу думку, слід додати лише одне: поняття політичного режиму означає комплекс елементів, пов'язаних не тільки з формуванням політичної влади, але і з її здійсненням. Тому, говорячи про політичний режим, необхідно також мати на увазі певну системну структуру методів і засобів функціонування державної влади в даному суспільстві, обумовлену станом цього суспільства й характером його взаємовідносин з державою.

Закінчуючи розгляд підходів до розуміння сутності політичного режиму, потрібно підкреслити, що у даному дисертаційному дослідженні політичний режим буде розумітися як функціональна характеристика політичної системи, яка включає способи й методи політичного владарювання, а також порядок взаємовідносин громадян, суспільства і політичної влади.

Таким чином, політичний режим дослідження в умовах українського та польського варіантів трансформацій розглядається як складна, багатопланова категорія, що охоплює цілий ряд динамічних аспектів політичної життєдіяльності суспільства:

1. Способи формування органів державної влади.

Вивчаючи політичний режим, важливо встановити як формуються органи політичної і перш за все державної влади. Способи формування органів державної влади й управління можуть бути різними - вибори або призначення, широке обговорення кандидатур чи практика келійного формування кадрів, участь широких верств населення або вузького кола впливових осіб, чи навіть за одноосібним розсудом будь-якої особи. У дослідженні розкрито, хто реально формує органи влади й управління - весь народ чи його частина, якісь групи, політичні лідери, тобто можна вести мову про суб'єкти формування державних інститутів. Аналіз режиму дозволяє з'ясувати, що формується тим або іншим способом, які інститути створюються шляхом виборів, а які – шляхом призначення.

2. Реалізація принципу поділу влади, існування системи стримувань і противаг.

Поділ влади, забезпечений ефективним механізмом стримувань і противаг, належить до найважливіших цінностей демократичної політичної культури. Багатовіковий досвід довів, що виконавча влада за своєю природою прагне до експансії і неконтрольованості. Для того, щоб запобігти виникненню абсолютної влади, різні гілки влади (законодавча, виконавча, судова) не повинні концентруватися в одному з владних інститутів і мають бути розподілені. Поділ влади, таким чином, є структуроутворюючим і функціональним принципом для забезпечення раціональної організації і контролю. Поділ влади виражається в розподіленні компетенції, взаємному контролі, в системі стримувань і противаг, збалансованості, в рівновазі завдяки процесу улагодження і погодження.

Аналіз політичного режиму дозволяє виявити єдність і поділ влади, функції і повноваження законодавчої, виконавчої та судової влади, їх ієрархію, дає відповідь на питання, чи існує в суспільстві орган або особа, що монополізує владу. Таким чином, ступінь реалізації принципу поділу влади - одна з найважливіших характеристик політичного режиму. Цей принцип виступає критерієм політичного режиму, по мірі його реалізації можна виявити тип політичного режиму, масштаб демократизації політичного життя.

3. Тип партійної системи.

Важливого значення для аналізу політичного режиму набуває з'ясування типу партійної системи (одно-, багатопартійна), статусу політичних партій, існування та статусу опозиції, виявлення плюралістичності / моністичності суспільства.

Більшість західних дослідників в якості однієї з суттєвих ознак режиму та критеріїв типології політичних режимів називають організацію партій (взаємовідносини партій з іншими елементами політичної системи, з державою, внутрішня організація партій), тип партійної системи та наявність легальної опозиції.

Треба зазначити, що ознака багатопартійності й опозиції - багато в чому формальна ознака, яка не дає змоги розкрити справжню суть політичного режиму, що аналізується, оскільки практика цілого ряду країн довела можливість існування

багатопартійності при недемократичних режимах. На нашу думку, потрібно скорегувати цю безумовно важливу ознаку режиму: говорити не про однопартійну або багатопартійну систему, а про політичний монізм або плюралізм, про ступінь політичної плюралістичності суспільства.

Необхідною ознакою політичного режиму є наявність або відсутність опозиції, її статус (легальна, нелегальна), тип (внутрішньосистемна, антисистемна), форми взаємовідносин державної влади з опозицією (знищення і придушення опозиції, її ігнорування, співпраця з нею). До того ж, можливі різні поєднання статусу, типу опозиції, її відносин з владою, наслідком чого є конкретний політичний режим.

Стає зрозуміло, що політичний режим є результатом дії різних соціальних факторів, на його формування та функціонування впливають різні моменти соціального життя. В свою чергу, сам режим впливає на суспільні процеси в цілому, і на кожен сферу життя соціуму.

Отже, «політичний режим» виступає як функціональна характеристика політичної системи, за допомогою якої розкривається спосіб діяльності її інститутів, їх відносин між собою, а також з інститутами громадянського суспільства й окремими громадянами.

Наступні напрямки визначають дослідження політичного режиму:

- 1) визначити різницю між самим політичним режимом та його оточенням і уявлення про сам політичний режим держави;
- 2) дослідження не лише інституціональних елементів (підсистем) і відносин, але й не інституціональних;
- 3) визначення критеріїв для порівняння елементів політичного режиму;
- 4) аналізу відносин державних та недержавних інститутів влади;
- 5) дослідження динаміки режимів, в т.ч. у процесів трансформації політичного життя.

Базовим елементом, що характеризує політичний режим є механізм функціонування державної влади. Цей механізм утворено складним комплексом спеціальних органів та установ, що виконують як внутрішні, так і зовнішні функції управління справами суспільства. Це представницькі установи або законодавча влада;

виконавчо-розпорядчі органи; судові інституції; силові структури. Основу діяльності держави складає розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, а в іншій площині – її розподіл на загальнодержавну, регіональну та місцеву.

Отже, як робочу модель ми приймаємо таку схему дослідження політичного режиму, яка включає у себе дослідження системи органів державної влади, її елементів та відносин між ними. Глибоке дослідження трансформацій політичного режиму вимагатиме вивчення:

1) системи органів державної влади, яким належить функція вироблення політичного курсу, стратегії суспільного розвитку, реалізація прийнятих рішень і контроль за їх виконанням. До структурних елементів цієї системи автор відносить систему органів виконавчої влади (включно із главою держави, який функціонально вписується у цю систему), органи законодавчої та судової влади;

2) ретроспективи трансформації означених структурних елементів на достатню історичну глибину, а саме – з моменту початку розгортання чинних на даний час трансформаційних тенденцій;

3) використання порівняльно-політологічного інструментарію як найбільш доцільного способу отримання нового наукового знання в умовах швидкоплинних змін досліджуваних феноменів;

4) формалізація досліджуваних параметрів у цифровому вираженні за допомогою різного роду політологічних індексів, коефіцієнтів тощо задля можливості виявлення тенденцій розвитку та їх наочного відображення у вигляді таблиць чи графічних моделей.

В межах цієї схеми аналізу автор звертатиме увагу також на взаємодію органів влади та опозиційних політичних структур між собою та з ключовими інститутами громадянського суспільства, а саме громадсько-політичними організаціями, партіями та рухами, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

Таким чином, аналіз державно-владних інститутів та основних інститутів громадянського суспільства дозволить автору дотриматись основного принципу структурно-функціонального аналізу: необхідності та достатності виявлених елементів та функцій. Як доводить автор, всебічному дослідженню політичного

режиму суспільства найбільше відповідає комплексний підхід, який складається з розгляду системи в статичі та динаміці. Статика стосується існуючих політичних інститутів і процесів; динаміка розглядає орієнтованість системи. Важливим є історичний аспект, тобто розуміння орієнтованості режимів в двох площинах: перспективній та ретроспективній.

1.3. Порівняльний аналіз як метод дослідження політичних трансформацій

Для системного аналізу проблеми трансформації політичних режимів необхідно мати перед собою ще й адекватний дослідницький інструментарій, який автор з огляду на шляхи свого наукового пошуку вбачає у зверненні до порівняльного (компаративного) аналізу.

Іншими словами, йдеться про методологічний інструментарій, властивий будь-якій галузі знання. Як зазначає К. Гаджієв, «...методологія представляє собою визначений спосіб бачення й організації дослідження, систему аналітичних методів і прийомів, перевірки й оцінки, концептуального та ідейного арсеналу, що в сукупності репрезентують загальний підхід до вирішення наявних перед даною наукою проблем» [45, с.50]. Методологія також тісно пов'язана із світоглядною системою, котра, в свою чергу, виступає частиною домінуючої в ту чи іншу добу суспільно-політичної парадигми світосприйняття. Її (методологію) доволі часто співвідносять і з конкретними напрямками політико-філософської традиції або ідейно-політичної думки. В цьому контексті говорять, наприклад, про методологію марксизму, екзистенціалізму, позитивізму, соціал-демократії або націоналізму тощо. Окрім того, методологія апробується через цілий спектр методів – процедур та прийомів, які використовуються дослідником під час розв'язання ним певної проблеми – від моменту постановки завдання до інтерпретації отриманих результатів.

Методологія соціогуманітарних наук являє собою особливу наукову сферу, вчення про застосування різних методів та їх комбінацій в пізнанні соціальних

феноменів. Вона орієнтує на правильну постановку проблем та вибір належних підходів, трансформацію методологічних принципів і вимог у сукупності конкретних операцій і процедур, а також на використання різноманітного інструментарію.

Методологія політологічного дослідження виступає як конкретизація загальнонаукової та соціогуманітарної методології відносно політичної сфери життя суспільства. Найважливішою методологічною проблемою політологічного дослідження є інтерпретація використовуваних понять та концептуалізація нового наукового знання. Методологія в політичній науці означає певний спосіб бачення й організації дослідження. Вона включає правила та критерії інтерпретації фактів, а також дослідницькі плани, прийоми збору даних тощо. На думку Р. Чілкота, і політичні науки в цілому, і порівняльна політологія зокрема передбачають наявність теорії і методу. До теорії відносяться «сукупності систематично пов'язаних між собою узагальнень, а метод являє собою процедуру чи процес, які включають способи та засоби, що застосовуються при дослідженні для викладення, перевірки і оцінки теорії». Методологія складається «з методів, процедур, робочих концепцій, правил і т. п., які застосовуються для перевірки теорії, спрямування досліджень і пошуку вирішення проблем реального світу» [270, с.216].

На розвиток і вдосконалення методології компаративного аналізу політичних феноменів визначально вплинули доробки таких західних учених, як Г. Алмонда, В. Бартона, Р. Далтона, М. Догана [5, 16, 59, 70,]; А. Лещхарта, Дж. Пауелла, Д. Пелассі, Дж. Сарторі [149, 207, 209, 224].

Особливість порівняльного підходу виявляється у співставленні двох (чи більше) політичних об'єктів (або їх частин), котрі мають риси подібності. Потім, відповідно, робиться висновок про спільне або ж відмінне між досліджуваними явищами.

З метою більшої ефективності інструментарій компаративного аналізу застосовують переважно по відношенню до однорідних феноменів. Такими феноменами можуть бути не тільки об'єкти в межах однорідних інституціоналізованих політичних систем, але й певні політичні структури з

подібними родовими явищами і процесами, локалізовані в різних політичних системах.

Дослідник-компаративіст не повинен зосереджувати свою увагу виключно на описові відібраних об'єктів, реєстрації подій чи їхньої хронології, оскільки в такому випадкові отриманий результат матиме характер часткових відомостей. Правильне використання порівняльного методу мусить включати в себе широку перспективу співвіднесення досліджуваних явищ.

Компаративістська методологія ґрунтується на визначених принципах відбору предметів для порівняння. Найбільш поширеними є інституціональний та функціональний підходи. Інституціональний підхід полягає у виборі аналогічних інститутів, як матеріалу для співставлення, а його ціль – з'ясування їх нормативного стану та тих відмінностей і подібностей, що впливають з нього. Функціональний же підхід зводиться скоріше до політичної дійсності, до практичної діяльності. Тут, як правило, мова йде про пошук двох чи більше об'єктів із суттєвими зовнішніми розбіжностями, але при цьому обслуговуючих ті ж самі інтереси й потреби.

Результати, отримані за допомогою порівняльних методів, дозволяють, з однієї сторони, викристалізувати закони, котрі управляють політичними процесами і явищами, а, з іншої – ті фактори, що впливають на формування політичної культури громадян.

Досліджуючи методологічні аспекти вітчизняної модернізації, український політолог В. Горбатенко пропонує розглядати її крізь призму цивілізаційного підходу, вважаючи модернізацію рушійною силою новітньої історії нашої країни. Він констатує, що: «Набутий у 90-і рр. досвід функціонування України як суверенної незалежної держави переконливо свідчить про неможливість спрямування суспільних відносин у річище реформаторських зусиль без належного наукового обґрунтування, прогностичних передбачень, розвитку новітніх методології та теорії суспільних відносин» [55, с.35-36].

Виходячи із особливостей вітчизняного контексту модернізації дослідник зазначає: «Нова якість українського суспільства вимагає відповідного конкретно-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення

якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Складовими цієї основи мають стати об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії і практики; поєднання критичного і раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, історичного та логічного підходів» [55, с.36].

На думку дисертанта, цілковито заслуговує на увагу ідея цього дослідника, котрий вважає, що з метою визначення пріоритетів та основних параметрів модернізаційного процесу певного суспільства необхідно вийти за рамки політичної сфери, розглянувши вказане явище у ширшій перспективі. У цьому зв'язку для аналізу, власне, політичної модернізації принципового значення набуває аналіз відповідних процесів і тенденцій крізь призму таких наук як правознавство, макроекономіка, соціологія тощо. Таке поєднання суспільних наук при дослідженні феномена модернізації, як слушно зазначає В. Горбатенко, надає проблемі синергетичного звучання і потребує, поряд з політологічним аналізом, застосування синтетично-плюралістичного підходу [55, с. 39].

Поняття «трансформація» розуміється автором у широкому контексті. Його тлумачення здійснюється засобом побудови нерозривного, побудованого логічного ланцюга: «трансформація – політична трансформація – трансформація політичного режиму».

Таке розуміння вимагає окремо зупинитись на розгляді типів трансформаційних процесів, відносно яких трансформація політичної системи виступає як «особливе» по відношенню до «загального». Це стосується у першу чергу поняття політичної трансформації, що являє собою специфічний різновид політичних процесів.

«Трансформація» має місце тоді, коли окрім кількісних спостерігаються і базові якісні зміни. Головні риси трансформації, що відрізняють її від інших форм соціальних змін (революції, реформ тощо), – це: а) спрямованість на зміни не окремих сторін, а сутнісних рис, що визначають соціетальний тип суспільства; б) поступовий і відносно мирний характер протікання; в) незворотність, протяжність і глибина аномії, що обумовлюється випереджаючим розпадом старих суспільних інститутів порівняно зі створенням нових; г) принципова залежність протікання та

результатів процесу від діяльності й поведінки не лише правлячої верхівки, але й масових суспільних груп; д) слабка керованість і передбачуваність процесу, важлива роль стихійних елементів розвитку, невизначеність його результатів [55, с. 104].

Трансформаційні політичні зміни становлять собою досить специфічний клас змін, що відбуваються, як правило, у кризові епохи, набувають по суті системних якостей і охоплюють усі сфери суспільства, всі його політичні структури, діяльність усіх політичних інститутів. Власне, саме такими і є сутнісні риси політичних трансформацій у Східній Європі. Існуюча політична система втрачає сталість і стабільність, вступає в період нерівномірних взаємодій, починає відчувати внутрішні та зовнішні зміни, тиск, сума яких у певний момент перевищує припустимий для неї максимум напруги. В такому випадку різноманітність різноспрямованих змін та дій політичних суб'єктів породжує масу випадкових наслідків, суттєво ускладнює траєкторію системи, а поведінка останньої стає непередбачуваною [59, с. 136].

У багатогранну систему політичних трансформацій входять зміни політичної та державної системи, перетворення централізовано керованої та планової економіки в економіку ринкового типу, поява нових соціальних прошарків (підприємців, фермерів, менеджерів тощо), виникнення нових правових механізмів соціального та державного регулювання, заміна старої ієрархії цінностей та життєвих орієнтацій на нові типи цінностей і стандарти поведінки, інтенсивна сакралізація суспільства, обумовлена зростанням ролі релігії та церкви, всезростаюча поляризація інтересів, соціальних позицій, політичних і соціокультурних настанов різних соціальних груп суспільства.

Політична трансформація, як правило, виступає ознакою завершення трансформаційних процесів у інших сферах життя суспільства. Навіть у тих випадках, коли політична трансформація є причиною змін в інших сферах життя суспільства (так буває, наприклад, коли вона є вимушеною, тобто коли цей процес викликаний не внутрішніми, а зовнішніми чинниками), автор вважає можливим вести мову про найбільшу ймовірність трансформаційних змін усього суспільства [59, с. 137]. У цей же час економічні й ідеологічні зрушення можуть відносно довгий

час відбуватися незалежно, практично не впливаючи на політичну сферу. Отже, політична трансформація сама по собі може бути, по-перше, наслідком кардинальних економічних і культурних змін; по-друге, – ефективним інструментом трансформації інших сфер життя суспільства. Така особлива роль політичних трансформацій пояснюється тим, що саме в їх процесі продукуються управлінські рішення, як правило, у вигляді нормативних актів, які регулюють найважливіші аспекти усього суспільного життя та є обов'язковими до виконання, оскільки вони підкріплені державним примусом.

Перехід до сучасного суспільства відбувається через штучний, насильницький злам існуючих в суспільстві традиційних цінностей, норм та інститутів, які ще не вичерпали своїх внутрішніх потенцій і не дійшли до стадії занепаду. Як наслідок, політичні трансформації відбуваються в умовах соціальних негараздів та конфліктів. Відчуження верхівки від народу, його зубожіння, культурна деградація – це, як правило, стандартні «соціальні видатки» суспільства, що бажає стрибнути на вищий рівень розвитку, не пройшовши еволюційно необхідних підготовчих стадій. Не випадково І. Валлерстайн стверджує, що «режими, які переслідують цілі навздогінного розвитку, завжди жахливі» [61, с. 67].

Внаслідок наведених вище причин, соціально-політична трансформація породжує таке явище, яке інколи називають «перехідним» суспільством. З теоретичної точки зору воно є нестійкою, нелінійною системою, яка має у своїй структурі різні стаціонарні стани, що відповідають різним можливим законам поведінки цієї системи. У ньому постійно виникають альтернативи розвитку, котрі існують потенційно, але можуть бути реалізовані при зміні умов. Можуть виникати і стаціонарні нестійкі стани, критичні ситуації, в яких система починає втрачати свою властивість відновлювати рівновагу (тобто втрачає системні якості). Тоді навіть слабкі впливи можуть призводити до неадекватних масштабних реакцій і до втрати керованості системи [62, с. 9].

В умовах трансформації політичних режимів зазначених держав спочатку визначимося з групою критеріїв для порівняння. Група критеріїв – політичні інституційні параметри державного устрою. Феномени, що мають бути

проаналізовані, виходячи з їх особливої важливості для функціонування політичного режиму:

- структурні елементи системи органів державної влади, яким належить функція вироблення політичного курсу, стратегії суспільного розвитку, реалізація прийнятих рішень та контроль за їх виконанням. До структурних елементів цієї системи автор відносить главу держави, органи законодавчої, виконавчої та судової влади;

- взаємодія інститутів громадянського суспільства (міське самоврядування, політичні партії та групи тиску, ЗМІ, неурядові організації) з державою, яке значною мірою визначає характер взаємовідносин держави й інститутів громадянського суспільства, тобто тип політичного режиму.

- соціальні феномени, які мають латентний характер, але в умовах України та Республіки Польща справляють вирішальний системний вплив на характер діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, на спосіб їхньої взаємодії між собою і, таким чином, визначають важливі аспекти функціонування політичного режиму та основні його характеристики.

- компоненти свободи – політичні права та громадянські права: свобода зборів та демонстрацій, рівність громадян перед законом, доступ до незалежної судової системи, рівність перед «силами безпеки», свобода бізнесу, та головне, – рівень їх реалізації, згідно з методологією під час розрахунку індексу Freedom House та Боллена.

Одним із пріоритетних завдань сучасної політичної науки є пошук багатовимірної класифікації політичних систем і політичних режимів держав, що ґрунтується на розробленні та застосуванні комплексних методів порівняльного аналізу. З огляду на поставлені автором завдання, в межах дослідження для оцінки рівня демократичності політичного режиму за основу беруться данні американської організації «Freedom House», яка щороку публікує рейтинги країн, враховуючи виключно індекси політичних прав і громадянських свобод – «вільні» – «частково вільні» – «без свободи» та індекс політичної демократії Боллена.

На сьогодні розроблено більше десяти індексів визначення демократії, які наведені в таблиці 1.1. [227,с.199].

Таблиця 1.1

Автор	Індекс	Період, який аналізується	Кількість країн	Метод аналізу
Катрайт	Політичного розвитку	1940-1960	77	Кореляція
Нейбауер	Демократичної дії	1940-1960	23	Кореляція і регресія
Джекман	Демократичного розвитку	1960	60	Множинна регресія
Боллен	Політичної демократії	1960,1975	113	Факторний аналіз
«Дім свободи»	Політичної свободи	2000/2001	192	Класифікація
Ванханен	Демократизації	1850-1979 1980-1988	119 147	Кореляція і регресія
Джагтерс-Гарр	Politi III	1946-1994	151	Кореляція
Арат	Демократії	1948-1982	152	Кореляція
Коппидж-Райнике	Поліархії	1985	175	Кореляція і регресія

Індекс як політичне поняття пов'язане з агрегацією взаємопов'язаних індикаторів у новий комплексний індикатор, що вказує на внутрішній зв'язок системи.

Індекси демократії охоплюють різноманітні аспекти демократичної системи та розвитку політичних систем. Історія виміру демократії бере початок із 60-х років минулого століття. Загалом можна виділити три основні логічні періоди в розвитку демократичних індексів: інституційний, основоположником якого є Ф. Катрайт, який звернув увагу на формальний бік демократії, намагаючись відобразити його інституційну сторону; Д. Нейбауер, Т. Ванханен та Ф. Боллен виділяють процесуальний період, звертаючи увагу на те, як діють інститути та як можна охарактеризувати процесуальний бік демократичного режиму; дослідники

субстанціонального періоду намагаються сформуванати індекси, за допомогою яких можна виміряти не тільки рівень прав, а й рівень їх реалізації.

Один з найвідоміших американських політологів-аналітиків сучасності С. Хантінгтон під час дослідження способів зміни політичного режиму, за яких відбувається заміна старих політичних інститутів, але зберігається правова неперервність, стверджує, що процес демократії з початку ХІХ століття мав хвилеподібний характер, кожна хвиля «розчищала шлях до часткового «відпливу» назад, за яким йшли нові досягнення» [257, с. 48]. За його підрахунками, абсолютна кількість демократичних держав зросла від 0 у 1828 році до 59 – у 1990 році. Знову ж таки теорія обґрунтовує, що сьогоднішня – так звана «третя хвиля» демократизації за цей час додала до кількості демократичних держав майже 30 країн. Більше того, значна частина цього приросту припадала не на країни Заходу. Основні його тези полягають у тому, «...що тенденції як у доходах, так і в освітньому рівні населення дають змогу прогнозувати демократії в усьому світі успішне майбутнє, хоча у деяких країнах можливі «відпливи» назад і періоди повсюдної здачі позицій демократичного процесу» [257, с. 50].

Демократія «наділяє аурую легітимності сучасне політичне світове життя: закони, правила та політичні курси видаються виправданими, коли вони демократичні, бо в сучасну епоху вони самі собою є важливими та загально визнаними цінностями» [257, с. 51]. Демократія здобуває нових прихильників саме завдяки демократичним цінностям. Такими сьогодні є громадянська соціальна свідомість, індивідуальна гідність, усвідомлення та захист власних інтересів з урахуванням інтересів суспільства – це проявляється у свідомому й активному залученні громадян до суспільного життя. Також це є способи відстоювання прав, свобод, захист власних інтересів, які забезпечують життєздатність і стійкість демократії.

Демократичний процес у сучасному світі призвів до появи так званих «молодих демократій», в яких ще повністю не сформувалися демократичні інститути. Така поява сприяла поділу держав на «вільні країни» із ліберальною демократією, стійкими демократичними інститутами та «країни електоральної демократії», –

основним демократичним виявом населення яких є вибори. Але під час розгляду «молодих» та «вільних» демократій варто включити в процес демократизації таку характеристику, як швидкість. Саме на основі цього можна стверджувати, що країни Європи, які певною мірою мали зв'язок із СРСР, поділяють на чотири групи.

Першу групу становлять країни, які пройшли майже усі стадії демократизації і на цей момент перебувають на стадії консолідованої демократії. До них можна зарахувати такі країни, як Чехія, Республіка Польща, Угорщина. Друга група – це країни, які опинилися на майже завершальному етапі: Словаччина, Румунія, Хорватія та Прибалтика. Держави третьої групи прямують до демократії, проте лише політична й економічна невизначеність їхнього політичного курсу не дають їм змоги переходити на інший рівень: Азербайджан, Україна, Росія, Казахстан, Вірменія. І четвертою групою є такі країни, як Албанія, Молдова, Туркменістан, Таджикистан і Білорусія, – демократична ініціатива яких загальмована певними обставинами або причинами. Але така характеристика, як швидкість, досить змінювана, а країни можуть переходити з однієї групи в іншу, залежно від самого розвитку демократії, від політичних рішень, які будуть прийматися, від створення демократичних інститутів, а найголовніше – від консолідації демократичних сил і легітимації політичного режиму. Електоральні або «молоді» демократії мають конституції та формально створені на їхній основі інститути демократії. Формування уряду відбувається на підставі регулярних виборів. Проте система державного правління, соціальний статус особи істотно відрізняються від ліберальних демократій [256,с.89].

Статистичні дані організації «Freedom House», яка проводить моніторинги – опитування для визначення рівня свободи та демократії, у майже всіх країнах світу свідчать, що наприкінці 2000 року у світі налічувалося 192 країни. 120 з них були ідентифіковані як такі, що мали електоральну демократію. А лише 16 з них отримали статус таких країн, де панує ліберально-демократичний лад [309].

Отже, якщо говорити про процес поширення та якість демократії потрібно відзначити, що визначальну роль при ресоціалізації повинна відігравати політична еліта, яка має розвивати рівень політичної свободи, політичної культури та

свідомості для того, щоб народна маса «зрозуміла» істинну цінність демократії, що тільки вона здатна побудувати громадянське суспільство, яке б захищало демократичні права громадян і водночас зобов'язало б їх до виконання певних політичних обов'язків.

Від критеріїв, ознак та показників демократії залежить не тільки оцінка зрілості суспільства, а й визначення напрямів його подальшої демократизації. Кожна нова історична епоха вносила корективи до критеріїв демократії. Загальноприйнятим і найважливішим серед них дослідники називають можливість громадян брати реальну участь в управлінні державними та громадськими справами. Суспільство не може бути демократичним, якщо його громадяни позбавлені таких можливостей. Серед головних критеріїв демократичності суспільства виділяють наявність фундаментальних прав і свобод людини. Нормою сучасної політичної культури стає розуміння пріоритетності та верховенства прав людини над будь-якими іншими правами, інтересами: класовими, партійними, національними, розуміння цих прав і свобод як абсолютної цінності, без якої демократія неможлива. Справжній демократизм вимагає усунення дистанції між проголошеними правами та їх реальним втіленням. Звісно, проблема прав людини є вічною, оскільки ніколи не настане такий час, коли права та свободи особи досягнуть абсолютної досконалості [21, с. 62].

Згідно з методологією під час розрахунку індексу Freedom House використовується метод експертного аналізу та зарахування балів політичним системам з оцінкою багатьох критеріїв, що включають дві компоненти свободи – політичні права та громадянські права, тобто вимірюється рівень їх реалізації. Під політичними правами дослідники розуміють можливість індивіда брати участь в політичному процесі. Сьогодні «Freedom House» виділяє 10 політичних прав, найголовнішими серед яких є здатність виборців наділяти своїх представників владою, незалежність населення від військових, «зовнішньої влади», економічних олігархів. А також 15 громадянських прав – свобода зборів і демонстрацій, рівність громадян перед законом, доступ до незалежної судової системи, рівність перед «силами безпеки», свобода бізнесу. [312].

Використовують дві шкали – первинну та вторинну. Залежно від кількості первинних балів виставляють вторинні бали. Згодом бали додають і розподіляють країни за рівнем демократії і свободи: 1–2,5 – вільна країна, 3 – 5,5 – частково вільна країна та 5,5 – 7 – країна з відсутністю свободи. Рейтинги політичних прав і громадянських свобод виводяться окремо, середнє число обох рейтингів визначає статус країни, той, у свою чергу, – характер політичного режиму. За моніторингом «Freedom in the Word» протягом 1989 - 2012 років посткомуністичні країни мали різні позиції [311].

З 1991 року Freedom House здійснює спеціальну моніторингову програму «Nation in Transit» у 27 посткомуністичних країнах (усіх, окрім Монголії). Моніторинг здійснюється за позиціями: виборчий процес; громадянське суспільство; урядування (з 2005 року національне та місцеве окремо); незалежність ЗМІ; межі та незалежність судової влади; корупція (моніториться з 1999 року). Кожна позиція оцінюється також за семибальною системою за критеріями політичного курсу та політичної практики [311].

На рівні з об'єктивними фактичними даними для оцінки інституціонального устрою використовуємо індекс політичної демократії Боллена, одного із перших дослідників-компаративістів. Демократія розуміється як визначена система взаємозв'язку еліт та нееліт. Саме різниця у володіння політичною владою між елітою та неелітою дає можливість визначити, яка нація є демократичною. На думку самого автора визначення демократії зводиться до твердження: «я визначаю політичну демократію як степінь, в якій політична влада еліти мінімальна, а політична влада нееліт максимальна» [228].

В якості змінних аналізу Кеннет Боллен виділяє дві характеристики політичної демократії (POLDEM):

Перша – це політична свобода, яка визначається свободою ЗМІ, свободою групової опозиції і правлячої санкції. Перша оцінюється за дев'ятибальною шкалою, яка дозволяє виміряти ступінь контролю, який здійснює офіційний орган, маючи владу втручатися в розповсюдження та обговорення новин. Свобода групової опозиції вимірює рівень політичного плюралізму за

чотирьохбальною шкалою, враховуючи відсутність партій, наявність однієї партії, пріоритет домінантної партії із сателітами та розповсюдження багатопартійності. Правлячі санкції визначаються як дії влади, які направлені на обмеження політичної активності однієї або декількох груп населення. Вони складаються із цензури ЗМІ, інституціоналізацію комендантської години, заборона політичних партій, арешт членів опозиції.

Друга – народний суверенітет, який розглядається як право населення на вибір керівних політичних еліт і реалізація даного права. Народний суверенітет визначається трьома індикаторами: а) справедливість виборів, б) виборність виконавчої влади та в) виборність законодавчої влади. Справедливість виборів визначається тим, якою мірою вибори є відносно вільними від корупції, наявна альтернатива вибору, ступінь залежності виборів від адміністрації, чи є вони чесними, а їх результати визнаними іншими партіями. Вимірювальна шкала складається із чотирьох пунктів. Індикатор виборності виконавчої влади показує рівень її залежності та легітимності. Індикатор виборності законодавчої влади визначає не тільки факт виборів, а й включає оцінку ефективності даного органу. Виборність органів влади оцінюється балами від 1 до 0, для законодавчої влади, отримані бали перемножуються на оцінку ефективності їх діяльності [228, с. 228].

Індикаторами такого моніторингу виступають:

- оцінка рівня свободи, досягнутого державою-претендентом, у рейтингу Freedom House;
- статус політичного режиму;
- рівень демократизації суспільства;
- наявність формального та реального забезпечення верховенства закону в країні;
- рівень економічної лібералізації;
- ступінь громадської участі у політичному процесі;
- незалежність ЗМІ;
- характер державного управління;
- політика влади щодо збереження політичних прав і громадянських свобод.

Автор вважає принципово значущим той факт, що за сучасних умов на характер системного дослідження суспільства вирішально впливає ситуація постмодерну. Вона привносить у трактування суспільства нові елементи, які виходять за рамки чітко фіксованих структурних компонентів взаємодії і взаємозв'язків інститутів і функцій. До таких принципово нових елементів відомий український соціолог Н. Черниш, зокрема, відносить: ускладнення соціальних структур зі зростанням ролі нетрадиційних соціальних груп; зростання соціальних впливів нових соціальних рухів; ускладнення соціальних зв'язків, зростаюче переважання в них індивідуалістичних мотивів [265, с. 27].

У процесі дослідження були залучені дані історичних, психологічних, математичних, статистичних, соціологічних та інших методик.

Отже, об'єкт, предмет і завдання дисертаційного дослідження обумовили використання відповідних методів, застосовуючи інструментарій компаративного аналізу, що ґрунтується на визначених принципах відбору предметів для порівняння.

Використання системного методу орієнтує дослідження на виявлення тих багатоманітних типів зв'язків, що складаються між елементами політичної системи.

Для детального вивчення елементів політичного режиму у дисертації поряд із системним методом використовується структурно-функціональний. Цей метод є однією з найважливіших форм системного підходу в дослідженні соціально-політичних явищ і процесів. Він полягає у розчленуванні складного об'єкта на складові частини, вивченні зв'язків між ними та визначенні місця та ролі всіх складових частин у функціонуванні об'єкта як цілого. Застосування структурно-функціонального методу у даному дослідженні дає змогу з'ясувати взаємозв'язок між функціональною політичною системою та підсистемою політичного режиму. Оскільки функціональна підсистема складається з методів політичної діяльності, а вони, в свою чергу становлять основу політичного режиму, то мова йде про встановлення взаємозв'язку між політичним режимом і політичною реальністю.

Порівняльно-історичний метод також використовується в дисертації під час дослідження трансформаційних процесів. Застосування цього методу в даному

контексті дозволяє дослідити процес становлення демократії в різних політичних системах, в різних національно-культурних та історичних умовах, з'ясувати їх специфічні особливості, відмінності, а також спільні риси. Це, в свою чергу, сприяє детальному дослідженню етапів і напрямків трансформації політичного режиму, як складової загального процесу трансформації.

Для аналізу особливостей трансформації політичних режимів України та Республіки Польща, розрахунку індексів демократії використані статистичні дані та матеріали соціологічних досліджень.

Висновки до першого розділу.

Підвалини до розуміння феномену політичного режиму, його різновидів і проблематики трансформації закладені у класичних працях західної політичної науки. Поряд з визначенням основних термінів і критеріїв самого режиму та етапів його трансформації, розроблялась проблематика пошуку необхідних передумов для появи стабільних демократій, підстав для їх успішного функціонування.

До наукового осмислення проблеми трансформації політичних режимів, після початку процесів демократизації, долучились і дослідники з посткомуністичних країн. Оцінюючи їхній доробок як значний, автор тим не менше звертає увагу на те, що хоча окремі аспекти трансформації політичних режимів все більше стають об'єктами наукового дослідження, ця проблема у цілому залишається недостатньо вивченою. Так, неповною мірою висвітлена роль політичного режиму як функціональної характеристики політичної системи, потребує уточнення методологія відбору конкретних країн для реалізації порівняльних досліджень та оцінка рівня демократичності політичних режимів. Все це, на думку автора, актуалізує необхідність продовження вивчення проблеми політичного режиму з позиції системного узагальнення, через безпосередній зв'язок з політичними процесами, що відбуваються в Україні сьогодні.

Системна трансформація, вектором якої для посткомуністичних країн сьогодні є утвердження засад ринкової економіки, правової держави та громадянського

суспільства, потребує відповідного теоретичного забезпечення. Проблема полягає в тому, щоб правильно скерувати найважливіші сегменти трансформаційного розвитку, реалізувати оптимальну, ефективну для кожної окремо взятої країни стратегію. Виконувати цю функцію якраз і покликані порівняльні політологічні дослідження, які орієнтують на вивчення всієї сукупності політичних процесів, політичних ситуацій, політичного устрою суспільства, ставлення соціуму чи окремих груп до влади та ін.

Вибудовуючи власну методологію та підходи дослідження, як робочу модель автор приймає схему дослідження політичного режиму, яка включає у себе аналіз системи органів державної влади, її елементів та відносин між ними. Визначено, що глибоке дослідження трансформацій політичного режиму України та Республіки Польща вимагатиме вивчення:

- системи органів державної влади, яким належить функція вироблення політичного курсу, стратегії суспільного розвитку, реалізація прийнятих рішень і контроль за їх виконанням;

- ретроспективи трансформації означених структурних елементів на достатню історичну глибину, а саме – з моменту початку розгортання чинних на даний час трансформаційних тенденцій;

- використання порівняльно-політологічного інструментарію як найбільш доцільного способу отримання нового наукового знання в умовах швидкоплинних змін досліджуваних феноменів;

- формалізації досліджуваних параметрів у цифровому вираженні за допомогою різного роду політологічних індексів, коефіцієнтів тощо задля можливості виявлення тенденцій розвитку та їх наочного відображення у вигляді таблиць чи графічних моделей.

Обґрунтовуючи обрання порівняльно-політологічного методу, слід зробити висновок, що повноцінне вивчення політичного режиму тієї чи іншої країни є можливим, в певному сенсі, лише шляхом порівняння його, принаймні в окремих параметрах, з іншими політичним режимом. Існують такі змінні величини (у т.ч. тип політичного режиму), які характеризують країну в цілому та піддаються осягненню лише при порівнянні між собою двох та більше країн.

Перед автором постала також проблема адаптації інструментарію порівняльного аналізу для вирішення мети та задач дослідження. Слід зазначити, що компаративний аналіз досі системно не застосовувався для глибокого дослідження трансформації політичних режимів на посткомуністичному просторі. Конструювання теоретичних рамок, які поєднують здобутки порівняльної політології та транзитології, уможлиблює вирішення поставленої наукової проблеми. Вона представляється тим більш актуальною тому, що праці, в яких узагальнюється східноєвропейський досвід системних трансформацій, залишаються рідкісними. Попередні дослідження були більше зосереджені на економічній складовій трансформацій, у тому числі це стосується розгляду зовнішніх факторів: показано їх вплив на економіку Східної Європи, тоді як політичний та ідеологічний вплив простежується схематично.

Обираючи Республіку Польща як об'єкт для проведення порівняльного аналізу політичних інститутів та процесів в нашій державі, слід на користь такого вибору зазначити, що порівняння далеких географічно, культурно та інституційно країн могло б виявитись поверховим і, у кінцевому рахунку, беззмистовним. У даному ж випадку сфера аналізу обмежується географічним регіоном, де однорідність середовища зумовлена рядом факторів: історією, культурою, рівнем розвитку, тобто всіма тими параметрами, які можуть бути використані як елементи контролю. За винятком історичного минулого політичних систем, автор умовно вважав ці параметри повністю тотожними і, таким чином, виключеними зі сфери аналізу, що дозволяє зосередитись на дослідженні та інтерпретації наявних розбіжностей.

Таким чином, у рамках даного дослідження критеріями для порівняння політичних режимів України та Республіки Польща визначені: структурні елементи системи органів державної влади; соціальні феномени, які справляють вирішальний системний вплив на характер діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, на спосіб їхньої взаємодії між собою; компоненти свободи – політичні та громадянські права: свобода зборів і демонстрацій, рівність громадян перед законом, доступ до незалежної судової системи, рівність перед «силами безпеки», свобода бізнесу та головне – рівень їх реалізації, згідно з

індексами Freedom House та Боллена.

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

2.1. Президентські структури у системі стримувань та противаг

Розпочинаючи розгляд дизайну та функціонування основних державно-владних інститутів двох країн, природним є звернення до інституту президентури. Відзначимо, що конституціями обох країн закріплюється основоположний принцип організації влади — принцип її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Тобто кожній гілці влади надано певні владні повноваження, виходячи з ідеї, що законодавча влада має творити закони, виконавча — забезпечувати їх виконання, а судова — здійснювати правосуддя. Але наявність демократичних політичних інститутів, як свідчить історія, не гарантує безперешкодного руху до демократії. Важливо створити таку систему взаємовідносин між гілками влади — механізм

стримувань і противаг — з тим, щоб унеможливити перевищення повноважень однієї з гілок влади по відношенню до іншої. Саме інститут президентської влади певною мірою покликаний відігравати, за відомим висловом Шарля де Голля, роль «диригента у державному оркестрі», спрямовуючи, направляючи діяльність інших державних органів і присікаючи ті їх односторонні дії, які ставлять під сумнів ефективність функціонування державного механізму. Разом із тим, як засвідчила практика пострадянського розвитку, саме широкі й одночасно розпливчасті повноваження президента можуть бути серед причин, що зумовлюють ренесанс авторитарних тенденцій.

І в Україні, і в Республіці Польща президенти є главами держав і гарантами Конституцій, представляють державу на міжнародній арені, обираються всенародним голосуванням терміном на п'ять років. При цьому вони мають певні важелі впливу на всі владні гілки. Президент України відповідно до Конституції може розпустити Верховну Раду у випадках, визначених законом, має право накладати вето на прийнятті Верховною Радою закони, призначає за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра України, але одноосібно приймає рішення про його відставку. В разі неможливості Президента виконувати свої функції, вони перекладаються на Прем'єр-міністра. З метою демократизації і підвищення ефективності прийнятих Президентом рішень, в Конституції передбачено процедуру «контрасигнатури», коли певні акти Президента стають обов'язковими лише після підписання їх Прем'єр-міністром та одним з міністрів. Це свідчить про суттєве обмеження повноважень Президента. Але за нинішніх умов Президент все ще залишається ключовою фігурою політичної системи України. А тому можна констатувати наявність суб'єктивного фактора в діяльності президента та його адміністрації, що впливає на процес реформування, і який може призвести як до посилення авторитарних тенденцій, так і до уповільнення реформ в Україні.

Президент Республіки Польща також має право на розпуск парламенту, на призначення Голови Ради Міністрів, але він не може одноосібно призначати міністра закордонних справ і міністра оборони, затверджувати бюджет та ін. У Республіці Польща, як і в Україні, передбачено процедуру «контрасигнатури». А щоб подолати

президентське вето, потрібно не 2/3 голосів, як було раніше, а лише 3/5 голосів депутатів парламенту. За наявності конструктивного Сейму, парламент має реальні та досить вагомий вплив на політичний процес в Республіці Польща. У випадках, коли президент не може виконувати своїх повноважень, його функції тимчасово покладаються на Маршалка Сейму, що є ще одним підтвердженням піднесення ролі парламенту. У зв'язку з цим польський професор соціології П. Співак робить висновок, що «повноваження президента обмежені настільки, що його всенародне обрання втрачає всякий сенс» [371, с.7].

З огляду на методологію та цілі дослідження, значний інтерес представляє собою ретроспективний аналіз політичних процесів, які в перебігу трансформації політичного режиму зумовили саме таке становище президентської влади. Президентура як інститут є досі новою для України, як і для Республіки Польща, де посада президента введена в 1989 році. За радянських часів парламентський спосіб обрання номінального глави держави (н.п. голови Президії Верховної Ради УРСР), повна політична підконтрольність правлячій монопартії не дозволяють нам стверджувати про функціональну еквівалентність цього інституту. Таким чином, президентура сучасного типу з'явилась у Республіці Польща майже одночасно з нашою державою.

Улітку 1990 року «Солідарність» посилила тиск на президента В. Ярузельського. Він створив умови для формування в країні парламентської демократії й, таким чином, свідомо обмежив власні функції. Останнім його кроком було рішення про дострокову відставку. Умовою генерал поставив зміну процедури виборів глави держави: замість парламентського проводилося загальне голосування. Вибори відбулися 25 листопада 1990 року.

Сенсаційним став успіх у першому турі виборів С. Тимінського, маловідомого бізнесмена з Канади (23%), який випередив Т. Мазовецького (18%). У першому турі Л. Валенса отримав 40%; у другому турі, що пройшов 9 грудня, - 74% голосів [364, с.67].

Отже, можна зробити висновок, що Л. Валенса переміг, зокрема, завдяки тому, що його вчасно підтримали прибічники Т. Мазовецького.

22 грудня Л. Валенса отримав президентські регалії з рук президента Республіки Польща в еміграції Р. Качаровського (В. Ярузельського на інавгурацію запрошено не було). У своїй промові Л. Валенса оголосив створення Третьої Речі Посполитої, наступниці Другої Речі Посполитої; історія ПНР, як зазначали російські дослідники, «ніби вилучалась з історії країни» [364, с.69].

Частковий реванш колишньої комуністичної номенклатури, що отримав у Республіці Польща назву «оксамитова реставрація», також почався з президентських виборів. Фаворитами кампанії 1995 році були Л. Валенса (АВС) та колишній комсомольський лідер О. Кваснєвський (СДРП), програми яких, попри ідеологічні розбіжності, були на диво схожими. Але стиль кампанії дуже відрізнявся: Л. Валенса був агресивним, жорстким, О. Кваснєвський спокійним, конструктивним. Гаслом Л. Валенси було: «Кандидатів багато, але Валенса один», гаслом О. Кваснєвського: «Виберемо майбутнє». У першому турі О. Кваснєвський отримав 35,11% голосів, Л. Валенса - 33,11%; у другому турі відповідно 51,72% і 48,28%. 23 грудня на засіданні Національних зборів О. Кваснєвський був приведений до присяги як новий президент РП [368, с.19].

Перед тим як покинути президентську посаду, Л. Валенса 19 грудня звинуватив прем'єра Ю. Олекси в співпраці зі Службою зовнішньої розвідки РФ (ці звинувачення були остаточно зняті лише в 1998 році). 21 січня 1996 року прем'єр був змушений піти у відставку. Новим головою уряду став В. Чимошевич (СДРП) [364, с. 93-94].

Проте лівоцентристський президент продемонстрував політичну волю до продовження реформ, розпочатих правими. Разом з тим до 1998 року були зроблені спроби скорегувати наслідки помилок, що були припущені на першому етапі, підготувати умови для глибшого реформування всієї системи. Біднішу частину суспільства не вдовольняла ситуація, за якої при владі були ліві, а майнове розшарування збільшувалося. Тим часом, СДРП продовжувала підкреслювати, що вважає себе центристською партією, орієнтується, перш за все, на середній клас. Це викликало непорозуміння всередині СДЛС, ослабило їхні позиції напередодні чергових виборів.

У Республіці Польща до Конституції було внесено низку змін і доповнень, згідно з якими повноваження президента й прем'єр-міністра конкретизувалися з метою стабілізації виконавчої влади, хоча певна невизначеність в цьому питанні залишається й досі. У Республіці Польща Мала Конституція 1992 року передбачала, що стосунки президента з урядом носитимуть радше партнерський, ніж контрольний характер. Тодішній президент Лех Валенса був відверто зацікавлений у посиленні свого впливу на розробку й реалізацію національної політики. Він бажав бути сильним президентом і контролювати уряд, включно з призначеннями на посади міністрів оборони, закордонних і внутрішніх справ. У новій Конституції 1997 року повноваження президента стосовно уряду звужені, в той час як стосунки прем'єр-міністра з кабінетом і парламентом зміцнені. Попри те, що президент зберігає значні повноваження, уряд здійснює свою повсякденну діяльність без його участі. Конституційна невизначеність у напівпрезидентських системах, як відомо, дає президентові можливість впливати на уряд.

Польська Конституція надає більше повноважень раді міністрів, ніж президентові. Президент обирається всенародним голосуванням і має за обов'язок призначати прем'єр-міністра та його кабінет за умови їх затвердження парламентом. Президент представляє державу у закордонних справах. Прем'єр-міністр є головою ради міністрів і зобов'язаний доручати завдання та міністерські пости, представляючи й керуючи радою. Як такий, він головує на засіданнях ради. Прем'єр-міністр може видавати постанови та забезпечує реалізацію політики [329, с. 4].

Польський президент Олександр Квасневський з цього приводу висловився так: «Президент, обраний на загальних виборах, не може бути «формальним президентом», як у Німеччині або Чеській Республіці. Президент має бути чинником, який урівноважує парламент і уряд, і повинен впливати на політичне життя» [382, с. 187].

На тлі суперечливого польського досвіду відзначимо, що в Україні еволюція політико-правових інститутів привела до посилення ролі адміністрації президента, набуття посадою президента вирішального значення у виробленні й упровадженні державної політики.

Відтак після розпаду Радянського Союзу тенденції до персоналізації влади, що стали в окремих посткомуністичних країнах частиною суспільного менталітету, прихід до влади в країнах СНД радянської номенклатури середньої ланки, що прагне відтворити комфортну для себе схему державного управління, інші притаманні даній політичній культурі риси, перетворили президентську владу в цих суспільствах на вельми специфічний феномен [121, с. 49].

Аналізуючи проблеми та перспективи розвитку посткомуністичних країн, відомий польський економіст Г. Колодко, зокрема, зазначає: «Проблема місця під сонцем – найбільша, перед якою ми стали на початку ХХІ сторіччя. Перед нею стоїть кожна посткомуністична країна – як Республіка Польща, так і Україна. Ніхто не приречений на невдачу заздалегідь, але також нікому а ргіогі не обіцяно успіху. Долі народів Центральної і Східної Європи та Співдружності незалежних держав не залежать від розташування зірок на небі, а все ще є не до кінця списаною сторінкою історії, яка розвивається далі, причому не обов'язково по колу» [122, с. 157].

До цього варто додати, що зазначена «сторінка» є живою історією, яка, з одного боку, потребує постійного врахування успішного досвіду такої країни, як Республіка Польща, а з другого – співставлення реформаторських зусиль, певних зрушень і прорахунків країни, які з тих чи інших причин не використовуються належним чином для власних потенційних можливостей.

Констатуємо, що Президент в українському суспільстві наділений більшою владою, ніж визначають положення Конституції. Поєднуючи формальний статус глави держави, фактичний статус глави виконавчої влади та лідера найпотужнішого номенклатурного клану (або в цілому соціального прошарку номенклатури), він опиняється поза конституційно закріпленою системою стримувань і противаг. В умовах побудованої навколо адміністративної вертикалі політичної системи саме президент, разом із своєю адміністрацією, особистим (сімейним, бізнесовим, тіньовим) оточенням, стає тією точкою, в якій перетинаються джерела нормативної та фактичної влади в суспільстві. Особистий апарат, практика надання посад, особлива увага ЗМІ, широке поле політичного маневру, можливість безпосередньо апелювати до громадян, контроль над силовими структурами перетворюють президента на

унікальну політичну фігуру [117, с. 52].

В останні роки в науковій літературі докладно обговорюється проблема «суперпрезидентства». Вона, як правило, актуальна для республік або з президентською, або із змішаною формою правління, у якій президент наділений широкими повноваженнями. «Гальмування процесу перетворення форми правління в Україні на парламентську або парламентсько-президентську республіку було зумовлено не «злою волею» позапартійних структур державного управління, зокрема Президента, а неготовністю самих політичних сил до здійснення таких перетворень, до того, щоб узяти на себе відповідальність за керівництво державою, зокрема за закріплення відповідних змін на законодавчому рівні. Така неготовність організованих політичних сил віддзеркалювала неготовність до цього всього суспільства» [87, с. 13]. В новій історії України можна знайти досить прикладів вкрай неефективної роботи парламенту, цілком зумовленої внутрішніми вадами законодавчої гілки влади в Україні.

Цей момент багато в чому вплинув і на специфіку президентської влади. Ось основні риси побудованої навколо президентської вертикалі системи влади:

- 1) персоніфікація влади,
- 2) утворення та функціонування єдної партії влади.
- 3) контролю над ЗМІ та над процесом розповсюдження інформації.
- 4) тиск на політичних противників.

Зрозуміло, що оскільки певна частина наведених вище рис так чи інакше вкорінена в специфіці президентури (причому саме як політичного інституту, незалежно від особистості президента), то вони можуть бути послаблені лише через чітке визначення статусу останньої, реальне включення президентської інституції в систему стримувань та противаг.

З огляду на це інтерес становить дискусія, яка розпочалась ще при обговоренні проекту Конституції України 1996 року, стосовно ролі та місця глави держави в системі влади.

Основні підходи цієї дискусії були такі: а) існуюча форма республіканського правління є адекватною українській ситуації; б) необхідно перейти до суто

президентської республіки. Одразу після обрання нового Президента України в 1994 році з його оточення почали лунати думки щодо необхідності ліквідації уряду як політичного інституту з тим, щоб його функції виконувала президентська адміністрація, – тобто про необхідність переходу до президентської республіки американського зразка [135, с. 16].

Як засвідчує розвиток посткомуністичних суспільств у 90-ті рр., протистояння президентської влади та парламенту є характерною тенденцією. Відповідно, в Україні Л. Кравчук, а за ним і Л. Кучма з самого початку свого президентства повели боротьбу проти парламентської верхівки, яка, у свою чергу, також бажала послаблення влади президента та посилення влади парламенту. В Україні зазначене протистояння привело до того, що вже в 1994 році Л. Кучмі вдалося підпорядкувати своєму впливу всю систему органів державної виконавчої влади. Уже з 1995 року всі більш-менш значні призначення (міністрів, їхніх заступників) здійснювалися указами президента. Глава виконавчої влади потрапив у цілковиту залежність від президента й почав більш виразно виконувати при ньому роль своєрідного «хлопчика для побиття». Власне цей процес тривав і раніше, але в часи президентства Л. Кучми він вже став закономірністю, про що свідчить, зокрема, середній строк перебування прем'єрів на посаді (12,5 місяців) [73, с. 113].

Це досягалося за рахунок впливу на:

- 1) тип виборчої системи. Глава держави п'ять разів застосовував вето до Закону «Про вибори народних депутатів України», наполягаючи на збереженні мажоритарно-пропорційної системи;
- 2) процес парламентських виборів, принаймні в частині застосування адміністративного ресурсу;
- 3) процес обрання керівництва парламенту;
- 4) внутрішню парламентську структуру;
- 5) обмеження діяльності опозиції, зокрема й парламентської;
- 6) неадекватне висвітлення діяльності парламенту у ЗМІ, вплив на масову свідомість;
- 7) вплив на законодавчу діяльність Верховної Ради, зокрема спрямований на

обмеження можливостей парламентського контролю;

8) порушення порядку формування органів, що створюються з участю Верховної Ради, або призначення посадових осіб тоді, коли в цій процедурі передбачено участь парламенту;

9) прагнення оминати парламент і применшити його роль через спроби проведення сумнівних референдумів [73, с. 115].

На думку відомої експертної групи (Фонд «Українська перспектива»), ситуація в Україні підтвердила недоцільність існування неконтрольованого сильного інституту президентства. Аналізуючи реалії періоду дії Конституційного договору (згідно з яким, нагадаємо, Україна перетворилася на президентську республіку), експерти не лише вказують на відсутність змін на краще внаслідок концентрації влади, а і як єдиний об'єктивний результат називають закріплення в усіх структурах державної влади впливу одного регіонального – Дніпропетровського клану. Це дало їм підстави твердити про неоптимальність функціонування неконтрольованого інституту президентства, перш за все в умовах політично неструктурованого суспільства [193, с. 112].

Слід зазначити, що серед науковців і зараз немає єдиної точки зору на те, яка юридична модель є для України оптимальною. Так, в одному дослідженні вказується, що створення змішаних форм правління забезпечує стабільність управління державою, хоч при цьому знижується роль інституційних факторів і зростає персоналізація влади; тому найбільш оптимальною та прийнятною для нашої держави за нинішніх умов є змішана, напівпрезидентська форма державного правління, оскільки вона наслідує національні традиції, відповідає реаліям сучасного політичного життя, враховує світовий досвід [235, с. 142]. Інші дослідники вважають, що «...загально визнаний теоретичний принцип поділу влад погано вписується у державну схему напівпрезидентських (парламентсько-президентських) республік на практиці. У напівпрезидентській республіці на політичній арені активно діють чотири суб'єкти державної влади: парламент, президент, уряд і суди. До того ж інститут президентства за такої форми правління не вписується в жодну з традиційних гілок влади. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що президентська

форма республіканського правління є історично первинною і найбільш повно розробленою в теорії, а також послідовно втіленою на практиці формою здійснення принципу поділу влад» [235, с. 143]. Серед переваг, які має Україна як президентська республіка, політологи називають також важливість наявності в перехідному суспільстві центру національної консолідації та національної єдності у вигляді всенародно обраного президента; можливість президента через самостійність кадрових призначень та одноосібне визначення основних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики бути головним провідником реформ і нести за них персональну відповідальність; гарантування в цьому випадку неможливості «лівого» реваншу через парламентські механізми [249, с. 49-50].

У центрі уваги повинна бути позаюридична специфіка цього інституту, та майже двадцятилітній досвід посткомуністичного розвитку вказує можливий шлях нормалізації системи поділу влади: встановлення дієвого суспільного, парламентського та судового контролю за чиновницьким апаратом та силовими структурами [74, с. 58].

Іншими словами, це: 1) проведення політичної реформи, запровадження практики політичної відповідальності виконавчої влади перед парламентською більшістю; 2) реформа судочинства, зокрема, становлення адміністративної юстиції та запровадження суду присяжних; 3) всебічне сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства.

Без цього несформованість громадянського суспільства, призначення суддів та силовиків президентом, позаправовий тиск президентських структур на парламентарів і членів їхніх сімей, незалежно від юридичної схеми державної влади, утверджуватимуть фактичну характеристику посткомуністичних суспільств як одноосібних диктатур, що спираються на номенклатурну касту.

Таким чином, можна констатувати, що з початку 90-х рр. в Україні розпочалася безперспективна боротьба між парламентом і Президентом України за владу. Така ситуація призвела до розбалансування системи організації влади на рівні «компромісної» Конституції 1996 року. Як наслідок, Президент України одержав надмірні повноваження, зокрема, можливість контролювати уряд й вертикаль

органів виконавчої влади, не несучи політичної відповідальності за їхню діяльність. Склалася ситуація, коли в Україні діяли два уряди. Один – на базі президентських структур, другий – офіційно діючий, але насправді номінальний, оскільки він фактично виконував вказівки першого.

Поступово в країні постала підпорядкованість президенту не лише уряду, а й (певною мірою) парламенту. Однією з основних причин такої ситуації дослідники вважають суб'єктивне прагнення Президента України Л. Кучми мати справу з цілковито підконтрольним його впливу законодавчим органом. Серед засобів системного впливу президента на парламент, які далеко не завжди відзначалися легітимністю, можна назвати: 1) пониження ролі парламенту як всенародно обраного органу через спроби проведення різного роду референдумів; 2) намагання всебічного обмеження можливостей органів парламентського контролю; 3) негативне висвітлення діяльності парламенту в підконтрольних президентським структурам ЗМІ; 4) латентний вплив на формування парламентського керівництва та внутрішньої структури законодавчого органу; 5) вплив на виборче законодавство та процес парламентських виборів; 6) обмеження діяльності парламентської опозиції.

Реалізована в Україні на основі Конституції 1996 року напівпрезидентська модель засвідчила наступні її вади:

1) політичні сили, представлені за результатами виборів у парламенті, не мають повноважень щодо формування уряду, за винятком надання згоди президенту на призначення прем'єр-міністра;

2) позапарламентський спосіб формування уряду зумовлює ситуацію протистояння останнього з парламентом. Депутати у процесі підготовки урядом законопроектів фактично відсторонені від цього процесу, що зумовлює гостроту дебатів у процесі їх проходження в законодавчому органі.

Свідченням того, що в Україні т. зв. напівпрезидентська модель організації взаємодії між гілками влади не призвела до оптимального перерозподілу владних функцій, постали численні спроби запровадження конституційної реформи, ініційовані як з провладного, так і з опозиційного табору.

Слід зазначити, що побічна оцінка цих пропозицій дає підстави для

формулювання основних складових конституційної реформи, яка все ж таки назріла в Україні:

- 1) позбавлення президента права без згоди Верховної Ради України звільняти прем'єр-міністра;
- 2) призначення та звільнення голів місцевих держадміністрацій не Президентом України, а Кабінетом Міністрів;
- 3) призначення та звільнення членів Кабінету Міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади виключно за поданням прем'єр-міністра;
- 4) скасування «президентської квоти» на призначення силових міністрів;
- 5) забезпечення парламентської відповідальності уряду та спільного політичного інтересу урядовців і народних депутатів, що дозволить подолати конфлікт між гілками влади.

Очевидно, що перший етап конституційної реформи (ухвалення законопроекту № 2222-IV 8 грудня 2004 року) вирішив ці завдання лише частково, зокрема щодо пунктів 2) та 4). Відповідно, компромісний, вимушений характер першого етапу політреформи потребує її продовження, на чому неодноразово наголошували представники команди третього Президента України В. Ющенка. Конституційні запобіжники дозволять уникнути перманентних кон'юнктурних змін уряду, урядових криз, сприятимуть підвищенню відповідальності законодавчої влади перед суспільством, ефективності її діяльності, що, у свою чергу, створить реальні стимули для становлення в Україні тривалих демократичних традицій.

Аналізуючи напружені відносини між главою держави й парламентом серед найбільш типових і характерних для України закономірностей, слід відзначити, що посилення ролі президента частково обмежує законодавчу діяльність парламенту, оскільки правові акти глави держави набули самодостатнього значення у правовій системі, нерідко ігноруючи й випереджаючи прийняття законів. Для України характерними є спроби запровадження своєрідного альтернативного правового регулювання поряд із законом замість його розвитку та конкретизації. Наприклад, згідно з п. 4 Перехідних положень редакції Конституції України 1996 року Президент протягом 1996-1999 рр. мав право видавати укази з економічних питань,

не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради.

З точки зору розвитку правової системи немає особливого значення, що матиме пріоритет – акт президента чи акт парламенту. Головне, щоб питання про верховенство було вирішене однозначно на користь того чи іншого акта, забезпечуючи системі законодавства структурно-ієрархічну залежність, оберігаючи її від хаосу. Однак, якщо ми поглянемо на цю проблему з точки зору забезпечення системи народовладдя, принципів демократії, то ми змушені будемо визнати, що на чолі структури правотворчих органів має стояти тільки вищий представницький орган держави – парламент, у правових актах якого закладаються ідейно-теоретичні основи всієї правової системи. Це й є найважливіша формальна ознака верховенства закону, а наскільки він витриманий у Конституції України, свідчить текст самого основного закону.

Конституція України визнає у ст. 8 принцип верховенства права, при цьому не обмежуючись посиланням на вищу юридичну силу Основного Закону. У ст. 85 Конституції обумовлено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є Парламент – Верховна Рада України, а Президент, згідно зі ст. 106 Конституції, має право видавати нормативні акти виключно на основі конституції і законів. Жодної конкуренції з Верховною Радою у сфері правотворчості не допускається [125, с. 36].

Враховуючи стратегічний курс України на вступ до Європейського Союзу, в процесі політичної реформи слід уникнути неправильних кроків. У першу чергу це стосується дотримання конституційної процедури запровадження змін до Основного закону.

У 1999 році в Україні Л. Кучма був обраний повторно на посаду президента. Вибори засвідчили варіант імітації демократії та застосування адміністративного ресурсу. Бажання зберегти персональну владу або принаймні вплив свого найближчого (ретельно підбраного за принципом відданості) оточення спонукає лідера держави до непопулярних рішень, пов'язаних із легітимізацією третього строку президентських повноважень.

Рішення Конституційного Суду України, який напередодні нового 2004 року

дозволив Л. Кучмі втретє висувати свою кандидатуру на президентських виборах. Хоча цього і не сталося, проте зрозуміло, що згадане рішення органу конституційної юрисдикції було ланкою плану з висунення кандидатури Л. Кучми на третій строк, який серйозно розглядався як один із вірогідних варіантів розвитку політичного процесу.

Президентська структура влади в Україні значною мірою пов'язується з мрією народу про «сильну руку» і порядок. За цих умов сильна президентська влада позбавляє від непотрібних суперечок і дає можливість зосередитись на цілеспрямованих реформах. Подібне бажання має сенс, якщо в тій чи іншій країні дійсно проводяться демократичні реформи. Тоді сильна влада розглядається не як ідеал, а як тимчасовий, вимушений захід. Насправді ж сильна президентська влада замість того, щоб виховувати у громадян самостійність та ініціативу, консервує їх патріархально-патерналістську політичну культуру.

Програми президентів України, як показують виборчі процеси, не орієнтовані на пошук національно-державної ідеології й відтак не забезпечують політичний та моральний вибір суспільства. Претенденти радше прагнуть говорити своєму народові те, що він хоче почути. Отже, програми президентів можна вважати однозначно популістськими, спрямованими на намагання об'єднання народних мас в ім'я псевдовисоких цілей. При цьому вони, як правило, не орієнтують на забезпечення базового ціннісного консенсусу, а спонукають до об'єднання однієї частини суспільства за рахунок придушення іншої. Політична ситуація в обох країнах засвідчила, що лідерам значно легше йти за прагненнями людей, аніж вести їх за собою. Люди ж легко піддаються бажанню віднайти корінь всіх негараздів не в собі, а в комусь іншому, незалежно від того, хто вони – національні меншини, «вороги народу», комуністи, олігархи, «бандитська влада», Росія, США тощо. Прагнення будь-якою ціною утримати владу спонукає політичного лідера роздавати явно нереальні обіцянки, втілювати заходи, спрямовані виключно на підтримку хиткого рейтингу, забезпечення власної персональної влади [133, с. 18].

Політичні кризи, пов'язані з правлінням Л. Кучми, значною мірою підірвали віру населення в демократизм інституту президентства. Як наслідок, постало

зростання політичної пасивності більшості населення й активізація постноменклатурних політичних сил, їх консолідація довкола президентської влади на тлі пониження авторитету політичних партій, громадських рухів та їх лідерів. Згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України» (від 08.12.2004 року) повноваження Президента України суттєво було звужено за рахунок розширення відповідних повноважень Верховної Ради України та Кабінету міністрів України [231, с. 203].

Помаранчева революція – кампанія загальнонаціональних протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших акцій громадянської непокори в Україні, організована та проведена прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно яких переміг його суперник – Віктор Янукович. Після рішення Верховного суду було проведено повторне голосування другого туру, у результаті якого перемогу одержав Віктор Ющенко. Акція почалася 22 листопада 2004 року. Основною базою об'єднаної опозиції стали західні та центральні регіони країни, у той час як Віктора Януковича підтримав Схід і Південь України. Громадська думка західних країн була переважно на боці української опозиції [231, с. 204].

Такими передумовами визначено хід підготовки до виборів Президента України 2010 року. Слід стисло окреслити знакові події, які передують президентським виборам 2010 року. До таких знакових подій можна віднести події листопада-грудня 2004 року, які називають Помаранчевою революцією, та вибори на пропорційній основі до Верховної Ради України 2006 року. Якщо говорити про контрреволюцію, то потрібно з'ясувати, а чи була революція (у цьому разі йдеться про Помаранчеву революцію) взагалі. Революція, як відомо, повинна змінювати одну політичну систему на іншу. Але без особливих зусиль ми доходимо висновку, що політичний режим, який утвердився в Україні протягом другого президентського терміну Л. Кучми, залишається практично без змін.

Отже, досвід двох країн показав: подібне очікування може справдитись, якщо в тій чи іншій країні дійсно проводяться демократичні реформи. В іншому разі, сильна

президентська влада замість того, щоб виховувати у громадян самостійність та ініціативу, консервує їх патріархально-патерналістську політичну культуру.

При цьому президентська структура влади в Україні, як і у Республіці Польща, значною мірою пов'язувалася з суспільними очікуваннями «сильної руки» та порядку, що позбавить від непотрібних суперечок і дасть можливість зосередитись на цілеспрямованих реформах. Проте досвід двох країн показав: подібне очікування може справдитись, якщо в тій чи іншій країні дійсно проводяться демократичні реформи. В іншому разі, сильна президентська влада замість того, щоб виховувати у громадян самостійність та ініціативу, консервує їх патріархально-патерналістську політичну культуру.

Як засвідчили політичні трансформації в Україні, несформованість громадянського суспільства, призначення суддів і силовиків президентом, тиск президентських структур на парламентарів, незалежно від юридичної схеми державної влади, утворює фактично суперпрезидентський характер політичного режиму. Політичний режим, який утвердився в Україні протягом другого президентського терміну Л. Кучми, залишається практично без змін попри всі «політичні реформи». Тому у центрі уваги повинна бути позаюридична специфіка інституту президентства, встановлення дієвого суспільного, парламентського та судового контролю за чиновницьким апаратом і силовими структурами.

Президент Республіки Польща також має реальні та досить вагомими важелі впливу на політичний процес, але за умови наявності конструктивного Сейму. Він не може одноосібно призначати міністрів, тому на відміну від України «контрасигнатура» не є політично фіктивною. Попри те, що президент зберігає значні повноваження, уряд здійснює свою повсякденну діяльність без його участі. У випадках, коли президент не може виконувати своїх повноважень, його функції тимчасово покладаються на Маршалка Сейму, що є ще одним підтвердженням піднесення ролі парламенту[81, с. 27].

Тому можна констатувати, що процес трансформації політичного режиму сучасної Республіки Польща іде в напрямку консолідації західноєвропейської моделі парламентської демократії зі зверхністю Сейму над президентом і Радою Міністрів.

Зокрема, до Конституції було внесено низку змін і доповнень, згідно з якими повноваження президента й прем'єр-міністра конкретизувалися з метою стабілізації виконавчої влади, хоча певна невизначеність в цьому питанні залишається й досі. Поряд з цим, досвід свідчить, що вихід країни з системної кризи неможливий без утвердження сильної і ефективної системи управління й координації, яка дає можливість не лише приймати, а й реалізовувати рішення.

2.2. Верховна Рада України та Сейм Республіки Польща у процесі становлення національного парламентаризму

Демократичний розвиток кожної держави залежить від діяльності основних політичних сил та політичних інститутів. Для того, щоб структурувати безліч різноманітних поглядів та інтересів, практика демократичних суспільств виробила політичний інститут – владу. Після розпаду світового соціалізму десятки держав заявили про зміну парадигми свого розвитку, просування до західних зразків політичного й економічного устрою. На момент виходу із СРСР всі радянські республіки мали абсолютно однакову структуру органів державної влади й управління з однаковими функціями.

Наскільки засвідчує світовий досвід, в сучасну добу у суспільних трансформаціях відбувається зміщення акцентів на користь переходу від тоталітарних режимів через авторитарні до демократичних форм правління, в основі якого лежить реорганізація функціональної природи інституцій влади. Однак, даний процес далеко не завжди і скрізь виглядає цілеспрямованим й послідовним. Показовим в цьому відношенні є приклад республік і країн, які свого часу належали до радянського і соціалістичного таборів. Всі вони так чи інакше зазнали на собі пагубних наслідків тоталітаризму — «братньої допомоги» у вигляді воєнної інтервенції, тотального насаджування принципів і норм комуністичної моралі й

зразків інтернаціональної культури, нищення паростків самобутньої державності в окремих народностей, переслідувань і репресій, здійснюваних щодо свідомо мислячих представників національних еліт тощо. Ініціатором подібних акцій формально виступала радянська система влади, котра, за словами одного із дослідників Національного інституту стратегічних досліджень С. Здіорука, «...була лише прикриттям для реальної влади Комуністичної партії Радянського Союзу ...» [84, с.18]. Водночас КПРС, виступаючи монопольним носієм тоталітарної ідеології, виявилась недієздатною в умовах політичного плюралізму, а тому в кінцевому підсумку зазнала краху, ознаменувавши тим самим завершення епохи СРСР.

Існуюча де-факто диктатура однієї партії у всіх без винятку державах радянського типу була закамouflьована під «владу Рад», всевладдя представницьких органів. Суто юридична схема організації влади являла собою специфічну, але все ж таку впізнавану парламентську республіку. Відповідно, крах партійних структур означав, що принаймні на короткий період вищі законодавчі органи обох країн опинилися в ситуації, якої вони не хотіли, і в якій не знали як себе вести – в ситуації реальної, а не декоративної найвищої владної інституції.

Кожна з цих держав обрала той чи інший варіант республіканської форми правління, найчастіше у вигляді президентсько-парламентської республіки (яку ще називають напівпрезидентською, або змішаною). Серед останніх Республіка Польща і Україна. Відзначимо, що поряд з упровадженням тих чи інших західних юридичних конструкцій у функціонуванні вищих органів державної влади досить чітко вималювалась і позаюридична специфіка системи стримувань і противаг в посткомуністичному суспільстві України [78, с. 23].

Законодавчу владу в обох країнах, які є унітарними, здійснюють парламенти. В Україні це Верховна Рада — однопалатний парламент, куди входить 450 народних депутатів, обраних на 5 років, що працюють на професійній основі. Закони, прийняті Верховною Радою і підписані Головою Верховної Ради, направляються на підпис Президенту України. Верховній Раді України надано відповідні важелі впливу: вона має право усувати Президента з посади через процедуру імпічменту, дає згоду на

призначення Прем'єр-міністра, здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів, призначає третину складу Конституційного Суду, обирає суддів безстроково.

Вибори 2006 року закріпили за партіями право бути посередниками між виборцем і народним депутатом, хоча це грубо суперечить Конституції та порушує пряме виборче право народу. Право керувати державою отримали партії, які не мають ані ідеології, ані теоретичного підґрунтя. І це при тому, що ступінь довіри до політичних партій як суб'єктів державного життя не перевищує в цілому 3%. Фактично навіть не партії керуватимуть державою, а пара фізичних осіб, що є лідерами цих партій, за які голосував народ. На сьогодні вибори народних депутатів будуть здійснюватися за Законом України від «Про вибори народних депутатів» від 17 листопада 2011 року за змішаною системою і 5% прохідним бар'єром [348, с. 29].

Можна припустити, що на сьогодні в Україні переважають носії «матеріалістичних» цінностей і затяжної кризи, що спровокована поразкою ідей Помаранчевої революції.

У Республіці Польща структура парламенту принципово інша. Тут законодавчу владу здійснює Сейм — нижня палата та Сенат — верхня палата, які для вирішення особливо важливих питань можуть об'єднуватись, утворюючи Національні збори. Національні збори обираються на загальних виборах строком на 4 роки: 460 депутатів сейму та 100 сенаторів. Кандидати у депутати сейму висувуються за принципом пропорційного представництва за районними та загальнонаціональними списками. Сенаторів обирають більшістю голосів за територіальною ознакою — 2 сенатори від кожного воєводства (за винятком Варшави та Катовіце, де висувують по три сенатори).

Кожен законопроект, прийнятий сеймом, надсилається на підпис до сенату. Сейм — вищий контролюючий орган держави. Сенат майже втратив свою роль в законодавчому процесі через обмеження його права вето; його збереження фактично є виявом поваги до давніх польських традицій [347, с. 67]. Сейм має право усунути президента з посади в порядку процедури імпичменту, для чого необхідно висунути обвинувачення кваліфікованою більшістю голосів обох палат за пропозицією не менше ніж 140 депутатів палати та передати справу до Державного трибуналу. На

цей період функції президента виконує маршалок сейму чи маршалок сенату. Сейм дає згоду на призначення голови Ради Міністрів, на впровадження програми уряду, яка повинна бути представлена через 14 днів після формування нового кабінету [67, с. 68]. Парламент може висловлювати вотум недовіри не лише урядові, а й окремим міністрам. Це важливо, тому що дає можливість уникнути таких крайніх заходів, як відставка всього уряду [67, с.69].

Кожен законопроект, прийнятий Сеймом, направляється на підпис в Сенат. Якщо Сенат протягом 30 днів не приймає відповідну постанову, закон вважається прийнятим в редакції, запропонованій Сеймом. Проте Сейм може відхилити постанову Сенату абсолютною більшістю голосів в присутності не менше половини складу депутатського корпусу. Сейм Республіки Польща також дає згоду на призначення Голови Ради Міністрів, формує Конституційний та Державний трибунали.

У тому числі завдяки ефективній законотворчій діяльності, Республіка Польща з 1989 року стала флагманом трансформаційного процесу у Східній Європі. За період з 1989 до 1994 рр. більшість країн регіону пройшла першу стадію реформування. Події відбувались так швидко, що реформатори не встигли теоретично розробити питання про бажані темпи реформ, джерела збереження стабільності під час перехідного періоду, послідовність реформ у різних сферах суспільного життя й т. ін. Не дивно, що основа нового курсу була запропонована країнам регіону західними сусідами та прийнята всіма, хоча і на різних етапах. Тому практика політичної перебудови загалом була дуже подібна: збігалися загальні тенденції розвитку окремих країн, напрями еволюції основних сил, домінуючі процеси в суспільній свідомості.

Важливе місце серед напрямків законодавчої діяльності Сейму займало скасування обмеження приватної власності та поновлення права купівлі-продажу землі. Крім приватизації землі, велика увага приділялась приватизації торгівлі та сфери послуг; черга підприємств настала пізніше, коли було розроблено модель приватизації через акціонування (надання пріоритету робітникам даного підприємства).

Те, що саме приватизації було приділено особливу увагу на першому етапі економічної трансформації, пояснюється її центральним місцем у структурі посткомуністичного реформування. Приватизація, на думку більшості аналітиків, мала запобігти загрозі відступу назад у процесі демократизації режиму; підвищити ефективність функціонування економіки; перенести акцент на техніко-економічні та ринкові зміни; відродити фінансову рівновагу країни; відновити справедливість щодо тих, хто мав власність у досоціалістичні часи; створити прошарок середнього класу, лояльний і навіть залежний від уряду.

Класичне розуміння приватизації було значно розширене. Це був «не просто процес переходу власності на активи існуючих держпідприємств і фінансові ресурси в приватний сектор, а й створення умов для виникнення приватних капіталів, для збільшення всіма можливими засобами частки приватного сектору в сукупних активах і національному продукті країни» [250, с. 78].

Іншими ознаками політичної трансформації, що були забезпечені шляхом прийняття відповідного законодавства, у Республіці Польща були: 1) розробка нової конституції та створення засад демократичного управління (поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову); 2) деполітизація армії, міліції, органів державної безпеки; 3) масова участь населення в вільних виборах; 4) створення політичних партій на основі громадянських рухів соціалістичних часів; 5) створення плюралістичних політичних еліт; 6) загалом невдала боротьба президентів за зміцнення своєї влади; 7) створення структур самоврядування на місцях. [96, с. 36].

Револьюційні події 1989 року в Республіці Польща мали певні ознаки. Серед яких: перехід до демократії вирішувався в рамках «круглого столу», шляхом переговорів опозиції з владою. Це стало можливим як завдяки досвіді, накопиченому опозицією протягом усього повоєнного періоду, підтримці з боку широких верств населення, так і завдяки намаганням нового покоління комуністичних лідерів провести лібералізацію режиму. В нових умовах вони відреклися від влади, «продемонстрували здатність утримувати процес назрілих та неминучих перетворень у конституційних рамках» [84, с. 31]. Таким чином, події в Республіці Польща «революцією» були тільки за наслідками, а не за засобами

політичної боротьби, оскільки вирішення основних політичних питань відбувалося переважно парламентським шляхом.

Рішення про створення в Республіці Польща другої палати парламенту – Сенату – було прийнято в процесі переговорів «Круглого столу» (6 лютого – 5 квітня 1989 року), які стали початком трансформації державного устрою. Враховуючи також факт запровадження інституту Президента, відбулося повернення до традиційної для Республіки Польща структури органів державної влади. Згідно з домовленостями «Круглого столу», передбачалося, що Сенат складатиметься зі 100 senatorів, обраних у цілковито вільних виборах, чого не можна було сказати про Сейм, вибори до якого були демократичними тільки на 35%, тому що 65 % мандатів були гарантовані для провладних політичних сил. Зазначалося, що «Сенат матиме право законодавчої ініціативи, а також розглядатиме ухвалені Сеймом закони. Сенат може виступити проти прийняття закону, тоді повторне його ухвалення вимагатиме від Сейму більшості у 2/3 голосів». Також Сенат разом із Сеймом мав реалізовувати конституційну функцію: брати участь у прийнятті та внесенні змін до Конституції [317, с. 26].

Всі перераховані положення були закріплені у Законі про зміну Конституції від 7 квітня 1989 року. З огляду на вищезазначене слід зауважити, що конституційна позиція Сенату не була чітко визначена. Не було окреслено загального статусу другої палати парламенту, цілей створення, головних завдань та місця в структурі державних органів. Положення стосовно Сенату містилися у 3-му розділі Конституції, який отримав назву «Сейм і Сенат Республіки Польща». Сенат порівняно із Сеймом займав набагато слабшу позицію. Лише Сейм – відповідно до пп. 1 і 2 ст. 20 Конституції – залишався «вищим органом державної влади» і тільки він «як найвищий виразник волі народу» мав реалізовувати його суверенні права. До того ж п. 3 ст. 20 Конституції лише за Сеймом визнавав право схвалення та прийняття законів, що визначають основні напрямки функціонування держави, а також здійснення контролю над діяльністю інших органів влади та державної адміністрації [317, с. 27].

Отже, аналізуючи зміни, внесені до Конституції та законодавства, можна погодитися з думкою польського науковця П. Сарнецького про те, що Сенат відродився переважно у формі палати «роздумів і обговорення», сконцентрованої в основному на законодавчій функції, а не у формі палати «опору», інституції зрівноваженої з першою палатою парламенту і такою, що є для неї повноправним партнером [358, с. 96].

Відсутність чіткого визначення взаємовідносин між Сеймом і Сенатом, а також їх правової позиції давала підстави сумніватися в існуванні в Республіці Польща бікамералізму. На цьому наголошувала низка дослідників. Так, наприклад, польський дослідник В. Орловський вважав, що Сейм втілював у життя волю народу за участю Сенату як другого представницького органу. Таким чином, зміни до Конституції від квітня 1989 року слід інтерпретувати не як намір створення двопалатного парламенту, а лише другого органу представницького характеру, який би доповнював існуючу систему представницьких органів [349, с. 59-60].

Функції та повноваження парламенту були доповнені й конкретизовані у прийнятій 2 квітня 1997 року Конституції Республіки Польща. У ній була визначена модель двопалатного парламенту, яка характеризується наявністю двох окремих органів законодавчої влади – Сейму та Сенату. Сейм займає домінуючу позицію, хоча досить спірним є питання рівня тієї домінації (це питання неодноразово буде порушуватися в процесі нашого дослідження).

У процесі діяльності Сенат виконує низку державно-управлінських функцій, серед яких законодавча, конституційна, контрольна, креаційна (системоутворююча). Основна частина компетенцій Сенату як законодавчого органу відноситься до законодавчої функції. Під час реалізації даної функції відбувається й найбільш активна співпраця між Сеймом і Сенатом. Визначимо основні законодавчі компетенції Сенату, які вимагають тісної співпраці із Сеймом:

- право законодавчої ініціативи;
- висловлення власної позиції щодо законів, прийнятих Сеймом;
- участь у ратифікації міжнародних угод органами державної влади.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що хоча Сенат, згідно з Конституцією, є органом законодавчої влади, проте за умов, коли Сейм диспонує визначеною більшістю, він може повністю відкинути таке становище другої палати. Нерівноправність Сенату по відношенню до Сейму в законодавчому процесі посилюється самостійністю при розгляді питання про прийняття або відхилення президентського вета щодо законів. У ситуації, коли Президент відмовляється підписувати закон, ухвалений Сеймом і Сенатом, повторно ним займається лише Сейм, хоча Сенат брав безпосередню участь у його ухваленні [349, с. 130].

Важливо, що така нерівноправність обіймає ключову для парламенту законодавчу функцію. Через те, що участь Сенату в законодавстві мало чим відрізняється від обов'язкової консультації, існує думка, що польський бікамералізм є «дефектним» [349, с. 148].

Це, зокрема, підтверджується також згідно з визначенням Конституційного Суду. Так у висновку Конституційного Суду від 22 вересня 1997 року стверджується, що «в законодавчому процесі Сеймові надається визначальна і домінуюча роль» [348, с. 30]. У 1999 році Суд так охарактеризував концепцію польського бікамералізму: «Конституція 1997 року зберегла модель несиметричної двопалатності, в якій Сенат є справжнім елементом законодавчої влади, але сфера його діяльності і компетенції не ідентичні зі сферою діяльності і компетенціями Сейму» [348, с. 52].

Права сейму були обмежені на користь уряду: на його склад тепер впливає не сейм, а прем'єр-міністр; кандидатури всіх 18 міністрів пропонує прем'єр, затверджує президент. Прем'єр може змінювати членів кабінету без ухвалення сейму. Уряд може бути відкликаний лише коли формується нова парламентська більшість. У Республіці Польща впроваджена так звана прем'єрська контрасигнатура: всі документи, підписані президентом, мають бути підписані й прем'єром.

Права президента, як і права сейму, скорочені. Раніше він мав свої «президентські відомства» (міністерство оборони, міністерство внутрішніх справ, Управління охорони держави, міністерство закордонних справ), кандидатури

керівників яких прем'єр узгоджував з президентом. Тепер він це право, як і право «загального керівництва» цими відомствами, втратив. Президент може лише призначити нового міністра чи усунути його за поданням прем'єра. Крім того, для остаточного подолання президентського «вето» сеймом щодо прийнятих законів тепер необхідно не 2/3, а тільки 3/5 голосів депутатів [358]. На закон про держбюджет президент взагалі не має права накладати вето. Таким чином, польський президент – гарант конституції, представник держави на світовій арені, головнокомандувач Збройними Силами, формально затверджує склад уряду, може розпустити парламент у двох випадках – якщо за три місяці парламент не затверджує проект бюджету, і якщо сейм не в змозі ухвалити запропонований президентом склад уряду або запропонувати власний.

У польському парламенті протягом 1992-1993 рр. обговорювалось сім законопроектів про декомунізацію, але прийняті вони не були. На основі деяких з них правових переслідувань могли зазнати більше 2 млн. осіб. При цьому доказ невинності став би проблемою самих обвинувачених [354, с. 64].

У 1998 році сейм повернувся до обговорення декомунізації. Були внесені поправки до закону про люстрації 1997 рік, за яким кандидати на будь-які посади в державі повинні заповнити декларацію щодо свого співробітництва зі спецслужбами ПНР. Поправки до закону визначили право Апеляційного суду у Варшаві здійснювати функції люстраційного суду; був створений інститут представника суспільних інтересів, що мав право подання на розгляд у суд тих декларацій, які викликали сумнів. Президент О. Кваснєвський намагався накласти вето, але це йому не вдалось. 28 листопада 1998 році закон набрав чинності. У 1999 році до суду надійшло десятки справ представників номенклатури, у тому числі самого прем'єра Є. Бузека [366, с. 104].

У червні 1993 році Л. Валенса вдається до розпуску парламенту. Восени новим прем'єром лівоцентристського уряду став поміркований представник Польської селянської партії, колишній фермер Вальдемар Павляк. Йому було лише 34 роки, це – представник молодого покоління політиків, для якого політичні сутички 80-х рр. мали історичне значення, але не визначали сучасний світогляд. Саме Польська

селянська партія виступила за консолідацію з Польською соціалістичною партією (колишньою ПОРП), хоча потім їхня коаліція зазнала труднощів через різні підходи до вирішення основних економічних та політичних питань. Крім того, між В. Павляком, який до свого призначення вважався фаворитом Л. Валенси, та президентом почалася безкомпромісна боротьба, що точилася аж до 1995 року [378, с. 48].

Не дивно, що низка демократичних реформ, законодавчо підготовлених на початку 90-х рр., не була впроваджена, або її впровадження загальмувалось до 1996-1997 рр. Бюрократичне життя в Республіці Польща відрізнялось централістськими тенденціями. У столиці та на місцях практикувалась «теорія поділу здобичі»: право спадкоємності посад. Відродився політичний клієнтизм, що призводив до відбудови залежності самоврядування від урядової бюрократії. Неформальна сфера впливу тут залишалась більшою, ніж в ЄС; часто був відсутній розділ приватних та громадських інтересів. Корупція в Республіці Польща була розповсюджена ширше, ніж очікувалось [378, с. 51].

Отже, для розвитку парламентаризму в обох країнах великого значення набуває свідоме взаємне утримання від застосування непарламентських силових засобів, створення та підтримання атмосфери ділового партнерства, довірчих відносин, взаємних поступок, подолання конфронтаційної політичної культури. Означено, що діяльність Верховної Ради стає все більш контрольованою Президентом, який справляє значний вплив на його роботу, у тому числі із застосуванням засобів нелегітимного характеру. Це досягається за рахунок тиску: на парламентські вибори, на процес обрання керівництва парламенту, на процес політичної структуризації Верховної Ради, а також на законодавчий процес, зокрема шляхом застосування права вето на закони, що визначають процедури здійснення повноважень парламентом або його взаємодії з іншими органами влади.

В умовах відсутності правового забезпечення модернізаційних процесів постсоціалістичні країни стикнулися з дилемою: приймати закони швидко чи забезпечити їх високу якість. Прагнучи вдосконалити процес законотворення, Республіка Польща запроваджує двопалатний парламент, що в перехідній державі є

цілком виправданим. Але, аналізуючи функції Сенату у відповідності з новою Конституцією, автор схиляється до думки, що цей інститут втратив свою роль в законодавчому процесі (частково через обмеження його права вето) і перетворився на другорядний орган. Тому польський бікамералізм в нинішньому вигляді фактично є виявом поваги до давньої польської традиції. В Україні існування двопалатного парламенту має певний сенс. Це забезпечило б ширше представництво регіонів в парламенті та більшу ефективність прийнятих законів, хоча й суттєво б уповільнило і без того досить повільний процес законотворення в українському парламенті.

2.3. Функціонування системи виконавчої влади на етапах політичних перетворень

Не завжди ефективна й узгоджена діяльність різних гілок влади на початку трансформаційного процесу, суперечливість ринкових реформ спричинили складну ситуацію в економічній сфері як в Україні, так і в Республіці Польща. Попри позитивні зміни демократичного характеру, які були здійснені в першій половині 1990-х років ХХ ст., розв'язання завдань економічного та соціального характеру відбувалося далеко не так успішно.

Шляхи стабілізації соціальної сфери, підвищення керованості та передбачуваності розвитку суспільного організму в цілому еліта та населення обох країн вбачало у формуванні дієздатної, вертикально побудованої системи виконавчої влади, що зумовило підвищену увагу до розбудови та формування системи органів державної виконавчої влади, очолюваної урядами.

Особливостями функціонування виконавчої влади є:

1) підзаконність органів виконавчої влади – на відміну від законодавчої влади, яка має первинний характер в області правотворчості, виконавча влада має вторинний характер, орієнтована на виконання закону;

2) універсальність – органи виконавчої влади діють безперервно та на всій території держави, що передбачає наявність системи органів виконавчої влади на центральному, місцевому та регіональному рівні;

3) предметний характер – на відміну від законодавчої та судової гілок влади, виконавча здійснює кадрове, фінансове та матеріальне забезпечення управлінської діяльності. [77, с. 149].

В Україні, відповідно до Конституції, вищим органом виконавчої влади є Кабінет Міністрів, який забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність держави, здійснює її внутрішню та зовнішню політику як безпосередньо, так і через центральні та місцеві органи влади, спрямовуючи, координуючи та контролюючи їх діяльність. Кабінет Міністрів підзвітний Верховній Раді, має право законодавчої ініціативи. Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють місцеві державні адміністрації. Голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом і Кабінетом Міністрів, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня, а також відповідним районним чи обласним радам у тій частині повноважень, які останні їм делегували. Голови місцевих державних адміністрацій, відповідно до існуючого законодавства, призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Така схема склалася не одномоментно і виникла не на порожньому місці. 1994-1999 рр. стали періодом консолідації управлінського класу, створення нової системи власності на засоби виробництва, поступової структуризації урядової та місцевої бюрократії.

За укладеним 8 червня 1995 р. між Верховною Радою України та Президентом Конституційним Договором «Про основні засади організації і функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» Кабінет Міністрів визначався як центральний колегіальний орган виконавчої влади, підпорядкований Президентові України та відповідальний перед ним, а не перед Верховною Радою, як раніше. При цьому роль глави уряду – Прем'єр-міністра України, який діяв у межах, визначених Президентом, зводилась фактично лише до координації і організації роботи Кабінету Міністрів. [76, с. 133].

Конституція України 1996 року закріпила нові засади організації діяльності

уряду. Його було визначено як: вищий орган у системі органів виконавчої влади; колегіальний орган з особливою роллю Прем'єр-міністра; орган загальної компетенції, який охоплює своєю структурою та діяльністю всі галузі державного управління; орган, відповідальний перед Президентом України та, у визначених Конституцією межах, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

Принципові новели щодо діяльності Кабінету Міністрів не змінили основну тенденцію, відповідно до якої «правовий статус Президента визначається тим, що він, структурно не входячи до жодної «гілки» влади, виступає як глава держави із значними преференціями у сфері виконавчої влади (тобто є функціонально інтегрованим до системи виконавчої влади), а правовий статус уряду на чолі з Прем'єр-міністром – тим, що є вищим органом у системі органів виконавчої влади, на який покладається основний обсяг організаційної роботи по реалізації функцій і повноважень виконавчої влади». Отже, Кабінет Міністрів «є своєрідною верхівкою виконавчої влади України, який, однак, при здійсненні своїх владно-політичних та владно-адміністративних функцій (виходячи із зазначених повноважень глави держави у сфері виконавчої влади та переслідуючи мету дотримання внутріполітичної державної стабільності) має враховувати позицію президента з відповідних питань» [34, с. 35-36].

Першими кроками президента Л. Кучми були спрямовані на розбудову вертикалі виконавчої влади. У серпні 1994 року було видано Указ про визначення голів рад відповідальними за здійснення делегованих повноважень виконавчої влади. З цих питань голови обласних рад, їх виконкоми були підзвітні та підконтрольні президентові, а голови районних рад – головам обласних і через них – президентові. Але така система була нестабільною. Вертикаль органів влади, яка діяла на підставі указів, суперечила Конституції. Президент також не мав ефективних важелів впливу на КМУ. Тому подальша розбудова державного управління була спрямована на втілення ідей президента у законодавче поле. Наслідком стало підписання Конституційного Договору. Останній чітко регламентував відносини між главою держави та урядом і місцевими органами виконавчої влади. Наступним кроком було прийняття нової Конституції. Форму державного правління, закладену в

Конституції, прийнято називати президентсько-парламентською. Прем'єра затверджував Президент, за згодою парламенту. Те саме стосувалось деяких інших осіб - Генпрокурора, голів СБУ, ФДМУ тощо. Водночас звільнити їх Президент міг без згоди ВРУ. Членів Кабміну також призначав глава держави, але за поданням Прем'єра. Схожою була й процедура призначення голів місцевих держадміністрацій. Крім цього, сильним інструментом впливу Президента було право накладати вето на закони. Подолати його можна було лише 300 голосами, що було складно. Щодо системи управління регіонами, то в Конституції державне управління було кадрово відмежоване від місцевого самоврядування. Останнє визначалось як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення. Надалі Верховна Рада затвердила закон «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві держадміністрації». Але політична практика призвела до того, що держадміністрації отримали верх над радами. Це зумовлювалося їх контролем над фінансовими та матеріальними потоками, складною системою делегованих повноважень тощо. Отже, законодавча регламентація політичних відносин відзначалась переносом влади в бік Президента, що посилювався неформальними практиками. Таким чином глава держави консолідував під своєю орудою державну бюрократію та більшу частину політичної бюрократії. Такий режим мав потенціал еволюції в бік авторитаризму.

Реформування політичної системи вказаного етапу не просто виявилось незавершеним, воно не призвело до становлення нової її якості, не стало ближче до суспільства. Більше того, напередодні виборів 2004 року політична система опинилась у патовому стані.

До наступного етапу можна віднести прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Конституції України» у грудні 2004 року. Закон про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Закон набув чинності з 1 січня 2006 року. При переході до парламентсько-президентської республіки основна зміна відбулась

у перерозподілі повноважень Президента та Кабінету Міністрів України. Насамперед, призначення Прем'єр-міністра та формування уряду здійснювалось Верховною Радою і цією реформою було запроваджено інститут парламентської відповідальності Кабінету Міністрів. Так, відповідно до вказаного закону Прем'єр-міністр признається Верховною Радою за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра вносить Президент за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, або депутатської фракції більшості народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради. Міністр оборони, Міністр закордонних справ призначаються Верховною Радою за поданням Президента, інші члени Кабінету Міністрів призначаються Верховною Радою за поданням Прем'єр-міністра. Така процедура свідчить про суттєвий перехід повноважень щодо формування вищого органу виконавчої влади від глави держави до її парламенту. Останній має право розглядати та приймати рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів і здійснювати контроль за його діяльністю [85, с. 68-73].

Реформа 2004 року без розбудови системи зв'язків між політичними силами й іншими соціальними групами лише посилила протистояння, яке перекинулося на нові сфери суспільного життя – судову систему, регіональне управління тощо.

Протягом 2005-2009 рр. у країні відбулась низька подій. По-перше, це «післямайданний» період. Хоча масові виступи 2004 року були спровоковані елітами, все ж таки вони розбудили енергію суспільства. До того ж після виборів нова влада мала значний авторитет та, відповідно, шанси консолідувати суспільство в ім'я реформ. Цього не сталося. Натомість в лавах сил, які прийшли до влади, стався внутрішній конфлікт. По-друге, це події 2006 року, склався тимчасовий союз між партіями «Наша Україна» та «Партія регіонів» у форматі «Антикризова коаліція». Досить швидко він розпався, що пояснювалось протиріччями між ідеологічними гаслами, корпоративними й особистісними суперечностями. Нарешті, спроба створення коаліції між Партією регіонів та БЮТ у 2009 році [85, с. 254].

Політичні фактори значною мірою обумовили зміст закону від 8 грудня 2004 року «Про внесення змін до Конституції України». Цей закон, що набув чинності з 1

січня 2006 року, стосувався фактично усіх гілок влади, але ми зупинимось на порівняльному аналізі попереднього правового регулювання та схвалених змін в контексті влади виконавчої.

Найзначніші нововведення було запроваджено щодо порядку формування уряду та центральних органів публічної адміністрації у двох напрямках: кадровому, тобто, щодо порядку призначення керівників цих структур та організаційному – щодо способу утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Відповідно до положень статей 85, 106 та 114 Конституції 1996 року український уряд – Кабінет Міністрів формується наступним чином. Глава уряду – Прем'єр-Міністр України призначається Президентом за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України, а персональний склад Кабінету Міністрів призначається главою держави за поданням Прем'єр-міністра. Останнє положення є аналогічним і щодо призначення керівників інших структур виконавчої влади – центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій. Таким чином, очевидною є визначальна роль Президента України в цих процесах [125, с. 74].

Відповідно до закону «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року порядок призначення та звільнення керівників органів виконавчої влади відрізнявся значною мірою. На відміну від попередньої редакції Основного Закону, Прем'єр-Міністр України призначається не главою держави, а парламентом. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-Міністра вносить Президент за пропозицією коаліції депутатських фракцій або однієї депутатської фракції, до якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Після цього глава уряду, у разі прийняття рішення парламентом, призначається на свою посаду. В цій ситуації роль Президента у призначенні Прем'єр-Міністра може бути ваговою в конкретній політичній ситуації, у разі його належності до політичних сил, що становлять більшість у парламенті, проте очевидно формальною, якщо більшість становить конкуруюча з главою держави політична сила.

З перелічених положень випливає, що повноваження Президента стосовно кадрової політики у сфері виконавчої влади було зменшено та передано: насамперед до українського парламенту, але й, чималою мірою – до уряду та його глави [29, с. 32-35].

Згодом Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Таким чином, Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 року та президентсько-парламентську форму правління. Таким чином, в Україні законами 1991-1992 рр. було закладено, а потім збережено й зафіксовано Конституційним договором 1995 року, Конституцією 1996 року та новою Конституцією 2005 року т. зв. біцефальну структуру виконавчої влади із сильним, але не відповідальним політично президентом, та слабким і залежним від першого прем'єр-міністром [99, с. 269].

Причина того, що в Україні не зупиняється конституційний процес (хоча б у формі діяльності Конституційної Асамблеї), ми вбачаємо у недосконалості організації системи виконавчої влади. Передусім мова йде про існування двох центрів цієї гілки влади, зумовлене положеннями Основного Закону. З одного боку, у статті 113 визначено, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. З іншого боку, з аналізу закріпленої у статті 106 компетенції Президента України випливає, що саме глава держави має найбільші важелі управлінського впливу на систему цих органів. Таке конституційно-правове регулювання в українській практиці зумовило наявність двох центрів виконавчої влади – в уряді та апараті Президента. До цього можна додати, що аж до останнього часу існував ще й третій фактичний центр у цій сфері – Рада національної безпеки й оборони. Ця ситуація була зумовлена відсутністю чіткого законодавчого розмежування повноважень між зазначеними структурами.

Спробою вирішення цієї проблеми не на конституційному, а на адміністративному рівні були численні спроби адміністративної реформи, більш або менш владі. Ще 15 грудня 1999 року Президент України, реалізуючи положення

Концепції адміністративної реформи прийняв відомий указ «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади», який повинен був ліквідувати попередню практику хаотичного реформування цих органів. Проте, з часу набуття чинності цим указом до нього вносились зміни: у 2000 році – 7 разів; у 2001 році – 11 разів; у 2002 році – 7 разів; у 2003 році – 4 рази; у 2004 році – 7 разів; у 2010 році – 2 рази [95, с. 17].

Зауважимо, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади було піддано організаційним змінам 36 разів, тобто, у середньому – кожні 2 місяці. Тут обґрунтовано виникають запитання про доцільність перманентного реформування центральних адміністративних структур держави.

Перший етап новітньої реформи (оптимізації) системи центральних органів виконавчої влади було розпочато Указом Президента України № 1085/2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (дев'ята редакція від 19 грудня 2011 року) [95].

Відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України [125], Президент України «утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади». У частині п'ятій статті 114 Конституції України також передбачено, що «Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів». Але оскільки саме подання Прем'єр-міністра України не є технічним актом, Конституційний Суд України Ухвалою по справі № 2-22/2011 від 30 червня 2011 року №21-у/2011 відмовився відкрити конституційне провадження у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [93].

Крім того, підготовці Указу щодо адміністративної реформи передувала низка публічних заходів як з боку Адміністрації Президента України, так і з боку Кабінету

Міністрів України, на підставі яких можна знаходити тлумачення різних положень Указу [95]. Хоча власне Указ Президента України № 1085/2010 року, що, станом на кінець 2011 року, зазнав вісім змін (дата останньої редакції - 19 грудня 2011 року), не містить мотивуючої частини, він цілком укладається в Концепцію адміністративної реформи в Україні.

Зазначений Указ визначає п'ять центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, в яких також відбувалися зміни організаційно-правового характеру. Загалом, у часовому проміжку від 9 грудня 2010 року до 10 квітня 2011 року, аж до публікації Закону [93], оптимізація системи центральних органів виконавчої влади здійснювалася за відсутності законодавства про центральні органи виконавчої влади. За цей час чинним актом був лише Указ Президента України від 15 грудня 1999 року № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади» [86, с. 22], який залишається чинним і після схвалення Закону України від 17 березня 2011 року № 3166-УІ «Про центральні органи виконавчої влади» [93]. До схвалення даного Закону, серед центральних органів виконавчої влади, законодавчо було врегульовано лише діяльність Кабінету Міністрів України [94]. Діяльність місцевих державних адміністрацій також було законодавчо врегульовано, але Указ Президента України № 1085/2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» не поширив свою дію на ці органи виконавчої влади.

Законодавець у Законі України від 17 березня 2011 року № 3166-УІ «Про центральні органи виконавчої влади» визначив, що служби, агентства та інспекції можуть подавати свої пропозиції на розгляд міністрів. Указом Президента України № 1085/2010 року «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» за функціональною ознакою визначено центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України (табл. 2.1) [93].

Таблиця 2.1

Центральні органи виконавчої влади,

діяльність яких координується членами КМУ

	Служби	Агентства	Інспекції	Інші
--	--------	-----------	-----------	------

Перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економічного розвитку і торгівлі України	3	4	1	
Віце-прем'єр-міністр України – Міністр інфраструктури України	1	3	2	
Віце-прем'єр-міністр України – Міністр соціальної політики України	1		1	Пенсійний фонд України
Віце-прем'єр-міністр України – Міністр будівництва та житлово-комунального господарства України			1	
Міністр аграрної політики та продовольства України	1	3	1	
Міністр внутрішніх справ України	1			
Міністр культури України		1		
Міністр надзвичайних ситуацій України	1	1	1	
Міністр освіти і науки, молоді та спорту України	2	1	1	
Міністр екології та природних ресурсів України	1	2	1	
Міністр фінансів України	5		1	
Міністр юстиції України	5			

У 2011 році відбулося законодавче оформлення системи центральних органів виконавчої влади у вигляді міністерств, служб, інспекцій, агентств та їхніх територіальних підрозділів. Але критичними стануть подальші етапи реформи центральних органів виконавчої влади, оскільки принцип розподілу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади за функціональним принципом

базується на функціональній відповідності виконавчої гілки судовій гілці влади, а значить буде ефективним, лише у випадку ефективності судової системи.

В Україні закладена така конституційна модель організації виконавчої влади, за якої Президент функціонально поєднаний з нею. Це зокрема забезпечується існуванням такого органу як Рада національної безпеки і оборони України, де головує Президент, та яка має координаційні та контрольні функції щодо діяльності органів виконавчої влади. Показовими є засади функціонування Адміністрації Президента України та її взаємовідносини із системою органів виконавчої влади, особливо в порівнянні з діяльністю Канцелярії Президента Республіки Польща. Зокрема, доручення керівників Адміністрації Президента України обов'язкові для органів виконавчої влади, а перелік назв структурних підрозділів засвідчує дублювання функцій з основними міністерствами. У Республіці Польща керівники президентської канцелярії не мають жодних повноважень щодо урядових структур, а структурні підрозділи канцелярії, ані за назвою, ані за функціями не дублюють органи виконавчої влади.

Наявність в Україні потужної «президентської влади», наділеної багатьма традиційними виконавчими функціями, зумовлює ситуацію, яка, за визначенням В. Чиркіна, «в багатьох випадках перетворює посаду прем'єр-міністра в суто адміністративний інститут» [271, с. 46].

Існуючий дуалізм виконавчої влади призвів до фактичної відсутності самостійних владних повноважень у Прем'єр-міністра України як глави уряду, що не сприяє посиленню ролі Кабінету Міністрів України як основного механізму всієї системи державної влади. Посилення ролі Кабміну, як слушно зазначає С. Чикурлій, повинне відбуватися за допомогою внесення певних коректив до конституційного механізму призначення, функціонування та звільнення Прем'єр-міністра України. «Дані корективи, – зазначає дослідник, – повинні бути внесені шляхом прийняття відповідного закону, статті Конституції України не в змозі охопити всіх сторін діяльності Кабінету Міністрів України».

Ситуація, коли Президент України та Адміністрація Президента практично діяли як паралельна урядові виконавча влада, наділена широкими повноваженнями

щодо прийняття державних рішень і при цьому залишалися безвідповідальними, призвела до того, що в Україні існує досить слабка виконавча вертикаль. По суті, як зазначає В. Шульженко, відбулося «тактичне пристосування старої системи управління до нових суспільних відносин» [278, с 4].

А це, у свою чергу, засвідчує «неспроможність державної влади ефективно реалізовувати функції поточного суспільно-політичного управління і державного регулювання» [278, с. 5].

Звідси – висновок фахівців Інституту держави та права ім. В. М. Корецького НАН України: «Останнім часом рівень функціонування виконавчої влади не задовольняє потреби динамічного розвитку громадянського суспільства, енергійного формування соціально-економічного складу та демократичної, правової держави в Україні» [217, с. 19].

Таким чином, вищезазначене зайвий раз переконує у нагальній необхідності політичної реформи, ключовим елементом якої має бути зміщення центру реальної влади від президентських структур до політично відповідального уряду, який формувався би парламентською більшістю.

Щоб не боротися з наслідками явищ, які підривають політичні основи державності, поглиблюють кризові явища в суспільстві та погіршують рівень життя населення, негативно впливають на міжнародний авторитет держави, необхідно визначити межі впливу держави (її механізму) на всі сфери політичного та соціально-економічного життя, закріпити це в законах, скоротити кількість і змінити зміст підзаконних актів, визначивши в законодавстві повноваження органів державної влади. Це відповідало б нормам Конституції України, а також сприяло б запровадженню принципів правової держави та громадянського суспільства.

Цікавість представляють паралелі, які можна провести між Україною та Республікою Польща у цьому контексті. У наших сусідів виконавчу владу уособлює Рада Міністрів, яка забезпечує виконання законів, координує і контролює роботу органів урядової адміністрації, забезпечує внутрішню та зовнішню безпеку країни. На місцях, згідно з Конституцією, до 1997 року виконавча влада здійснювалася воєводствами, які були підпорядковані безпосередньо Раді Міністрів. Це

породжувало своєрідний розрив між нижчими та вищими органами влади, а значить сталося відсторонення влади від вирішення питань місцевого значення. Влітку 1998 року в країні було проведено нову адміністративну реформу, яка вступила в силу з січня 1999 року. В ході реформи відбулося укрупнення воєводств (з 49 сформовано 16), відроджено повіти (відповідають українським районам) і перерозподілено функції виконавчої влади, коли за столицею лишаються питання загальнонаціонального характеру, а регіональні проблеми вирішуються на місцях. За рахунок децентралізації фінансів, коли регіони будуть жити за госпрозрахунковою системою, зможуть бути вирішені питання місцевого значення. Якщо до реформи органи самоврядування (гміни) розпоряджалися лише 18% суспільних коштів, то зараз під контролем органів самоврядування на рівні повіту та гміни буде лишатися 48%¹⁶. Цим самим Республіка Польща поряд з правовими гарантіями, необхідними для розвитку регіонів, отримала і фінансові ресурси.

Важливим документом, що трактує зміст формування та функціонування органів державного управління Республіки Польща стала Конституція 1997 року.

Початок демонтажу старої системи влади в Республіці Польща почався з прийняття сеймом у грудні 1989 року пакета з 10 законів, що пізніше отримав назву «план Бальцеровича». Окрім економічної складової, він передбачав перехід влади партійних органів до влади вищих органів держави й органів державної адміністрації, від монополії адміністративної влади до територіального самоврядування.

Радикальному реформуванню були піддані органи міліції та служби безпеки. У другій половині 1989 року ліквідовані частини спеціального призначення, скорочена кількість прикордонних військ. У рамках служби безпеки ліквідовані департаменти, що займалися питаннями політичної лояльності та релігії. У квітні 1990 року сейм прийняв три нові закони. Замість міліції була створена поліція, але її більшість (крім верхівки) склали колишні міліціонери (97 із 100 тисяч). Замість служби безпеки було створене Управління охорони держави, яке контролювалось президентом (пізніше – прем'єр-міністром). У цьому випадку старі співробітники були звільнені; набір в

Управління здійснювався наново. Колишні службовці проходили дворівневу процедуру перевірки: з 24 тис. її витримали 10 тис. [376, с. 41].

Права сейму були обмежені на користь уряду: на його склад тепер впливає не сейм, а прем'єр-міністр; кандидатури всіх 18 міністрів пропонує прем'єр, затверджує президент. Прем'єр може змінювати членів кабінету без ухвалення сейму. Уряд може бути відкликаний лише коли формується нова парламентська більшість. У Республіці Польща впроваджена так звана прем'єрська контрасигнатура: всі документи, підписані президентом, мають бути підписані й прем'єром.

Права уряду (Ради Міністрів) розширені так, що він став головним інститутом виконавчої влади в країні. Він забезпечує виконання законів, при необхідності видає постанови, що мають силу закону; складає проект бюджету та подає його на розгляд сейму; контролює місцеві органи влади [375, с. 487]. Уряд координує і контролює роботу органів урядової адміністрації, забезпечує внутрішню та зовнішню безпеку країни.

Система влади в Республіці Польща визначена як парламентсько-урядова: програма прем'єра повинна отримати вотум довіри парламентської більшості. Відзив прем'єра та кабінету міністрів можливий тільки через конструктивний вотум недовіри, тобто парламентська більшість повинна запропонувати нового прем'єра. Призначення міністрів і прем'єра – прерогатива президента [374, с. 30].

Позитивні зрушення в підготовці реформування адміністративного поділу Республіки Польща відбулися протягом 1992-1993 рр. Були підготовлені як законодавчі, так і організаційні проекти реформи центру та місцевих влад; була створена Спільна комісія уряду та територіального самоврядування. Уряд здобув підтримку організацій самоврядування таких, як Союз польських міст, Союз сільських гмін РП, Товариство малих польських міст, Товариство польських метрополій, Парламент територіального самоврядування. Це створило умови для виникнення нових суспільних еліт.

Першу реформу центру проведено тільки у вересні 1996 році, коли було прийнято «Статут про організацію і спосіб дій Ради Міністрів та про обсяг дій

міністрів» і «Статут про дії урядової адміністрації». Було ліквідовано управління справами Ради міністрів, міністерства зовнішньоекономічних зв'язків, будівництва, промисловості і торгівлі, внутрішніх справ. Натомість були створені канцелярія голови Ради міністрів, урядовий центр стратегічних досліджень, комітет європейської інтеграції, міністерства економіки, державної скарбниці, внутрішніх справ і адміністрації [289, с. 23].

Та найбільш запеклою стала боротьба за адміністративну реформу, проти якої виступали місцеві клани, що сформувалися ще за соціалістичних часів. Уряд Є. Бузека розглядав цю реформу не як самоціль, а як основу для виправлення ситуації в багатьох сферах суспільного життя (охорони здоров'я, шкільної освіти, суспільного порядку, безпеки). Реформа була необхідною передумовою для значних змін у суспільному секторі взагалі, для значного збільшення ефективності адміністрації та суспільних послуг, поліпшення якості обслуговування громадян [295, с. 103].

Після кількох голосувань у сеймі, сторони досягли компромісу: Статутом 24 липня 1998 році було впроваджено триступеневий адміністративний поділ – воєводства (області), повіти (уїзди), гміни (волості). У жовтні 1998 року пройшли вибори в органи місцевого самоврядування; у гміні обирається рада гміни, яка, у свою чергу, обирає правління на чолі з вйтом на селі або бургомістром (президентом) у містах. У повіті обирається рада повіту та правління на чолі зі старостою. У воєводстві обирається сеймик і правління на чолі з маршалом. Водночас держава має тут свого представника – воєводу. Він як представник уряду призначається прем'єром; так зберігається вертикаль державного управління [297].

У країнах-членах Європейського Союзу, зокрема у Республіці Польща, децентралізована модель державного устрою вже були випробувані на практиці протягом десятиліть. Тут на конституційному рівні був відсутній чіткий розподіл між центральними органами державної влади й органами влади адміністративно-територіальних одиниць. Такий стан справ визначався вирішальною роллю вертикалі правлячих комуністичних партій, яка взагалі нівелювала будь-які ознаки

місцевого самоврядування. Отже, Республіка Польща, будучи посткомуністичною країною, були змушена розв'язувати такі проблеми:

- чіткий розподіл сфери компетенції між органами влади держави й органами влади адміністративно-територіальних одиниць на різних рівнях;
- врегулювання проблем у сфері міжетнічних відносин, що могли спричинити прагнення окремих територій до сецесії (виходу зі складу держави);
- створення фінансової основи місцевого самоврядування, яка б дозволила органам МСВ самостійно реалізовувати свої функції.

Особливо гострою ця проблема стала внаслідок значного економічного спаду, що зумовив дефіцит бюджетних коштів. Створення фінансової бази місцевого самоврядування у країні постсоціалістичної Європи було пов'язане з рівнем валового внутрішнього продукту, від якого, у свою чергу, залежало наповнення державного та місцевих бюджетів. Так, в Республіці Польща воєвода (представник Ради Міністрів на регіональному рівні) здійснює управління адміністративними органами, які підпорядковані органам центральної виконавчої влади, на території воєводства. У Республіці Польща фінансові джерела виконання функцій, отриманих воєводствами після адміністративно-територіальної реформи, залишаються недостатніми навіть після їх укрупнення [322, с. 84].

Після встановлення демократичної системи у Республіці Польща реформа в галузі територіальної організації влади відбувалася у 2 етапи:

1. 1990 році – ухвалення Закону про самоврядування гміни, яким було визначено базовий рівень місцевого самоврядування. Було укрупнено сільські територіальні громади, статус гмін надано багатьом містам. На рівні воєводств самоврядування де-факто було скасоване. Воєводський Сеймик зберіг за собою право лише висловлюватися з приводу дій відповідного воєводи, який представляє на даній території інтереси держави.

2. 1998 – 2001рр.– запроваджено 3-рівневий адміністративно-територіальний поділ. Зокрема, додано субрегіональний рівень – повіти (включаючи міста зі статусом повітів). На повітовий рівень було передано 2 служби та 3 інспекції, які знаходилися в центральному підпорядкуванні. Воєводства було укрупнено, в

результаті чого їхня кількість скоротилася з 49 до 16, причому на воєводському рівні було запроваджене повноцінне самоврядування.

Підсумовуючи проведене порівняння, зазначимо, що Президент України та Адміністрація Президента практично діють як паралельна урядові виконавча влада, наділена широкими повноваженнями щодо прийняття державних рішень і при цьому залишаються безвідповідальними, що призводить до того, що в Україні існує досить слабка виконавча вертикаль. Наявний спосіб формування місцевих адміністрацій, на думку автора, потребує перегляду. Фактична неможливість громадян впливати на державні адміністрації через вибори посилює надзвичайні амбіції наділених владою офіційних осіб, які жадають підпорядкувати своєму контролю всі форми суспільного життя (волевиявлення на виборах в тому числі), а це спричиняє слабкість всього державного механізму. Відсутність політично відповідальної виконавчої влади в Україні зумовлює значне відставання у темпах реальної демократизації суспільства та його виходу із системної соціально-політичної кризи. При допрацюванні Закону України «Про Кабінет Міністрів України» необхідно передбачити ряд положень. Особливо ретельно повинно бути врегульовано припинення повноважень Кабінету Міністрів України. Якщо Президент України реалізовує своє право за власною ініціативою відправити Уряд у відставку, необхідно законодавчо закріпити, в яких випадках у нього виникає дане право. Таке законодавче закріплення надасть механізму припинення повноважень уряду більш правовий, а не політичний характер. Те ж саме повинно бути зроблено щодо повноваження Президента України про скасування актів Кабінету Міністрів України, яке на сьогодні реалізовується абсолютно довільно і вказівка будь-якої мотивації не обов'язкова.

Можливим орієнтиром для здійснення необхідних реформ може слугувати польська система організації виконавчої влади. Незважаючи на верховенство сейму над президентом та урядом, у Республіці Польща сформувалась досить сильна й ефективна система управління (виконавча вертикаль влади), яка дає можливість не лише приймати, а й реалізовувати нові закони. У той же час, дефіцит довіри до офіційних політиків та адміністрації існує повсюди в посткомуністичних країнах.

Зокрема, більшість польських громадян усе ще впевнені, що бюрократія завжди є абсолютно глухою до людських страждань та ламентаций.

2.4. Становлення та реформування судових систем

З проголошенням незалежності України докорінно змінилася побудова органів державної влади, зокрема, організаційна структура та функції її судової гілки, відбувся перехід від командно-адміністративної до демократичної форми правління. Декларація про державний суверенітет України проголосила демократичні принципи організації всіх гілок державної влади, включаючи і судову владу. Подальша ліквідація вищих судових установ СРСР вимагала внесення змін до чинного законодавства України і, перш за все, до Конституції (Основного закону) України. Зміни та доповнення чинної Конституції України стимулювали законодавчу активність у судовій сфері. Ставилася мета затвердити судову владу як самостійну та незалежну гілку державної влади, закріпити демократичні засади діяльності судів та інших правоохоронних органів, забезпечити дотримання прав і свобод громадян.

В Україні в цьому контексті важливу роль відіграла «Концепція судово-правової реформи в Україні», прийнята Верховною Радою 28 квітня 1992 році. Власне, Концепція виходила з необхідності формування судової влади як самостійної сили, незалежної від законодавчої і виконавчої влади та здатної здійснювати правозахисну функцію в правовій державі [87, с. 22].

Важливим етапом на шляху становлення судової системи України в умовах демократизації українського суспільства стало прийняття у 90-ті рр. цілого ряду законів, покликаних розвивати зазначену сферу. До таких законів відносяться «Про статус суддів», «Про органи суддівського самоврядування», «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів» та ін.

При всіх її недоліках і проблемах на шляху її втілення вона, як зазначає

В. Сташис, «відіграла в цілому позитивну роль як у визначенні основних напрямів реформування судів, так й у встановленні кола проблем, що є супутніми і без вирішення яких неможливе становлення судової влади як самостійної гілки державної влади» [233, с. 5].

Згодом Конституція України закріпила конституційні основи діяльності органів правосуддя. Її положення знайшли подальший розвиток в цілій низці законодавчих актів, що регламентують питання організації судової системи, формування корпусу суддів, їх статус, процедуру фінансування судів, і які створили умови для перетворення в життя організаційних і функціональних засад (принципів) судоустрою та судочинства.

Досить важливу роль для розвитку судової гілки влади відіграло прийняття Закону «Про Конституційний Суд України» та створення у 1996 році на його основі зазначеного органу конституційної юрисдикції. Суттєвим недоліком у процесі становлення останньої від 1996 року до 2002 року залишалася невизначеність щодо питання, яке місце має належати Конституційному Суду в системі органів державної влади України. Частина дослідників схильні вважати, що «конституційні суди необхідно відносити до судової влади незалежно від того, чи визнано це на конституційному рівні»; інші вважають, що «конституційне правосуддя стоїть над трьома гілками влади»; треті відносять конституційний суд до контрольних і наглядових органів [233, с. 7].

На перших двох етапах функціонування судової системи України (1992–1996 рр.) та (1992–2001 рр.), упродовж судової реформи, можна розцінити лише як намагання законсервувати нову та відродити стару судову систему, а також властиву тоталітарному суспільству ідеологію панування держави над людиною.

Якщо на перших двох етапах функціонування судової системи України відбувалися становлення й розвиток судової влади, то на третьому етапі (з 2002 р.) спостерігається фактична реалізація можливостей судової влади щодо забезпечення принципів дієвості верховенства права, правової держави та захисту прав і свобод людини й громадянина.

Законом України «Про судоустрій», що прийнятий у 2002 році, створено нову

систему судів в Україні. Відповідно до зазначеного Закону, судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства [90].

Під час обговорення положень проекту Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року, які стосувалися правового регулювання організаційного забезпечення судових органів висловлювався різноманітні пропозиції щодо інституційного оформлення даного процесу. Одні пропонували зберегти функцію організаційного забезпечення судових органів за органами Міністерства юстиції, інші наполягали на створенні в рамках судоустрою України окремого, незалежного органу державної влади з питань організаційного забезпечення судових органів.

У процесі обговорення проекту Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року прибічниками створення незалежного органу державної влади з питань організаційного забезпечення судових органів пропонувалося декілька альтернативних варіантів його назви. Серед них: Головне адміністративне управління, у складі Верховного Суду України, Генеральна Рада судової влади, Вища Рада судової адміністрації [90].

Досягнутий компроміс було відображено у Законі України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року. Відповідно до його положень Державна судова адміністрація набувала статусу спеціалізованого органу державної виконавчої влади, який займався виключно організаційним забезпеченням діяльності судових органів.

На підтвердження вищевикладених міркувань В. Бойко зазначав, що «Наявність повноважень органів юстиції по забезпеченню судової діяльності породжувало небезпідставні сумніви щодо можливості здійснення об'єктивного та неупередженого правосуддя, особливо по справах де відповідачем було юридичне відомство» [25, с. 110].

З прийняттям цього закону стало можливим говорити про завершення визначального етапу здійснення судової реформи в Україні. Зокрема, цим законом чітко визначено місце Конституційного Суду в системі органів державної влади. Так, згідно зі ст. 1, судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі

цивільного, господарського, адміністративного, а також конституційного судочинства. У ст. 3 однозначно визначено суб'єктний склад судової системи України й, зокрема, зазначено, що її складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України.

Проте, аналіз Закону України «Про судоустрій України» та практики його реалізації показує, що функції організаційного забезпечення розпорочені між різними інституціями різних гілок влади. Нерідко одні й ті самі функції в одному випадку виконує судова влада, а в іншому - виконавча. Однак такий розподіл не завжди є обґрунтованим. Так, наприклад, організаційне забезпечення Конституційного Суду України, Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів покладається на апарати цих судів. Організаційне ж забезпечення інших судів загальної юрисдикції віднесено до повноважень державної судової адміністрації, яка є системою органів виконавчої влади. Низка функцій голів судів та апаратів судів дублюють повноваження державної судової адміністрації. При цьому найбільший тягар щодо забезпечення роботи суду залишається на голові суду. Він змушений дбати про ремонт приміщень судів, про те, щоб кожен суддя був забезпечений папером, конвертами, марками, бланками. Голова суду організовує доставляння підсудних, які утримуються під вартою. За таких умов часу на здійснення правосуддя у голови суду майже не залишається [121, с. 49].

Однак, на нашу думку, найбільшою проблемою цього законодавчого акта стало те, що він не відзначався логічною довершеністю щодо одного із основних питань інституційного оформлення організаційного забезпечення судових органів - створення дійсно незалежного державного органу у даній сфері.

Проблема полягала саме у тому, що діяльність Державної судової адміністрації спрямовувалася та координувалася Кабінетом Міністрів України, а її голова призначався Президентом України, а пізніше – відповідно до змін внесених в Конституцію Кабінетом Міністрів України. Таким чином державний орган, який мав здійснювати організаційне забезпечення судових органів опинився під повним контролем Президента та Кабінету Міністрів України, а пізніше – Кабінету Міністрів України.

Процес здійснення судової реформи в Україні висвітлив цілий ряд проблем, які на сьогодні лише частково зняті. Основна ж частина їх потребує невідкладного розв'язання. Отже, до найважливіших проблем становлення судової системи України, як засвідчує аналіз, здійснений українськими вченими та практиками, відносяться такі:

1) доступність правосуддя. Становлення правової держави значною мірою пов'язане з доступністю правосуддя для широких мас населення. В Україні за роки незалежності певною мірою вдалося забезпечити засобами права міжнародно-правові стандарти доступу до правосуддя. Однак, як підтверджує повсякденна практика, право на звернення до суду не може бути забезпеченим в умовах, коли відповідні установи, судові інстанції функціонують недостатньо ефективно. В Україні однією з основних причин неналежної доступності правосуддя для громадян є надмірне навантаження суддів: один суддя – на 10 тис. населення, тоді як у Німеччині – на 4 тис., в Англії – на 3 тис.; в середньому по Україні – 50,2 справи на місяць [95];

2) підвищення соціальної ефективності правосуддя. Однією зі слабких сторін у процесі розвитку судової системи України є соціальна сторона процедури прийняття судових рішень. Низький рівень соціальної ефективності правосуддя в Україні, на наш погляд, пов'язаний з надмірним захопленням вітчизняної юриспруденції позитивним правом і відходом від вічних істин природного права, неврахуванням елементів звичаєвого права. Позитивне право, якщо воно не виступає в тісному зв'язку з природним правом, надмірно формалізує правозастосовчу діяльність. У зв'язку з цим гостро постала проблема відповідності очікувань суспільства фактичним соціальним результатам діяльності суду, особливо що стосується забезпечення норм моралі й ідеалів соціальної справедливості. Аналіз суспільної свідомості громадян України засвідчує, що для них найбільш звичними є наступні стереотипи суддів:

- «законник, юридичний ідеаліст» – той, хто беззастережно слідує законові, але нерідко ідеалізує його силу як догму;

- «перестраховик» – той, хто прагне перекласти із себе особисту

відповідальність на керівництво, попереднє слідство і т.д.;

- «юридичний нігіліст» – той, хто допускає волюнтаристські відступи від вимог закону і принципів права;

– «корупціонер» – суддя, готовий навмисно за хабар чи цінну послугу винести судові рішення, що суперечить закону» [74, с. 59];

3) розвиток адміністративного судочинства. Досі проблемою в Україні залишається упередженість владних органів щодо адміністративної юстиції. Недостатня увага до цього важливого напрямку здійснення судової реформи є алогічною, оскільки, як зазначає В. Стефанюк, щодо управлінської діяльності «адміністративна юстиція виконує роль, подібну до тієї, яку відіграє конституційна юстиція щодо законодавчої влади» [234, с. 13].

Бездіяльність або свавільні дії органів державної влади, посадових осіб в Україні досить поширені, а тому нагальною потребою є формування розвиненої інфраструктури адміністративної юстиції. Остання, у свою чергу, покликана запобігати зловживанню з боку виконавчих структур, чітко визначити різновиди управлінської діяльності, які можуть бути оскаржені в суді. За підрахунками фахівців адміністративні суди розглядатимуть щороку не менше 150 тис. справ. Закон «Про судоустрій України» передбачив створення системи адміністративних судів упродовж трьох років. Однак, поряд з виконанням його приписів, надзвичайно важливим завданням є оновлення законодавства з тим, щоб не тільки привести його процесуальну частину у відповідність з новим Законом, а й усунути існуючі недоліки;

4) забезпечення незалежності суду. Попередня радянська традиція номенклатурно-бюрократичного управління державою накладає відбиток і на реальне формування демократичної судової системи в Україні. На думку судді Конституційного Суду України М. Савенка, досить гострою залишається проблема незалежності як судів судів загальної юрисдикції, так і судів Конституційного Суду України [94].

Щодо напрямків подальшого реформування судової сфери, то вони знайшли своє підтвердження у положеннях Резолюції від 5 жовтня 2005 р. № 1446 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною», де наголошувалося на невідкладній

потребі підпорядкування Державної судової адміністрації судовій владі [95].

Новою віхою у розвитку організаційного забезпечення органів судової влади стало прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року [95].

Положення цього нормативно-правового акта, у частині регулювання організаційного забезпечення органів судової влади, стали значним кроком вперед.

Згідно норм даного законодавчого акта Державна судова адміністрація була виведена із під контроль Кабінету міністрів України та стала підзвітною з'їзду суддів України. Також, відповідно до положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року, змінився порядок призначення на посаду Голови Державної судової адміністрації, згідно якого тепер він призначається і звільняється Радою суддів, а не Президентом України, як то передбачав попередній Закон України «Про судоустрій України». У свою чергу, згідно ст. 146 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація України наділена наступними повноваженнями:

1) представляє суди у відносинах із Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України під час підготовки проекту закону про Державний бюджет України на відповідний рік у межах повноважень, визначених цим Законом;

2) забезпечує належні умови діяльності судів загальної юрисдикції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених цим Законом;

3) вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;

4) вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує потребу у спеціалістах, здійснює замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;

5) забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації;

6) організовує роботу з ведення судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства у судах загальної юрисдикції;

7) готує матеріали для формування пропозицій щодо бюджету судів;

8) організовує комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування автоматизованої системи документообігу в судах; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України на фінансування відповідних судів;

9) забезпечує функціонування автоматизованої системи визначення члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

10) забезпечує ведення Єдиного державного реєстру судових рішень і Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб;

11) взаємодіє з відповідними органами й установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів;

12) організовує діяльність служби судових розпорядників;

13) затверджує положення про бібліотеку суду тощо [91].

В цілому позитивно оцінюючи встановлені даним законом засади організаційного забезпечення органів судової влади, варто відмітити, що новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» «обійшов своєю увагою» проблему визначення місця цього органу державної влади в системі владних координат.

Такий стан речей не може продовжуватися, оскільки законодавча невизначеність у даному питанні прямо суперечить конституційній визначеності стосовно системи поділу державної влади на три гілки влади - законодавчу, виконавчу та судову.

Інституційна еволюція в незалежній Україні органів державної влади, що здійснюють організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції вказує на їх тісний зв'язок з органами виконавчої влади.

У свою чергу, навіть загальний огляд і поверхневий аналіз повноважень Державної судової адміністрації, яка на сьогодні є органом, який здійснює організаційне забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції свідчить про належність лівової частини її повноважень до виконавчо-розпорядчих. При цьому, якщо судову владу тлумачити виключно у контексті ч. 2 ст. 1 Закону України «Про

судоустрій і статус суддів», згідно якої: «судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедури», то доводиться визнати, що Державна судова адміністрація не має жодних повноважень, які можуть бути охарактеризовані як судові. Це означає, що Державна судова адміністрація, якщо не де-юре, то принаймні де-факто є органом виконавчої влади.

Враховуючи викладене вище, доводиться констатувати існування нагальної потреби для законодавця при визначенні та закріпленні правового статусу Державної судової адміністрації враховувати історичний досвід становлення інституту організаційного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції та характер і специфіку повноважень цього інституту, який на сьогодні є персоніфікованим в особі Державної судової адміністрації. У іншому випадку, проблема двозначного тлумачення місця цього органу державної влади в системі владних координат залишиться, а де-юре не відповідатиме де-факто, що і має місце на сьогодні.

Однією з найгостріших проблем для української судової системи є стороннє втручання у здійснення правосуддя або вплив на суд чи суддів. Поряд з цим недосконалим залишається механізм фінансування судової системи. У 90-ті рр. зазначену недосконалість можна було «списати» на «перехідний період». Однак ця проблема залишається актуальною і після прийняття Закону «Про судоустрій України» від 07.02.2002 року. Зокрема, в ньому нечітко визначено порядок формування у Державному бюджеті України видатків на утримання судів (ч. 3 ст. 120). Причому попередній механізм передбачав значно меншу ступінь залежності від центрального органу виконавчої влади. Не знайшов розвитку в Законі й принцип обрання з числа претендентів на адміністративні посади в судах самими суддями, як це передбачено Конституцією України стосовно Голови Верховного Суду та Голови і його заступників у Конституційному Суді. Можна констатувати, що судова система України, яка довгий час відставала у своєму розвитку від двох інших гілок влади з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 року, окреслила ряд реформ і в цілому рухається у бік демократизації.

Відомий російський філософ В. Соловйов писав: «Сутність права полягає у рівновазі двох моральних інтересів – особистої свободи і спільного блага». У разі конфлікту цих інтересів їх рівновага має відновлюватися шляхом відповідного регулювання з боку держави. Відколи людство відмовилося від самосуду, цю місію почали виконувати спеціально створені державні органи – суди, а згодом відбулося виокремлення судової влади у самостійну сферу державного регулювання [229, с. 346].

Судова влада, відповідно до теорії та практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади та являє собою сукупність повноважень зі здійснення правосуддя, тлумачення норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціально уповноважених органів – судів. І хоча судову владу прийнято називати «третьою владою» після законодавчої і виконавчої гілок, це жодною мірою не применшує її значення та чітко окресленої самостійності.

Як відзначає А. Георгіца, теоретично судову владу як вид влади не можна ототожнювати із судами, судовою системою. За своїм змістом судова влада виходить за межі її носіїв – судів, має можливість системою закладених у суди можливостей впливати на інші види державної влади, людину та суспільство в цілому. Але практично судова влада та суд (судова система) не можуть існувати окремо [52, с. 202].

Швидкому впливу трансформаційних процесів піддалася і судова система Республіки Польща. У грудні 1989 року було створено Всепольську судову раду, яка мала право висувати кандидатів у судді, здійснювати контроль за роботою судових органів. Судді призначались президентом на необмежений строк [343, с. 246].

Наприкінці 1989 року до Конституції ПНР були внесені зміни та доповнення. Зокрема, вилучені преамбула, статті про керівну роль ПОРП, соціалістичний устрій, союз із СРСР та ін. Назва держави була змінена з ПНР на Республіку Польща. Символом незалежності країни став орел, якому повернули корону.

На конституційному рівні закріплено судову владу як рівноправну й самостійну в системі двох інших гілок влади – законодавчої та виконавчої. Реально в Республіці Польща збереглась система, визначена Законом про устрій загальних судів 1985

року, що ще раз свідчить про певну демократичність польської системи соціалістичної доби.

Відправлення правосуддя здійснюють Верховний суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди. Судді призначаються Президентом Республіки за пропозицією Всепольської судової ради на невизначений час, тобто є незмінний. Суддя може бути звільнений у відставку внаслідок хвороби або втрати сил, які роблять неможливим виконання ним своєї посади. Закон визначає вік, по досягненні якого судді ідуть у відставку [353, с. 107].

Верховний суд є найвищим судовим органом і здійснює нагляд за діяльністю загальних і військових судів, а також здійснює іншу діяльність, визначену в Конституції і законах. Першого Голови Верховного суду Президент Республіки призначає на 6-річний термін з кандидатів, представлених Загальними зборами суддів Верховного суду.

У Республіці Польща існує особлива система органів адміністративної юстиції, очолювана Вищим адміністративним судом. Згідно з Конституцією суди цієї системи здійснюють у сфері, визначеній у законі, контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль охоплює також відповідність законам постанов органів територіального самоврядування та нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації.

Всепольська судова рада покликана охороняти незалежність судів і суддів. Всепольська судова рада складається з:

- 1) першого голови Верховного суду, міністра юстиції, голови Вищого адміністративного суду й особи, призначеного Президентом Республіки;
- 2) 15 членів, обраних з числа суддів Верховного суду, загальних судів, адміністративних судів і військових судів;
- 3) 4 членів, обраних Сеймом з числа депутатів, а також двох - обраних Сенатом з числа сенаторів.

Всепольська судова рада обирає голову та 2 віце-голів. Термін повноважень Всепольської судової ради становить чотири роки.

Характерні ознаки та риси цілісного механізму формування суддівського корпусу, так і окремих його елементів має судова система Республіки Польща [365, с. 127].

Тут наявним є більш спрощений кандидатський ценз, а також, щоб бути допущеним до відправлення суддівських функцій, необхідно мати: громадянство; диплом юридичного факультету університету; цивільну правоздатність; відрізнитись бездоганною громадською та моральною поведінкою, в тому числі й в минулому; бути фізично придатним для посади; відповідати іншим професійним вимогам, встановленим законом [379].

Призначення здійснюється главою держави і процедура формування суддівського корпусу має два етапи: попередній та безпосередній. Перший – вимоги, що висуваються до професійного рівня, кваліфікації, освіти, віку, а також моральних якостей претендентів, і є досить високими. Другий етап – пов'язаний з процедурами безпосереднього призначення на посаду судді. Особлива процедура існує здебільшого щодо призначення голови Верховного суду.

Новими суб'єктами судової влади для більшості країн Центрально-Східної Європи є органи конституційної юрисдикції — квазісудові органи, покликані вирішувати питання відповідності законів та інших правових актів конституції. В Україні таким органом є Конституційний Суд, куди входить 18 суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів. Рішення Конституційного Суду є остаточними й оскарженню не підлягають. Зважаючи на важливість справ, які вже було розглянуто цим органом, можна зазначити, що від Конституційного Суду України багато в чому залежатиме не лише забезпечення законності в країні, а й розбудова демократичної правової держави.

У Республіці Польща функцію конституційного нагляду здійснює Конституційний Трибунал, який існує з 1982 року як допоміжний орган Сейму. Пізніше його було виведено з-під юрисдикції Сейму та посилено його функції. Конституційний Трибунал складається з 15 суддів, які обираються Сеймом. До його компетенції належить вирішення справ відповідності Конституції актів публічної влади, відповідності Конституції цілей і діяльності політичних партій, розгляд скарг

громадян про порушення їхніх конституційних прав, розгляд спорів між центральними органами публічної влади. Рішення Конституційного Трибуналу, визнані неконституційними, не є остаточними, а повторно виносяться на розгляд Сейму. Сейм протягом 6 місяців повинен або погодитись з рішенням Конституційного Трибуналу анулювати неконституційний закон, або відхилити це рішення кваліфікованою більшістю в 2/3 голосів за наявності не менше половини депутатів [349,с. 147].

В українській і російській юридичній літературі висловлюються думки, з приводу того, що Конституційний Трибунал Республіки Польща не є судовим органом.

Так, зокрема В. Ковальчук зазначає, що до органів конституційного контролю перш за все належать Конституційні Суди та інші не судові органи, що мають відповідні повноваження (Конституційна Рада Франції, Конституційний Трибунал Республіки Польща) [349, с. 221]. Проте з таким поглядом важко погодитись, оскільки польська доктрина має розбіжності не з приводу віднесення Конституційного Трибуналу до органів судової влади, а з приводу визначення його як органу, який наділений правом здійснювати правосуддя.

Отже, аналіз Конституції Республіки Польща від 2.04.1997 року, Закону «Про Конституційний Трибунал» від 01.08.1997 року, а також Регламенту Конституційного Трибуналу від 03.10.2006 року, дозволяє зробити висновок: Конституційний Трибунал здійснює судову владу (ст. 10 Конституції). Він використовує спеціальну правову процедуру — конституційне судочинство (розділ 2 Закону РП «Про Конституційний Трибунал», ділі Закону), яке ґрунтується на наступних принципах:

- незалежність суддів (ст. 195 Конституції, ст. 6 Закону);
- незалежність Конституційного Трибуналу (ст. 173 Конституції);
- колегіальність (ст. 25 Закону);
- гласність (ст. 23 Закону);
- усність (ст. 61 Закону).

Що стосується принципу змагальності, то однозначно даний принцип не закріплений, однак аналізуючи процедуру конституційного судочинства, а саме те,

що воно ініціюється відповідними суб'єктами, (ст. 31 Закону), а також те, що у процесі конституційного судочинства, на відміну від цивільного чи кримінального, сторони відстоюють спільні інтереси, пов'язані з охороною Конституції, але з різних позицій її розуміння, — ми приходимо до висновку, що процес відбувається у формі змагальності між сторонами. Конституційний Трибунал, як незалежний арбітр приймає правові рішення в спірних правових ситуаціях. Рішення Конституційного Трибуналу є загальнообов'язковими й остаточними (ст. 190 Конституції) [329].

То ж враховуючи вищесказане, немає сумніву в тому, що Конституційний Трибунал є особливим судовим органом, який здійснює функції правосуддя (конституційного правосуддя), тобто приймає з ініціативи уповноважених на це органів і осіб, як незалежний арбітр, рішення в спірних правових ситуаціях, охороняючи тим самим право та Конституцію.

Гарантується незалежність Польської Судової системи по відношенню до інших державних структур. Судді призначаються Президентом Республіки за рекомендацією Національної Судової Ради – колегіального органу, заснованому у 1989 році, чії 24 члени складаються з суддів, що призначаються судовим органом, до якого вони належать. Президент має право блокувати пропозицію Ради (хоч прецедентів ще не було), але не може призначити суддю, якого не рекомендувала Рада. Державна Судова Рада призначає суддів Верховного Суду. Державний Трибунал, чії члени обираються Сеймом, розглядають кримінальні справи проти вищих державних службовців.

Служба Народної Прокуратури знаходиться під юрисдикцією Міністра Юстиції, у підпорядкуванні якого знаходиться «Генеральний Прокурор». Міністр Юстиції призначає прокурорів.

Адміністративні справи регулюються «Адміністративно-процесуальним кодексом» та можуть апелюватись до Вищого адміністративного Суду, рішення якого можуть оспорюватись в адміністративній палаті Верховного Суду. Останнім часом Верховний суд розробив інститут прецедентного права, який краще захищає права громадян. Верховна Палата Контролю розглядає фінансові й адміністративні справи, здійснює моніторинг всіх урядових структур, структур, які фінансуються з

державного бюджету, та місцевих органів влади. Всі справи, що розглядаються, можуть бути ініційовані Президентом, Сеймом, Прем'єр-Міністром, а також ініційовані самою Палатою.

Республіка Польща має Омбудсмена, який призначається Сеймом зі згоди Сенату на період чотири роки. Його завданням є розгляд скарг, поданих йому приватними особами, які він може передавати до Конституційного Суду. Конституційний Суд слідкує за відповідністю законів Конституції. Його судді обираються Сеймом на період 9 років, та не можуть бути обрані на другий термін.

На разі Республіка Польща переживає вибух судових позовів, що можна трактувати як свідчення зростаючої довіри громадян до судової влади [336, с. 90]. Польська схема організації судової влади, на тлі високої політико-правової культури, гарантує незалежність польської судової системи по відношенню до інших державних структур.

Висновки до другого розділу.

Взаємовідносини між інститутами влади обох країн, співвідношення їх нормативної та фактичної ролі є ключовими характеристиками політичного режиму.

Ані Республіку Польща, ані Україну не оминуло протистояння президентської влади та парламенту, що можна вважати характерною тенденцією початкового етапу посткомуністичних трансформацій.

При цьому президентська структура влади в Україні, як і у Республіці Польща, значною мірою пов'язувалася з суспільними очікуваннями «сильної руки» і порядку, що дасть можливість зосередитись на цілеспрямованих реформах. Проте досвід двох країн показав: подібне очікування може справдитись, якщо в тій чи іншій країні дійсно проводяться демократичні реформи.

Як засвідчили політичні трансформації в Україні, несформованість громадянського суспільства, призначення суддів і силовиків президентом, тиск президентських структур на парламентарів, незалежно від юридичної схеми державної влади, утворює фактично суперпрезидентський характер політичного

режиму.

Президент Республіки Польща також має реальні та досить вагомі важелі впливу на політичний процес, але за умови наявності конструктивного Сейму. Це дає можливість стверджувати, що процес трансформації політичного режиму іде в напрямку консолідації західноєвропейської моделі парламентської демократії зі зверхністю Сейму над президентом і Радою Міністрів.

В умовах відсутності правового забезпечення модернізаційних процесів постсоціалістичні країни зіштовхнулися з дилемою: приймати закони швидко чи забезпечити їх високу якість. Прагнучи вдосконалити процес законотворення, Республіка Польща запроваджує двопалатний парламент, що в перехідній державі є цілком виправданим, хоча, аналізуючи нинішні функції Сенату, автор схиляється до думки, що цей інститут значною мірою втратив свою роль в законодавчому процесі та перетворився на другорядний орган. Щодо українського парламенту, то створення другої палати, можливо, має певний сенс. Це забезпечило б ширше представництво регіонів в парламенті та більшу ефективність прийнятих законів, хоча й суттєво уповільнило і без того досить повільний процес законотворення в українському парламенті.

Можна констатувати наявний дуалізм виконавчої влади в обох країнах. Кабінет Міністрів України при здійсненні своїх владно-політичних та владно-адміністративних функцій не може дозволити собі проведення незалежної від волі президента політики, що не сприяє посиленню ролі Кабінету Міністрів, як основного механізму всієї системи державної влади в Україні.

Система влади в Республіці Польща визначена як парламентсько-урядова, тобто більшою мірою уряд залежить від парламенту, а не від президента. Програма прем'єра повинна отримати вотум довіри парламентської більшості. Відзив прем'єра та кабінету міністрів можливий тільки через конструктивний вотум недовіри, тобто парламентська більшість повинна запропонувати нового прем'єра. Таким чином, незважаючи на верховенство сейму над президентом та урядом, у Республіці Польща сформувалась досить сильна й ефективна система управління (виконавча

вертикаль влади), яка дає можливість не лише приймати, а й реалізовувати нові закони.

Процес здійснення судової реформи в Україні висвітлив цілий ряд проблем, які на сьогодні лише частково зняті. До найважливіших з них відносяться такі: 1) доступність правосуддя; 2) підвищення соціальної ефективності правосуддя; 3) розвиток адміністративного судочинства; 4) забезпечення незалежності суду.

Тому повчальним є досвід швидких трансформаційних процесів, яким піддалася судова система Республіки Польща. Діє Всепольська Судова Рада, що має право висувати кандидатів у судді та здійснювати контроль за роботою судових органів. Судді призначаються Президентом Республіки за рекомендацією Судової Ради на необмежений строк. Президент має право блокувати пропозицію Ради (хоч прецедентів ще не було), але не може призначити суддю, якого не рекомендувала Рада. Для кандидатів на посади суддів наявним є більш спрощений кандидатський ценз.

Отже, схема організації законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, на тлі високої політико-правової культури, гарантує більшу збалансованість польської системи влади у порівнянні з українськими державними структурами.

РОЗДІЛ 3

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Зародження сучасного громадянського суспільства (1980-1992 р.р.)

Для того, щоб з'ясувати вплив громадянського суспільства на процеси становлення демократичного політичного режиму та демократичної політичної культури, треба окреслити основні характеристики цього поняття. Не зупиняючись на аналізі підходів до розуміння громадянського суспільства, його можна визначити як систему самостійних і незалежних від держави, міжособистих, сімейних, економічних, культурних, релігійних, політичних відносин та структур, які покликані забезпечити умови для самореалізації індивідів і колективів.

Конкретизуючи визначення, необхідно зазначити:

- ця система може бути насиченою, включати в себе в деяких країнах сотні тисяч різного роду об'єднань громадян або підприємств (ознака високорозвинутого громадянського суспільства), і крихкою, що нараховує невелику кількість такого роду об'єднань (ознака держави, яка стала на шлях демократизації);

- об'єднання, що складають громадянське суспільство, відображають широку палітру господарчих, сімейних, політичних, культурних та інших інтересів громадян (підприємств) і створюються з метою задоволення цих інтересів;

- специфіка всіх об'єднань, які складають громадянське суспільство, полягає в тому, що вони створюються не державою, а самими громадянами, підприємствами, існують незалежно від держави, але, зрозуміло, у межах діючого законодавства;

- об'єднання громадянського суспільства виникають, як правило, спонтанно (в зв'язку з появою у групи громадян чи підприємств конкретного інтересу і потреби

його реалізації). Потім деяка частина цих об'єднань може припинити своє існування, але більша частина залишається і з часом набирає силу та авторитет;

- громадянське суспільство в цілому є виразником суспільної думки, що слугує своєрідною формою прояву його політичної влади.

З визначення зрозуміло, що громадянське суспільство представлене організаціями і об'єднаннями в усіх суспільних сферах. Воно включає в себе все, що не входить в державу: класи, суспільні організації, рухи, партії, асоціації, сім'ю, школу, релігію тощо.

Відродження громадянського суспільства може відбуватися наступним чином: відновлюються колишні політичні партії або виникають нові; масовим тиражем виходять в світ раніше заборонені цензурою книги та інша друкована продукція; раніше підпорядковані уряду установи - профспілки, творчі спілки, університети – перетворюються на рупор виразу інтересів та ідей, спрямованих проти існуючого режиму. Церковні та релігійні общини також висловлюють своє занепокоєння, хоча раніше уміло пристосовувались до влади. Художня та творча інтелігенція займається пошуком межі відкритості й гласності в культурній сфері. Більш пізніше всі ці настрої поширюються і в середовищі впливових економічних угруповань.

Деякі дослідники вважають мобілізацію громадянського суспільства безпосередньою причиною розпаду авторитарного політичного режиму. Так, наприклад, А. Пшеворський, який виділяє два етапи перехідного періоду - лібералізацію (як підготовчий етап) і демократизацію, пише що «лібералізація - результат взаємодії розбіжностей всередині авторитарного режиму і незалежної організації громадянського суспільства» [205, с. 8]. З цим важко погодитись. Дуже рідко зміна політичного режиму здійснюється завдяки зусиллям членів громадянського суспільства, але, безперечно, у подальшому процесі демократизації ступінь розвитку громадянського суспільства відіграє важливу роль, а стабільність демократії багато в чому залежить від того, в якій мірі політичні інститути відображають потреби громадянського суспільства, своєчасно реагують на процеси, що відбуваються в ньому.

Наявність високорозвинутого громадянського суспільства сприяє процесу демократизації по декількох напрямках.

Громадянське суспільство забезпечує такі канали самовиразу й ідентифікації, які найбільш близькі людям і їх об'єднанням. В умовах демократії інститути громадянського суспільства слугують додатковим, альтернативним каналом виразу інтересів і думок. Під час такого виразу інтересів збільшується політичне сприйняття та потенціал громадян, формуються і готуються до участі у великій політиці політичні лідери, стимулюється потяг окремого індивіда до демократії. Також в громадянському суспільстві гармонізуються індивідуальні та колективні інтереси. Таким чином, у межах громадянського суспільства відбувається громадянська соціалізація, тобто засвоєння й підтримка людьми прикладів і стандартів поведінки, норм, культурних цінностей та орієнтирів, в яких враховується існування суспільства в цілому та визнається демократичний процес.

Громадянське суспільство передбачає збалансований взаємоконтроль і взаємообмеження державних й недержавних органів і рухів. Це означає, що державні органи, їх діяльність завжди повинні бути у полі зору недержавних органів та рухів, а недержавні органи і рухи, у свою чергу, діяти у відповідності із законом, враховувати об'єктивні потреби держави. Таким чином, мова йде не про протиставлення державних і недержавних органів за принципом «хто - кого», а про конструктивну взаємозв'язану співпрацю, яка робить обидві сторони сильнішими, а їх роботу ефективнішою.

Контроль за державними органами з боку громадянського суспільства є дуже важливим, хоча і не єдиним, джерелом потенційного опору свавіллю і тиранії уряду - чи то незаконним узурпатором, чи фанатичною більшістю. І тут відіграє велику роль як сама форма інститутів громадянського суспільства, так і їх чисельність. З цього приводу А. Токвіль, характеризуючи демократію в Америці, зазначав: «Уряд міг би замінити собою деякі найбільш численні асоціації, в межах Союзу деякі окремі штати вже намагалися зробити це. Але якої політичної влади вистачить на численну силу дрібних дій, що щоденно виконують американські громадяни за допомогою асоціацій?» [238, с. 145]. Правомірність такої оцінки соціального значення

розвинутої мережі громадянських організацій підтвердилась, зокрема, через два десятиріччя у Франції Наполеона III, де в умовах відсутності розвинутої мережі громадянських установ сильна централізована влада фактично підкорила всі сфери суспільного життя, придушила будь-яку приватну ініціативу та самодіяльність.

В суспільствах з недостатніми традиціями об'єднання в асоціації населення особливо чутливе до тиску з боку держави, так і до звинувачень за співпрацю з владою. В країнах, де участь у громадянському житті породила традиції взаємодопомоги та соціальної відповідальності, такі ризики менші [73, с. 116].

Побудова демократичної правової держави неможлива без громадянського суспільства. Верховенство права та демократія існують там, де члени громадянського суспільства можуть забезпечити захист своєї свободи, власності, беруть участь в управлінні державою. Питання взаємодії влади та громадянського суспільства, влади та політичної опозиції часто є предметом наукових статей, а ось взаємодія політичної опозиції і громадянського суспільства ще мало досліджена. В той час, як саме політична опозиція покликана слідкувати за діями та рішеннями влади стосовно того, чи враховують вони інтереси суспільства. Очевидно, що для виконання такої функції політична опозиція повинна мати налагоджені механізми взаємодії з суб'єктами громадянського суспільства. Крім того, політичні сили, які перебувають у політичній опозиції, обмежені у реалізації державної влади, а відтак мають більше часу для детального аналізу суспільних потреб.

На основі аналізу діяльності політичної опозиції в Україні та Республіці Польща можна стверджувати, що у будь-якому випадку вона є чинником соціальних змін. Г. Рузавін процес соціальної зміни розглядає як сукупність організаційних та самоорганізаційних механізмів. «Принципова відмінність соціальних систем від природних полягає, передусім, у тому, що в них самоорганізація доповнюється організацією, оскільки в суспільстві діють люди, наділені свідомістю, які ставлять перед собою певну мету, керуючись мотивами своєї поведінки та ціннісними орієнтаціями. Тому взаємодія організації та самоорганізації, випадкового та необхідного становить основу розвитку соціальних систем» – зазначає вчений [220,

с. 194]. Організаційна та неорганізаційна складова громадської і політичної опозиції мають різну соціальну природу, але їх поєднання призводить до соціальних змін.

Як зазначає Л. Бевзенко, «якщо організаційні механізми соціального структурування спираються на такі властивості психіки, як свідомість, раціональність, цілеспрямованість, здатність до проектування, формально-логічного мислення, послідовних та логічно обґрунтованих дій, то для соціальної самоорганізації потрібні інші можливості людської психіки. Це звичайно визначають як несвідоме. Це те, що керує нашими вчинками неявно, використовуючи для цього почуття, переживання, емоції, помилки, спонтанні спалахи бажань». Самоорганізація, на думку Л. Бевзенко, є явищем безстороннім «байдужим». Тільки організаційна складова спрямовує ці зміни у певному напрямку [14, с. 61].

В державах Центрально-Східної Європи більшість теоретиків під громадянським суспільством розуміють особливу сферу добровільної суспільної активності, яка, однак, є не їх протиставленням, а своєрідним доповненням. Його сутність – це самоорганізація і участь громадян, їх асоціацій в обговоренні та вирішенні суспільних проблем, їх добровільна активність, результатом якої є, зокрема, тиск на державні органи. Ця участь і активність не повинні виходити за межі закону.

В політичній, науковій і юридичній мові країн Центральної і Південно-Східної Європи вживаються майже як рівнозначні поняття «неурядові організації», «суспільні організації», «громадські організації», «асоціації», «некомерційні організації» і «третій сектор». Часто неурядові чи некомерційні організації об'єднують в поняття «третій сектор», підкреслюючи, що поряд з державним і приватним сектором існує ще один – третій. Але важливим моментом є те, що такі організації повинні дотримуватися принципів ненасилля і толерантності. Тобто суспільні організації можуть бути елементами громадянського суспільства, але вони не стають ними автоматично. Громадянське суспільство засноване на толерантності і на принципі справедливості. Його ціль – суспільна справа. Як зазначають Ханс-Йоахім Лаут і Вольфганг Меркель, ті групи, які переслідують виключно власні цілі

(сім'я, підприємство і т. д.) не є частиною громадянського суспільства, так як і політичні партії, парламенти чи державні адміністрації [169, с. 201].

В Україні набули поширення декілька підходів до громадянського суспільства: а) недержавний сектор економіки, політичного й духовного життя; б) сукупність громадських об'єднань і організацій; в) опозиційні, напівопозиційні та нейтральні до влади соціальні сили тощо [172, с. 85]. Щодо включення опозиційних сил до громадянського суспільства, то, на нашу думку, мова йде тільки про громадську опозицію, оскільки політична опозиція в формі парламентської опозиції наділена державною владою.

Заслуговує на увагу наступне визначення. «Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів суспільного життя та їх відносин (індивідів, їхніх спільнот, організацій, громадських інститутів), які реалізують свої часткові інтереси (інколи протилежні) і взаємопов'язані один з одним. Тому громадянське суспільство не слід переоцінювати як механізм і спосіб розбудови демократичної, соціально-правової держави. Надто багато в ньому суперечностей, цілей, суб'єктивних інтересів» [210, с. 47]. Політик крім волі народу повинен врахувати раціональні аргументи та висновки, оскільки суспільних сил багато і їх інтереси потрібно узгодити. На думку А. Валіцького, сучасний польський політик мусить репрезентувати етику відповідальності, закликати людей до праці, а не шалених подвигів. Політик-ліберал не може капітулювати перед емоціями, міфами та ілюзіями: «відповідальна політика не є ні самовираженням особистості, ні діяльністю з піклуванням про моральну або естетичну оцінку нащадків. Це – мистецтво здобуття окресленої, спланованої мети. Отже, якщо політик зазнає поразки, то він має відповідати, а не втікати в історіософічні розумування» [35, с. 21].

Громадянському суспільству властиве органічне співіснування різноманітних соціальних сил, інститутів, організацій, зацікавлених груп, об'єднаних прагненням до спільного життя. Визнання самоцінності прав та свобод особи зумовлює і її відповідальність перед суспільством, іншими його членами. Громадянське суспільство – це своєрідний соціальний простір, в якому відкритість індивідів опосередкована їхньою взаємодією, умовами для самореалізації – зазначає

український науковець Г. Щедрова [272, с. 106]. Безперечно, що зазначені умови витікають із реалізації політичних і соціальних прав і свобод людини, серед яких і право на опозицію. «Без залучення інститутів громадянського суспільства складно своєчасно виявляти проблеми і їх вирішувати. Брак зворотнього зв'язку, діалогу влади і народу, відсутність опозиції, політичного плюралізму спричиняють нагромадження проблем і кризу влади» [264, с. 47].

Пріоритети громадянського суспільства виявляються в зворотних точках політичного процесу - на виборах, при формуванні органів держави, в тих випадках, коли від суспільства залежать перспективи зміни, оновлення влади.

Проте позитивний вплив громадянського суспільства на процес демократизації не можна абсолютизувати. Професор Стенфордського університету Ф. Шміттер виявив цілий ряд параметрів, за якими вплив громадянського суспільства на демократію може бути негативним:

1. Громадянське суспільство може зробити процес формування більшості більш тривалим, важким і випадковим, знижуючи цим ступінь легітимності демократичних урядів.

2. Громадянське суспільство (особливо в тих випадках, коли засноване на строго ліберальних принципах, тобто на принципах індивідуалізму і добровільності) здатне породжувати постійні перекоси у розподіленні впливу в політичному процесі.

3. Досить часто громадянське суспільство втілює в життя настільки складну та запутану систему компромісів, що в результаті може бути прийнятим такий політичний курс, якого ніхто не бажав, і з яким ніхто в майбутньому не зможе солідаризуватися.

4. Громадянське суспільство може посилити тенденцію до вирішення всіх питань з «суспільного котла», коли кожна асоціація і кожен рух задовольняють свої інтереси за рахунок всього суспільства в цілому, що в кінцевому рахунку призводить до неефективної, інфляційної економіки.

5. Найнебезпечніше - якщо «воно» виявляється не одним, а декількома громадянськими суспільствами, які охоплюють одну й ту ж територію, але

організують інтереси і прагнення у вигляді різних, а часом і повністю несумісних, етнічних або культурних спільностей [275, с. 23].

Таким чином, кожне конкретне громадянське суспільство може подвійно впливати на формування демократичного політичного режиму і, на жаль, немає ніяких гарантій, що позитивне переважатиме негативне, хоча у Європі протягом тривалого часу було саме так.

Громадська думка - це історично зумовлений, динамічний стан масової свідомості великих груп людей, який своїм змістом віддзеркалює співвідношення соціальних сил, що фактично діють у суспільстві.

Як елемент функціонування політичних систем громадська думка є постійно діючим фактором управління, за допомогою якого виконуються декілька впливових функцій, а саме: експресивно-контрольна, яка визначає політичну позицію тих або інших спільностей; консультативна - дає поради щодо пошуку оптимальних політичних дій; директивна - вносить рішення по тих або інших питаннях, регулює поведінку індивідів, спільностей і установ, підтримує або відкидає ті чи інші уявлення, цінності і норми.

Державні чинники Республіки Польща приділяють велику увагу отриманню достовірної інформації про думки і настрої людей, їх реакції на певні політичні події. Особливе значення громадська думка набуває у процесі вироблення політичних і економічних рішень, які суттєво торкаються інтересів великих груп населення.

Звичайно, це не означає, що державні рішення повинні прийматися виключно «в унісон» з думкою більшості. Компетентність громадської думки ні в якому разі не можна перебільшувати і тим більше абсолютизувати. Талант і компетентність політика в тому і полягають, що він здатен багато в чому випереджувати усталені тенденції розвитку держави та суспільства, відображені у стереотипах масової свідомості, і пропонувати нові шляхи вирішення політичних проблем. Знаючи громадську думку, можна корегувати рішення, які приймаються, передбачати і пом'якшувати негативні наслідки.

У демократичному суспільстві довіра до влади безпосередньо визначається її здатністю до реального діалогу із суспільною думкою і його основним джерелом - громадянським суспільством.

Провідну роль у польських революційних заворушеннях 1980-х років відіграв профспілковий рух «Солідарність», який об'єднав інтелектуальні кола робітників та римо-католицьку Церкву. Таким чином, громадянське суспільство у Республіці Польща було представлене потужною організацією, що охоплювала всі верстви суспільства і забезпечувала передумови для виникнення альтернативної колективної ідентичності. Також, варто зазначити, що опозиційний рух в Республіці Польща активно боровся за дотримання правил, сформульованих на Гельсінській Конференції з безпеки і співробітництва. «Діяльність «Солідарності» створила прецедент в країнах Соціалістичної співдружності, продемонструвавши можливість «розбудови давно забутих соціальних тенденцій і наголосивши на тому, що тріщини у монолітній тоталітарній системі можна використати для відродження громадянського суспільства» [275, с. 24]. Нелегітимний статус «Солідарності» анітрохи не перешкоджав їй стати ядром усього незалежного сектору, що складався з видавництв, газет, навчальних груп тощо. Була надія, що ця форма громадянського суспільства, котре щойно почало формуватися, стане підґрунтям майбутньої демократичної держави. Навіть церква, яка ніколи не прагнула бути політичним гравцем, надала потужну моральну підтримку руху Солідарності. Ні церква, ні «Солідарність» не могли бути подавленими державою. Остання змушена була визнати їхній вплив і в лютому 1989 року розпочати переговори з Солідарністю. Рух було легалізовано у квітні й цього було достатньо для переконливої перемоги на перших вільних виборах у Республіці Польща. В червні 1989 року Республіка Польща стала першою країною східного блоку, що сформувала некомуністичний уряд на чолі з прем'єр-міністром Тадеушем Мазовецьким.

Діяльність політичної опозиції в Україні та Республіці Польща та її взаємодію з громадянським суспільством можна охарактеризувати наступним чином:

1. Виходячи з досвіду України та Республіки Польща, при авторитарному режимі політична опозиція утворюється завдяки громадянському суспільству, тому

механізм їхньої взаємодії на початковому етапі перетворень перебуває на належному рівні.

2. Рівень взаємодії української та польської політичної опозиції з громадянським суспільством нині є недостатнім для розвитку демократичної держави.

3. Політики обох держав сприймають політику як боротьбу за владу, що шкодить успішному розвитку суспільних процесів. Розвиток громадянського суспільства завдяки громадському контролю та громадській опозиції може виправити таку ситуацію.

На сьогодні нагальним питанням має стати вироблення механізмів взаємодії політичної опозиції і громадянського суспільства. Наприклад, партія (блок), яка знаходиться в політичній опозиції через свої місцеві осередки повинна проводити соціологічні опитування населення щодо актуальних проблем в державі, проводити конференції, круглі столи із суб'єктами громадянського суспільства. В свою чергу, суб'єкти громадянського суспільства повинні проводити постійний моніторинг щодо дій і діяльності влади, і результати розповсюджувати через засоби масової інформації.

Розбудові ж громадянського суспільства в Україні має сприяти процес розкріпачення свідомості людей, усвідомлення цінностей демократії, звички до плюралізму ідей і неприйняття будь-яких форм диктатури. Звичайно, ми усвідомлюємо, що подібний процес не може здійснитися автоматично. Тому держава має створити все для формування нового масового прошарку – середнього класу, який, виходячи із досвіду розвинутих країн, є основою розвитку економіки та суспільної системи взагалі. Це досягається в результаті збільшення рівня свободи автономних суспільних структур, насамперед для базової одиниці суспільства – індивіда, і одночасного їх інтегрування в загальну систему отримання та переробки інформації і прийняття рішень на рівні суспільства взагалі. Взаємодія процесів автономізації частин та інтеграція їх досвіду в суспільну практику, а також ідентифікація поведінки окремих суб'єктів з інтересами суспільства – це саме той механізм соціального регулювання, який протягом всієї історії забезпечував

поступальний розвиток людства та призвів до становлення держав загального (соціального) добробуту. В цілому, можна зробити висновок, що нерозвиненість політичних інститутів і відсутність розвиненої демократичної політичної культури українського суспільства поки що не дають йому можливості контролювати державу. Нинішній стан взаємодії громадянського суспільства й держави характерний більшою мірою для авторитарного, ніж для демократичного режиму. Рушійною силою трансформації України до громадянського суспільства має бути інтерес автономних структур щодо задоволення власних потреб та інтегрування їх в єдине ціле, використовуючи для цього відповідні засоби комунікації.

Нагальною проблемою на сьогодні залишається вироблення форм громадянського контролю за рішеннями та діями політиків. Демократія передбачає, що громадяни наділені правом вибирати між політичними партіями та політичними програмами. В західних країнах виникнення політичних партій є результатом процесу тривалого суспільного розвитку. Спочатку створилися незалежні гільдії ремісників, збори купців, професійні об'єднання, органи місцевого самоврядування, а також групи інтересів, тобто складові громадянського суспільства. На початку демократизації, політичні партії, що утворилися, представляли інтереси впливових соціальних груп, а парламенти були аренами зіткнення та досягнення балансу між цими інтересами. В Україні та Республіці Польща даний процес відбувався в протилежному порядку. Спочатку були створені парламенти, потім масово почали створюватися партії. Цим партіям і державі треба було побудувати громадянське суспільство, яке в інших країнах було основою, а не результатом демократії.

Вацлав Гавел писав, що важливо не втрачати віри в значимість альтернативних центрів громадської думки та громадянської дії: «Давайте не дозволимо, щоб нас облудним шляхом переконали в тому, що спроби змінити «усталений» порядок і «об'єктивні» закони безглузді. Давайте спробуємо побудувати глобальне громадянське суспільство і давайте будемо стояти на тому, що політика – це не просто технологія влади, і що у неї мусить бути також і моральний аспект» [84, с. 249]. С. Телешун стверджує, що сьогоднішній день вимагає нових інтелектуальних підходів і до розуміння формули «громадянин-держава-суспільство». «Мову слід

вести про розбудову такого суспільства, де громадянин є головною соціокультурною, економічною та інформаційною одиницею, котра не повинна підпадати під прокрустове ложе «більшість-меншість» або ж «держава з функціями арбітра і громадяни» – зазначає науковець [386, с. 7].

Відзначимо, що в Республіці Польща широкий суспільний рух розпочався в ще в середині 70-х років, і створення на початку 80-х років незалежної профспілки «Солідарність» було його певною кульмінацією. В Україні під впливом Гельсінської конференції з безпеки та співробітництва найбільш помітним став рух націонал-демократичного спрямування – Українська Гельсінська спілка, а також Народний Рух України. За визначенням лідера УГС Л. Лук'яненка, її діяльність є «типово політична. Суспільна філософія УГС полягає в тому, що доля окремого громадянина залежить значною мірою від долі всієї нації» [14, с. 61]. Що стосується Народного Руху України, то, на думку О. Бойка, рухівці першої хвилі у своїй абсолютній більшості були активними, патріотично налаштованими громадянами України, які бажали докорінних суспільних змін. Аналізуючи діяльність найбільш організованих і чітко ідентифікованих позапарламентських опозицій, в Республіці Польща – антикомуністичної опозиції очолюваної профспілкою «Солідарність» (1989 р.), а в Україні – «помаранчевої команди» (2004 р.), можна стверджувати, що їхня взаємодія з громадянським суспільством була на належному рівні. Адже саме масова підтримка громадянами акцій протесту, організованих опозицією і забезпечила останнім перемогу на парламентських виборах і надала їм величезний кредит довіри [25, с. 117]. Таким чином, перші офіційно визнані політичні опозиції в Україні та Республіці Польща з'явилися саме в межах громадянського суспільства, тому дослідження механізму їхньої взаємодії є одним із ключових питань при розгляді відповідного етапу трансформаційного процесу.

Політики обох держав сприймають політику як боротьбу за владу, що шкодить успішному розвитку суспільних процесів. Розвиток громадянського суспільства завдяки громадському контролю за діяльністю і влади, і опозиції може виправити таку ситуацію.

Виходячи з досвіду України та Республіки Польща, зроблено висновок, на сьогодні нагальним питанням для України має стати вироблення механізмів взаємодії політичної опозиції і громадянського суспільства.

3.2. Партийна система у контексті політичних трансформацій

У демократичній державі партії є посередниками між державою та громадянином, виконуючи функції «механізму самоорганізації суспільної системи, а політична боротьба між конкуруючими партіями стає рушієм розвитку, сприяючи формуванню демократичним шляхом загальнонаціональних інтересів та цілей». Конституції обох країн закріплюють умови, необхідні для розвитку багатопартійності на основі принципу добровільності та рівності громадян з метою впливу демократичними методами на формування політики держави [131, с. 9].

Процес становлення партійних систем в Україні і Республіки Польща є досить схожим. Спрощений механізм реєстрації політичних партій, що мав місце в обох країнах на початку 90-х років, призвів до появи квазі-політичних партій, створених під конкретних лідерів. Дійшло до того, що зараз в Україні нараховується близько 220 партій, а в Республіки Польща — більше 250.

У Республіці Польща процес створення багатопартійної системи відбувався, можливо, найбільш складно порівняно з країнами ЦСЄ. На початку 90-х рр. швидко збільшувалась кількість партій, серед яких виділялись Демократичний союз (ДС), його союзник – Ліберально-демократичний конгрес, ліва Польська селянська партія (ПСП). Посилилась створена ще в 70-ті рр. Конфедерація незалежної Польщі (КНП), партія правої орієнтації.

В парламентських виборах у жовтні 1991 року взяли участь 111 виборчих об'єднань та блоків; до сейму пройшли 24, серед них Союз демократичних лівих сил (СДЛС) - союз 17 партій на чолі зі СДРП (12% місць), «Громадянське об'єднання – центр» (Угода центристських сил) на чолі з угрупованням Я. Качинського, прибічника Л. Валенси (9%), Виборча католицька акція (Виборча католицька коаліція) (9%). ДС (Т. Мазовецький) отримав 12%, ПСП – 9%, КНП (Л. Мочульський) – 9% [379, с. 79]. У сеймі сформувалось 18 депутатських фракцій,

що негативно позначилося на його роботі. Хоча більшість йменувала себе правоцентристами, їх розділяли серйозні протиріччя. Окрім ставлення до посткомуністичних сил, вони по-різному сприймали можливості інтеграції із Заходом. У сенаті більшість місць отримали ДС, Виборча католицька акція, Солідарність, ПСП, «Громадянське об'єднання – центр» [373, с. 16].

Закон про вибори від 28 травня 1993 року зберіг пропорційну виборчу систему, але запровадив 5% бар'єр для виборчих об'єднань (партій), які висувають свої кандидатури за окремими списками й 7% бар'єр – за загальнонаціональним списком. 8% бар'єр застосовується для виборчих (міжпартійних) блоків. Це стимулювало створення 34 великих політичних об'єднань [361, с. 90]. «Солідарність» досить швидко засвоїла уроки поразки та успішно консолідувала навколо себе правих. У середині 1996 року біля трьох десятків партій і організацій, які вийшли із «Солідарності», об'єднались в блок Виборча акція «Солідарність» (АВС). Після цього співвідношення політичних сил різко змінилося: ліві та праві мали відносно рівні сили та підтримку в суспільстві [372, с. 174].

Таким чином, на 1997 рік з'явилися перші ознаки того, що партійна система РП має передумови до трансформації в систему двох сил. З того часу назви партій та їх вплив продовжували змінюватись, але суть, інтрига кожних виборів була саме в боротьбі між правоцентристами та лівоцентристами.

У цей час відбулася суттєва трансформація СДРП, найбільшої з лівих партій: вона стала зразковою соціал-демократичною партією, була прийнята нова програма партії, її головою став Л. Міллер, у минулому – один з керівників ПОРП. У 1999 році прийнято рішення про створення політичної партії на основі передвиборчого блоку СДЛС, який об'єднував 32 політичні партії, профспілки та громадські організації. У червні 1999 році відбувся останній з'їзд СДРП. Партія перестала існувати як окрема частка лівого руху, почався прийом у СДЛС. Ця партія була зареєстрована в грудні, провела свій перший установчий з'їзд та висунула гасло «Новий вік, нові ліві». Головою партії 98% делегатів обрали Л. Міллера [367, с. 17].

Але вже в березні 2004 року частина депутатів парламенту оголосила про свій вихід зі СДЛС та відновлення Соціал-демократії РП (СДРП). Її очолив Марек Боровський, який став одним з найпопулярніших політиків [381].

Каталізатором укрупнення політичних партій стають чинні виборчі закони. Виборчий закон Республіки Польща від 1993 року започаткував пропорційну систему виборів з подвійним п'ятивідсотковим обмеженням для партій і восьмивідсотковим для коаліційних об'єднань. На парламентських виборах 1997 р. це дало відповідні результати: до парламенту пройшло 10 партій та об'єднань, утворивши доволі сильні праве та ліве крила і потужний центр [344, с. 29].

Фактична рівновага парламентських сил не справила суттєвого деструктивного впливу на законотворчий процес. На відміну від України, розбіжності політичних сил лівого та правого спрямування стосуються головним чином темпів перетворень, але не зачіпають їх стратегічної спрямованості. З приходом до влади президента О. Квасневського — кандидата від лівих сил, який продовжив курс на інтеграцію Республіки Польща в ЄС, можна стверджувати, що в Республіки Польща відсутні реальні політичні сили, здатні перешкодити проєвропейському розвитку країни. А партії лівого спрямування репрезентують погляди європейської соціал-демократії. В Україні каталізатором укрупнення партій стала мажоритарно-пропорційна система виборів. Фактично вона дає ті ж наслідки, що й пропорційна при високому обмежувальному бар'єрі, як це є в Республіці Польща. Проте на парламентських виборах 1998 р. партії лівого спрямування отримали 174 парламентські мандати, партії центру — 108, партії правого спрямування — 53. [347, с. 97].

У виборах 1997 року брали участь 22 виборчі об'єднання та блоки, з яких до парламенту пройшло 10. При явці виборців 48% у сеймі переміг націонал-католицький блок «Виборча акція «Солідарність» (АВС) (34%). СДЛС (без ПСП) отримав 27%, ліберальний Союз Свободи Л. Бальцеровича — 13%. У сенаті АВС отримав 53 місця зі 100, СДЛС — 28 [347, с. 98]. Отже, були створені сильні праве, ліве крило і центр. Це не становило загрози процесові реформ або виробленню зовнішньої політики держави, бо розбіжності між партіями не мали суттєвого характеру.

АВС уклав угоду із Союзом Свободи, забезпечивши собі парламентську більшість. Уряд у жовтні 1997 році сформував поміркований політик Є. Бузек (АВС). Л. Бальцерович зайняв посади віце-прем'єра та міністра фінансів [306, с. 97]. Але протягом 2000 року, правляча коаліція почала розвалюватись; Є. Бузеку довелося звільнити майже половину членів кабінету, які були звинувачені в корупції. У результаті розбіжностей щодо темпів економічних реформ з уряду Є. Бузека вийшло п'ять ключових міністрів, у тому числі Л. Бальцерович [307, с. 89]. Уряд витратив весь запас народної довіри та виявився нездатним провести підготовку до вступу Республіки Польща до ЄС: чим ближчим ставало це завдання, тим важчим воно здавалося.

Після провалу на третіх президентських виборах (майже одностайне переобрання О. Кваснєвського) гаслом правих стала сентенція: «Осінь ваша – весна наша». Але у 2001 році, ще напередодні парламентських виборів, більшість аналітиків вважала, що ліві (коаліція СДЛС та Союзу праці) отримають перемогу [26]. Парламентські вибори відбулися 23 вересня 2001 року. У них взяли участь більше 46% зареєстрованих виборців. На виборах до сенату більшість голосів отримала СДЛС (75 з 100 місць). На виборах до сейму СДЛС на чолі з Л. Міллером здобув більше 40% голосів. Але цього було замало, щоб сформувати уряд самостійно. До парламентської більшості їм не вистачало 10 місць. ПСП отримала біля 9% голосів, а друге місце після СДЛС посіла правоцентристська «Громадянська платформа» – біля 13%. Вона разом з правим об'єднанням «Право і справедливість» (9,5%) створила парламентську фракцію «Громадянське об'єднання» [305, с. 102].

Попри все, було очевидно, що Республіка Польща вступила в останню фазу системної трансформації, яка в наступні десять років повинна перетворити країну на типову європейську державу з усталеним демократичним режимом. Головними завданнями наразі є формування двопартійної системи, створення сильного громадянського суспільства. Республіка Польща, на думку польських дослідників Я. Мухи та М. Щепанського, має біля десяти головних джерел подальшої трансформації, що дають надії на краще. Серед них: стабільна демократична система, реальна легітимація політичних влад, прогрес у наближенні польського

законодавства до західних зразків, відносно сильна публічна підтримка євроінтеграції, дуже сильна культурна ідентифікація з Європою більшості населення [358].

Це засвідчив референдум 7-8 червня 2003 року, коли більше 75% громадян погодилися зі вступом РП до ЄС.

Як зазначають окремі експерти, поляки зберегли спроможність наділяти нові політичні утворення великим кредитом довіри та сподівань. Недовіра до існуючих партій та політики уряду часто супроводжується бажанням електорату підтримати новоутворену партію, яка протестує проти існуючого політичного істеблішменту та пропонує нову якість і новий стиль правління та життя» [344].

Постійні конфлікти між партнерами по коаліції, а також протистояння між парламентською більшістю та парламентською опозицією призвели до дострокових парламентських виборів, що були проведені 21 жовтня 2007 року. За їх результатами ГП і ПСП сформували парламентську більшість. Вибори проводилися за пропорційною виборчою системою. Прохідний бар'єр, необхідний для проходження партії до Сенату, склав 5%. Уряд очолив Д. Туск (ГП). Зрозуміло, що в опозиції перебуває ПіС.

9 жовтня 2011 року у Республіці Польща відбулися вибори до Сейму та Сенату. Переможцем парламентських виборів стала «Громадянська платформа». «Право і справедливість» – на другому місці. В результаті виборів двосторонні українсько-польські відносини перейшли у ступінь зміни акцентів у стосунках між двома країнами, переважно проєвропейського руху. Висуванець партії Б. Комаровський у 2010 році виграв президентські вибори у лідера ПіС Я. Качинського, рідного брата экс-президента Л. Качинського. Те саме стосується й останніх виборів до парламенту. Партія «Громадянської платформи» контролює переважну більшість органів місцевого самоврядування, включно з Варшавою. На вибори 2011 році партію повів прем'єр-міністр Д. Туск, котрий заради своєї посади відмовився балотуватись на президентських виборах [378, с. 21].

В Україні спостерігається радикалізація настроїв всередині партій одного спрямування стосовно стратегічних засад перетворень: змісту економічних і

політичних реформ та зовнішньополітичних пріоритетів держави. Ситуація під час кожних виборів виявляє повну неспроможність партій як лівого, так і правого спрямування досягати консенсусу в найпринциповіших питаннях. Така ситуація навколо партій гальмує й без того кволі модернізаційні процеси в Україні, тому що жодна партія не здатна виконувати роль посередника між державою і суспільством.

Формування демократичної політичної культури на рівні функціонування політичних інститутів починається з встановлення плюралізму політичних дій, політичної діяльності. Це означає:

– по-перше, право громадян об'єднуватись у політичні партії, суспільні організації, вступати до масових рухів у відповідності до своїх політичних ідеалів і цілей. Політична партія стала невід'ємним демократичним інститутом і без неї немислима жодна демократія. Найкращим чином політичну партію визначив Е. Берк, назвавши її «групою людей, які об'єднались на основі деяких специфічних принципів, що вони поділяють, аби у своїх єдиних прагненнях сприяти реалізації національних інтересів» [291, с. 225-226];

– по-друге, вільна та рівноправна діяльність політичних партій, суспільних організацій і масових рухів у рамках багатопартійної політичної системи;

– по-третє, надання кожній політичній партії, суспільній організації і масовому руху, діючих у межах закону, можливості брати участь у політичному житті країни, впливати через існуючий у суспільстві правовий механізм на діяльність органів влади і управління;

– по-четверте, ніяка окрема політична партія чи організація не може і не повинна представляти все суспільство і нав'язувати йому свою волю.

Більшість політичних партій перших років незалежності виникла зовсім не як довільна потреба мас у реалізації власної ідеї, ідеології, але як протиположна єдиної, комуністичної партії. На тлі її критики та усунення з політичної арени багато нових політичних партій здобули авторитет. У цій боротьбі враховувалися переважно суспільні настрої, емоційний стан населення, а не глибинні його інтереси. Дуже велику роль відігравали зовнішні фактори. Внаслідок цього гасла були важливішими за детально розроблені програми, а загальнополітичні питання повністю домінували

над економічними, соціальними і, тим більше, - над проблемами конкретної організації влади.

Лише у другій половині 90-х років партії стають безпосередніми учасниками боротьби за владу і, частково, - здійснення влади. Однак у цьому більше заслуг самої влади, а не партій. До цього часу вища бюрократія вже в основному налагодила механізми володарювання, а тіньова економіка породила могутні кланово-олігархічні угруповання з їх специфічними політичними інтересами. Це визначило зміну парадигми розвитку партійної системи. Українські партії відтепер не стільки репрезентують окремі суспільні прошарки, скільки є формою організації публічного функціонування і легітимації окремих груп політичної, бюрократичної та бізнесової еліти.

Модифіковані владою і великим олігархічним капіталом партії використовуються для обслуговування вузькогрупових і приватних інтересів. Щонайменше вони розглядаються як раціональний механізм входження у парламент і, у форматі фракцій, - ведення лобістської діяльності. Кланово-олігархічні угруповання першими звернулися до партійного будівництва для легітимації своїх капіталів та стабілізації позицій у владі. Під їхнім впливом відбувається внутрішня еволюція багатьох партій, девальвація ідеологічних цінностей; на перший план висуваються фінансові, інформаційні та адміністративні ресурси. Реальний вплив партій в Україні визначається не тільки і не стільки електоральною підтримкою, скільки неофіційною наближеністю до влади. Партії, які представляють реальні суспільні інтереси та претендують на більш-менш помітну політичну роль, але при цьому не користуються підтримкою влади, стають об'єктом тиску.

Партії на першому етапі становлення української держави виступають скоріше як знаряддя руйнування старої політичної системи, а не як засіб побудови нових політико-владних відносин. Виконання переважно деструктивної функції більшістю українських партій у поєднанні з відсутністю ретельно розроблених програм державницької діяльності (обмеження в розробці програмних засад виключно періодом боротьби за владу та декларування загальних постулатів щодо суспільного розвитку) не призводить до реального включення цих партій в державотворчий

процес.

Період ідеологічної анархії, що настав після розвалу Радянського Союзу, дуже важко відбився на свідомості українських партійних функціонерів. Склалась ситуація, коли на тлі незначного числа ідеологічно визначених партій (переважно радикально лівого та правого флангів – комуністів та націоналістів), створилась маса «безбарвних» партійних угруповань, які офіційно декларують цілі та завдання, що зазвичай розходяться навіть з їх власними програмними засадами. Це ускладнює не тільки орієнтування електорату під час виборів (що призводить до вибору кандидатів від «більш зрозумілих» партій і не завжди відповідає дійсним інтересам виборця), а навіть наукову стратифікацію партійного поля України.

В Україні опозиційні суспільні групи активізували свою діяльність після проголошення М. Горбачовим політики перебудови, яка створила легальну основу для політичного плюралізму. Першою опозиційною організацією партійного типу була заснована в липні 1988 року у Львові Українська Гельсінська Спілка (УГС). У листопаді 1988 року партійні збори київських літераторів доручили новообраному партійному комітету сформувати групу сприяння перебудові, яка згодом переросла в Народний Рух України [164, с. 207]. Створення останнього означало появу на політичній арені України організованої опозиції антисистемного характеру. Основу Руху становили УГС і Товариство української мови. Водночас по всій Україні відбувалися об'єднання громадян критично налаштованих проти існуючої тоді тоталітарної системи або окремих її механізмів.

З початку 1989 року до лютого 1990 року опозицією було організовано та проведено 1565 масових заходів, у тому числі несанкціонованих, в яких взяли участь більш як 2 млн. осіб [162, с. 63].

Протистояння між владою та опозицією зростало. 25 лютого 1990 року в Україні відбулося близько ста мітингів, у яких взяло участь близько 230 тис. осіб [168, с. 12]. На цих мітингах критика стосувалася не тільки місцевого партійного апарату, а і найвищого партійного керівництва ЦК КПУ та ЦК КПРС. Зокрема, у виступах вказувалося на консервативність їх складу, нездатність вирішувати нагальні питання, відсутність реальної програми дій. Під натиском

опозиційних сил з січня по квітень 1990 року пішли у відставку одинадцять перших секретарів обкомів КПУ з двадцяти п'яти.

В Україні за часів СРСР було встановлено патримоніальний режим, основними рисами якого є практична відсутність мобілізованого та інституціоналізованого громадянського суспільства, яке могло б стати основою для не комуністичних партій та організованих груп за інтересами. Патримоніальний режим спирався на ієрархічну особисту залежність між лідерами партійного та державного апарату та їхнім оточенням, пронизану традиціями патронажу і взаємних «послуг» [180, с. 3-4].

Парламентська опозиція у 1990-х рр. стала центром, довкола якого гуртувалися і позапарламентські опозиційні партії та рухи. Тому у взаємовідносинах з владою парламентська опозиція використовувала і позапарламентські методи – тиск на депутатську більшість та органи влади. Шляхом організації голодування студентів вона домоглася в жовтні 1990 р. відставки прем'єра В. Масола (КПУ). У листопаді 1990 р. уряд очолив В. Фокін (КПУ), однак його підтримувала й опозиція. «Це була людина з аполітичним, прагматичним світоглядом, яка тоді задовольняла всіх» [187, с. 114].

30 серпня 1991 року Президія ВРУ ухвалила указ про заборону діяльності КПУ. Депутатська більшість заявила про свій саморозпуск. Після серпня 1991 року в Україні фактично немає організованої політичної сили, яка б узяла на себе відповідальність за стан справ у суспільстві. Також жодна з опозиційних груп в Україні на той час ще не сформувались як самостійний і повноправний політичний інститут. У ході президентських виборів 1991 року опозиція розкололась щонайменше на три течії: на послідовників Л. Лук'яненка, М. Чорновола та І. Юхновського. Ця роз'єднаність призвела до того, що опозиційні сили не змогли запропонувати суспільству єдиного кандидата і Президентом став учорашній комуністичний функціонер Л. Кравчук.

Актом проголошення незалежності України та заборною КПУ опозиція вирішила, що виконала завдання по зруйнуванню політичної системи. Перед опозицією постала необхідність осмислення свого місця в нових умовах. Залишившись без опозиційної ідеології, націонал-демократи не змогли створити

нову та пішли на співпрацю з владою заради розбудови незалежної України. «Сила інтересів влади, з одного боку, та слабкість інтересів соціальних груп, з другого, виявилися в тому, що протягом кількох місяців кінця 1991 р.- початку 1992 р. «партія влади» вдалося поглинути більшу частину колишньої опозиції, допустивши її частково до «ринку влади» [189, с. 18].

Особливістю партійно-політичного життя в Україні стала опозиція до окремих державних діячів, наприклад, до Президента України Л. Кравчука.

Після розпаду та заборони КПУ виникає «партія влади». Вона діє не публічно, а «за лаштунками», і тому її важко ідентифікувати. У 1991 році «партія влади» гуртувалася навколо особи Л. Кравчука й об'єднувала інколи різнополюсні сили, які мали спільне номенклатурне походження [199, с. 242].

Політологи визначили «партію влади» як політичний блок, що складається з прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої комуністичної номенклатури, представників державного апарату та засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства. «Партія влади» – це була неформальна, тобто публічно не оформлена, а проте досить впливова сила з певними політичними й економічними інтересами та могутніми засобами їх захисту [201, с. 14].

Формально «партія влади» декларувала гасла державної незалежності та демократії, багатопартійності та ринкової економіки, але головною метою її діяльності було збереження влади та власності. В Україні перша парламентська опозиція погодилася на пропозиції влади навіть не домігшись зміни режиму – оскільки майже вся комуністична номенклатура залишалася при владі. Така ситуація не сприяла здійсненню реальних політичних і ринкових реформ.

У 1992 р. прем'єр-міністром стає Л. Кучма, який заявляє, що треба відмовитися від партійно-радянських засад формування уряду та пропонує принцип коаліційного уряду «народної довіри». Після багатьох консультацій з політичними лідерами уряд було сформовано. Хоча уряд і не став коаліційним, та партійні еліти, сподіваючись на посади, підтримали Л. Кучму. Користуючись підтримкою, прем'єр-міністр поставив перед парламентом умови – затвердження складу уряду списком і надання

Кабінету Міністрів України законодавчих повноважень. Уряд став самостійним центром влади, а прем'єр самостійною політичною фігурою. Але, «уряд реформ» відкрито не підтримували ані демократи, ані націонал-демократи, а СПУ з 1993 року перейшла у відкриту опозицію до нього. Проти Кабінету Міністрів очолюваного Л. Кучмою виступили прокомуністичні сили, еліта парламенту, президентські угруповання, а також демократи (зокрема УРП і ДемПУ). Наприкінці вересня 1993 р. Президент Л. Кравчук обов'язки прем'єра надав першому віце-прем'єру Ю. Звягільському [225, с. 81].

Внутрішньопарламентська криза привела до того, що у вересні 1993 році парламент прийняв рішення про проведення дострокових парламентських виборів в березні та президентських в червні 1994 року.

Оскільки перша позапарламентська опозиція була інтегрована у владу в Україні та не забезпечила достатню демократизацію політичної системи, то на певний час в нашій державі встановлюється демократично-авторитарний режим. До 2000 року опозиція в Україні існувала латентно та мала ситуативний характер. На думку фахівців Лабораторії законодавчих ініціатив, «Касетний скандал», громадянська акція «Україна без Кучми» та політична криза 2000–2001 рр. проілюструвала якісно новий етап розвитку української опозиційності, для якого були характерні, з одного боку, безкомпромісність, відкритість та відносна організованість, а з іншого – підтримка з боку населення. Вбивство опозиційного журналіста, а також касетний скандал стали каталізаторами активних опозиційних настроїв. Одразу після оприлюднення аудіокасет заявляє про себе комітет «Україна без Кучми». В кінці 2000 року був створений громадський комітет «За правду» як ініціатива групи людей з усієї України. Між двома комітетами було досягнуто певних домовленостей у координації, і 9 лютого 2001 року у Києві утворилася ще одна структура – Форум Національного Порятунку. Форум мав стати координуючим органом, який міг би спрямувати діяльність всіх опозиційних сил. За даними громадського опитування Центру Разумкова, що було проведене у травні 2002 році, понад 55,4 % опитаних повністю або частково погодилися з твердженням про необхідність існування

опозиції для нормального політичного розвитку України, а частково або повністю не погодилися з цим твердженням лише 16,6 % респондентів [184, с. 39].

Президентські вибори в Україні 2004 році, а саме реакція українців на оприлюднені 22 листопада результати II туру показала, наскільки набридла тодішня влада, спадкоємцем якої вважали одного з кандидатів в президенти. На Майдані Незалежності зібралося близько 50 тисяч людей. Команда В. Ющенка оголосила загальнонаціональний страйк. Координаційна рада політичних сил, які підтримали Ющенка на пост Президента, прийняла рішення про створення Комітету національного порятунку. Політрада коаліції «Сила народу» вимагала скасування рішення про результати виборів на тих дільницях, де було зафіксовано масові порушення. Також наполягала на висловленні недовіри голові ЦВК на засіданні Верховної Ради України. Було прийнято рішення звернутися до міжнародних організацій і журналістів із закликом донести до світової громадськості інформацію про події в Україні.

Наметові містечка з гаслами опозиційних сил були у всіх областях України. На Майдан Незалежності у Києві приїхав колишній президент Республіки Польща, лідер «Солідарності» Лех Валенса. Він сказав, що свого часу боровся за схожі ідеали у своїй країні й вірить у перемогу української опозиції. «Ситуація була важка, можливо, навіть важча, ніж ваша. Я глибоко вірю, що дійде до перемоги» [375, с. 127].

7 грудня на Майдані Незалежності було складено «Звернення українців до польського народу». «У ці історичні дні, коли народ України повстав проти злочинної влади, проти брехні й фальсифікації результатів виборів Президента, проти пострадянської системи за справжню демократію і права людини, ми відчули ваше братерське плече, вашу гарячу підтримку нашої боротьби за правду. Ми щиро дякуємо двом польським президентам – легендарному Леху Валенсі та Олександрові Кваснєвському, дякуємо польським політикам і парламентаріям, громадським діячам та всім полякам, які так палко встали на нашу підтримку під великим історичним гаслом: «За Нашу і Вашу Свободу!» [375, с. 128].

Після парламентських виборів 2006 року «помаранчеві сили», які отримали більшість місць у парламенті, три місяці узгоджували програму дій та ділили посади, що завершилося створенням Антикризової коаліції у складі фракцій Партії регіонів, Соціалістичної партії України та Комуністичної партії України. Фракції БЮТ і частина фракції соціалістів прийняла рішення про створення парламентської опозиції. Згодом про перехід в опозицію заявила і фракція Блоку «Наша Україна». «Антикризова коаліція» у взаємовідносинах з опозицією вирішила повернутися знову до другого варіанту – ігнорування.

Небажання парламентської більшості враховувати вимоги політичної опозиції призвели до крайнього варіанту вирішення проблеми – проведення дострокових парламентських виборів.

Опитуване населення виражає своє ставлення до розпуску парламенту та заборони політичних партій. До демократів відносяться ті респонденти, які негативно ставляться до розпуску парламенту та заборони політичних партій.

Конфлікт між парламентською більшістю та парламентською опозицією може бути постійним. Проблема полягає в тому, що основою протистояння постають владні повноваження. Адже коли різниця між кількістю мандатів, яку отримала найбільша фракція і фракцією, яка знаходиться на другому місці складає 57 (Україна) завжди важко визнати поразку. Друга за чисельністю фракція не може змиритися з тим, що їй доведеться працювати в опозиції. Вся діяльність парламентської опозиції зводиться до того аби замінити парламентську більшість [95].

Після обрання В. Януковича Президентом і створення парламентської коаліції «Стабільність і реформи» ситуація принципово змінилася. Значно зріс відсоток схвалення проектів, ініційованих фракціями більшості (насамперед – Партії регіонів) і зменшився – ініційованих опозиційними фракціями.

За оцінкою заступника Голови Верховної Ради М. Томенка, зробленої в червні 2010 р., «...у Парламенті виробилася практика, коли опозиція не має жодної можливості дієво впливати на законодавчий процес, при цьому не голосуються

навіть ті законопроекти, що не викликають застережень фахівців у відповідних галузях» [244, с. 12].

За підрахунками народного депутата України А. Яценюка, в період його перебування на посаді Голови Верховної Ради України (листопад 2007 року - листопад 2008 року) із 300 законопроектів, внесених опозиційними фракціями (Партія регіонів і КПУ), було підтримано близько 50, то, станом на 12 січня 2011р., з 500 законопроектів, внесених «новою» опозицією (фракції БЮТ і НУНС) – лише 13 [274, с. 2].

У травні - жовтні 2008 року діяльність Верховної Ради неодноразово блокувалася фракцією БЮТ, яка належала до більшості й лідер якої очолювала Уряд (Ю.Тимошенко). Публічно декларованими приводами були вимоги невідкладного розгляду внесених Урядом законопроектів.

У вересні-жовтні 2009 року роботу Парламенту було заблоковано фракцією Партії регіонів, яка вимагала невідкладного розгляду та прийняття пакета законопроектів з питань підвищення розмірів державних соціальних стандартів. Окремо слід відзначити блокування (фракції БЮТ і НУНС) роботи Парламенту 27 квітня 2010 року з метою недопущення ратифікації т. зв. Харківських угод та 16 грудня 2010 року під гаслами протесту проти політичних репресій нової влади. В обох випадках розблокування трибуни представниками коаліції вилилося в жорстоке побиття своїх колег-депутатів, в першому – в залі засідань Верховної Ради використовувалися піротехнічні засоби [184, с. 79].

За результатами загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» 5-18 грудня 2007 р., тобто вже після дострокових виборів майже половина населення (48 %) вважає, що проведення виборів в Україні покликане лише створити видимість демократії, якої насправді у нас немає. 9-12 травня 2008 р. у Республіці Польща (також після дострокових виборів) Центр вивчення громадської думки (CBOS) провів опитування громадян щодо оцінки діяльності Сейму. Більше, ніж одна третя респондентів (35 %) оцінили таку діяльність добре, натомість половина (51 %) критично оцінює роботу депутатів [307, с. 126].

Щодо функції партій формулювання та узагальнення інтересів соціальних груп, то, в Україні та Республіці Польща відбувається все навпаки. Політичні сили придумують «актуальні» проблеми, які рідко мають відношення до справжніх потреб громадян і переконують їх, що саме ці питання треба вирішувати. За допомогою засобів масової інформації та різноманітних технологій їм це вдається [306, с. 96].

Що стосується спрямування існуючого в суспільстві невдоволення в демократичні, цивілізовані форми, то в Україні і в Республіці Польща, на жаль, протестний потенціал громадян надзвичайно низький. Деколи варто організовувати громадянські протести проти дій не тільки парламентської більшості, але й парламентської опозиції.

О. Бабкіна основними перешкодами консолідації демократії в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР вважає слабкість політичних інститутів, недемократична поведінка еліти, недостатня політична активність населення. Подолання цих перешкод вимагає часу [12, с. 228]. На початку демократизації, політичні партії, що утворилися представляли інтереси впливових соціальних груп, а парламенти були аренами зіткнення та досягнення балансу між цими інтересами. В Україні та Республіці Польща даний процес відбувався в протилежному порядку. Спочатку були створені парламенти, потім масово почали створюватися партії. Цим партіям і державі треба було побудувати громадянське суспільство, яке в інших країнах було основою, а не результатом демократії.

Розвиток політичного процесу в Україні свідчить, що наша держава ще не довго матиме проблеми з формуванням ефективної політичної системи. Оскільки дії політичних сил свідчать, що їхньою основною метою є отримання влади, а не пошук найкращих шляхів розвитку держави, то, на нашу думку, потрібен громадський контроль за їх діяльністю.

Процес створення суспільної довіри під час проведення виборів має включати наступні заходи: утворення ефективного та неупередженого апарату по проведенню виборів, що діє на принципах відкритості та прозорості; включення в електоральний процес політичних конкурентів у повному обсязі; відкритість

електорального процесу для контролю з боку громадян і їх організацій; переконання електорату у важливості виборів, а також у тому, що їх особиста безпека й таємниця голосування будуть забезпечені, а результат голосування - поважатися; забезпечення участі в контролі за перебігом виборів незалежних спостерігачів, що заслуговують на довіру [15, с. 129-130].

Включення громадян у виборчий процес забезпечується наявністю розвинутої демократичної політичної культури, яка дає можливість вільного волевиявлення народу, що має право обирати керівників країни в умовах політичного плюралізму та демократичного вибору. Активна ж участь зумовлюється високою підтримкою громадянами політичного режиму в цілому та впевненістю у своїй здатності впливати на владу. Виборці усвідомлюють необхідність своєї участі, оскільки вважають, що від неї, по-перше, залежить функціонування політичних інститутів, а по-друге, механізм голосування є одним з найкращих засобів контролю за діяльністю посадових осіб.

Таким чином, аналіз процесу створення, діяльності та взаємного поборювання політичних партій дозволяє виявити певну залежність його інтенсивності та характеру від наступних чинників: змін у законодавстві про політичні партії; соціальної структуризації суспільства та запиту на створення ідеологічних партій; адміністративного впливу на створення партій; потреби легалізації і захисту інтересів фінансово-промислових груп та окремих бізнесменів; суб'єктивних чинників (зокрема, особистих амбіцій представників партійно-політичної еліти).

Значна частина партій створюється та діє не у відповідь на соціальний запит як інститути формулювання та просування інтересів широких суспільних верств, а як інструменти (засоби) політичної легалізації і боротьби інтересів окремих груп та осіб, що прагнуть або утримати, або здобути владу. Природно, що такі партії створюються (активізуються) саме в ті моменти політичного життя, коли склад владного корпусу може або змінитися, або отримати підтвердження своєї легітимності – в моменти виборчих кампаній чи референдумів.

Недосконалою є система зворотних зв'язків між виборцями та політичними партіями, представленими в парламенті. Багато партій, за які проголосували виборці,

втратили свої фракції у парламенті, а відтак – і відповідні можливості впливу на законотворчий процес; натомість, можливостей впливу набули партії (їх фундатори та прихильники), що не брали участі у виборах. Такий стан справ ставить під сумнів саме поняття політичної відповідальності партій, обраних до парламенту, свідчить про недосконалу систему зворотних зв'язків між партіями та громадянами.

Особливості організації державної влади в Україні зумовлюють низький вплив політичних партій на формування та реалізацію державної політики в органах виконавчої влади. Відсутність у Конституції України положень про формування уряду політичними партіями призводить до низького впливу політичних партій на процес формування та реалізації державної політики в органах виконавчої влади. Тому цей вплив реалізується, як правило, за принципом індивідуальних і колективних домовленостей між партіями, їх парламентськими фракціями та Президентом України, який здійснює кадрові призначення. Абсолютна більшість партій не мають розвинутої мережі регіональних і місцевих осередків, а отже – відповідних організаційних ресурсів для проведення як систематичної партійної роботи, так і передвиборної кампанії.

Підсумовуючи сучасну ситуацію навколо партійної боротьби, перш за все, слід зазначити її амбівалентність. З одного боку, боротьба всередині коаліцій та окремих партій – нормальне, передбачуване явище. Адже партії в Республіці Польща, як і в Україні, формувалися на основі протестних рухів, отже, період внутрішнього розмежування був необхідним, навіть сприяв розбудові основних течій суспільно-політичного життя, як це й було в країнах класичної демократії. З іншого боку, боротьба союзників значно пригальмовує процес посткомуністичної трансформації. Великого значення набуває свідоме взаємне утримання від застосування непарламентських силових засобів, створення та підтримання атмосфери ділового партнерства, довірчих відносин, взаємних поступок, подолання конфронтаційної політичної культури.

3.3. Засоби масової інформації як інститут недержавної влади

Окремого розгляду в плані трансформації від моноідеології тоталітарного суспільства до ідеологічного плюралізму заслуговують зміни, які відбуваються в засобах масової інформації. Як відомо, роль ЗМІ в сучасному світі надзвичайно велика, недаремно мас-медіа назвали четвертою владою. Вони не просто інформують населення про процеси, що відбуваються в країні і світі, але й пропагують певні ідеї, погляди, вчення, політичні програми, формують (прямо чи опосередковано) суспільну думку. Як це відбувається в тоталітарному суспільстві ми знаємо з власного досвіду.

В недемократичних країнах ЗМІ повністю підпорядковані державі та використовуються нею для маніпуляції суспільною свідомістю. Характерні риси ЗМІ в тоталітарному суспільстві - політична нетерпимість, проповідь однодумства, відірваність від життя, спроби нав'язувати всім «єдиновірне вчення», постійне запізнення в інформуванні населення, неповнота і спотворення інформації, догматизм мислення, відсутність критики основних суспільних вад [217, с. 12].

Встановлення демократії, формування демократичної політичної культури змінює таке положення. Мас-медіа у державі з демократичним політичним режимом виступають своєрідним гарантом від розгулу корупції і утримують владу від значних зловживань. Всесвітньо відомі приклади - від «Уотергейту» та відставки президента США Р. Ніксона внаслідок виявлення підслуховуючих пристроїв у штаб-квартирі конкуруючої партії, до імпічменту президента Бразилії Ф. Коллора за звинувачення у розкраданні бюджетних коштів - слугують наочним підтвердженням цієї істини [220, с. 195].

Свобода медіа (freedom of the media), відповідно до західних вчених Е. Баренда та Л. Хітченса, є «свободою доповідати та обговорювати питання громадського інтересу» [16]. На думку Д. Манкекара, свобода медіа не є «ні ексклюзивним інструментом влади для маніпулювання та промоції непопулярних політичних рішень, ні приватною власністю власників газет» [14]. Б. Тріонфі вважає медіа свободу «фундаментально важливим елементом переходу до демократичного суспільства, яке засноване на повазі до закону» [313]. І. Камінські говорить про те,

що «в той час, коли свобода висловлювань є серед таких прав, які повинні особливо гарантуватись у демократичному суспільстві, свобода медіа потребує особливої протекції. Без неї медіа не можуть відігравати роль громадського наглядача, показуючи факти та коментуючи події для того, щоб виявити зловживання влади» [115]. Для колишнього польського Президента Л. Валенси свобода медіа є «перш за все відповідальність» засобів масової інформації.

Проблемам дотримання свободи слова та порушенням цього права у Республіці Польща присвячені роботи польських вчених Я. Баскевіча, Л. Шота, Е. Ціборської [285, с. 139] та інших. Наприклад, дослідник Л. Шот у своїй роботі зробив класифікацію понять, що відносяться до свободи медіа, проаналізував значення цензури та самоцензури і наголосив на конфлікті свободи слова, преси й друку. З тим, щоб виявити причини різного рівня свободи медіа у країнах Європи, в тому числі постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, Я. Баскевіч аналізує історію свободи слова та цензури в країнах Європи XVII-XIX століття.

Є. Новіньська [332] особливу увагу приділяє теоретичним положенням «превенційної цензури» та її практичному існуванню в положеннях польського медіа права. І. Добош спеціалізується на аналізі правових основ функціонування друкованих медіа в Республіці Польща до та після демократизації в країні. У статті «Польське правове поле щодо преси» вона аналізує нові правові рамки діяльності пресив Польщі з початку трансформації і до 1995 р., зокрема юридичні обмеження свободи медіа, що, на її думку, відповідає концепції «формальної свободи преси» на європейському континенті [333].

В Україні тема свободи слова знаходить відображення у працях багатьох вітчизняних дослідників та журналістів: А. Биченко, І. Жданова та Ю. Якименко, І. Гавради та інших [120, с. 7].

В. Шкляр говорить про те, що свобода слова є одним з основних демократичних принципів у суспільстві, а С. Демченко наголошує на важливості відповідальної свободи слова, заснованій на принципах моралі, а також на різних аспектах, які заважають досягненню свободи слова в Україні. Дослідник І. Гаврада аналізує політичну цензуру щодо мас медіа в Україні та говорить про те, що її

наявність свідчить про недемократичності державної політики в країні у сфері засобів масової інформації. В той час як А. Биченко у своїй роботі аналізує, як українські громадяни оцінюють рівень свободи слова в Україні, керівники аналітичних структур І. Жданов та Ю. Якименко показують свободу слова в Україні відповідно до експертних оцінок українських журналістів, які звертають увагу на наявність політичної цензури та, відповідно, на сутінки свободи слова в Україні [121. с. 50].

У демократичному суспільстві ЗМІ повинні бути не тільки інструментом пропаганди (хоча вони виконують і таку роль), а діалектично протилежним стосовно влади полюсом. Саме преса почала «копати» під відомих політиків, але загальновідомо одне – у демократичному суспільстві жодному президенту, міністру, депутату або місцевому начальнику не спаде на думку викликати редактора або журналіста з метою пояснення, що треба писати. Водночас працівники ЗМІ розуміють, що перебільшена або не перевірена інформація може обернутися для видання економічними збитками після судового розгляду, і навпаки, «підсолоджування» статей на користь владі матиме наслідком втрату інтересу читачів (а отже, і коштів передплатників і рекламодавців) до видання. Такий ринково регульований механізм забезпечує певний баланс інтересів мас-медіа, читачів і можновладців. Цей механізм дозволяє також за допомогою об'єктивного розгляду політичних подій формувати політично компетентних громадян, які можуть правильно орієнтуватися в складних суперечливих політичних процесах, приймати відповідальні рішення.

Аналіз політичної культури нашого суспільства, зокрема щодо вкоріненості у ній цінностей, які сприяють свободі медіа, складає важливий предмет досліджень багатьох українських політологів і соціологів. Спираючись на результати соціологічного моніторингу останніх років, який проводився Інститутом соціології НАН України [95], спробуємо проаналізувати стан політичної культури населення сучасної України крізь призму основних компонентів політичної культури розвинутого громадянського суспільства.

Політична інформованість, компетентність і активність. Дані опитувань за 1992-2001 роки свідчать, що в Україні спостерігався досить стійкий, але не дуже виражений інтерес до політичної сфери життя суспільства. До того ж поміркований інтерес більшості був помітним в усіх без винятку регіонах. Цією рисою політична культура України наближається до відповідних показників розвинутих демократичних країн, де підвищена політизованість масової свідомості спостерігається тільки в періоди соціально-економічних і політичних криз. Але, якщо у розвинутих країнах, як вже було зазначено, поміркований інтерес зумовлюється довірою громадян до політичних інститутів, задоволеністю своїм положенням, стабільністю системи, то в нашій країні причини зовсім інші, а саме: невдоволеність політичним курсом, відчуження від влади, низька оцінка своєї політичної ефективності, складне матеріальне становище тощо.

Можливо, ці причини зумовлюють і низький рівень залученості до діяльності суспільних і політичних організацій. Так, у 2001 році 83,6 % населення не належало ні до однієї суспільної або політичної організації (треба зазначити, що у 1991 році цей показник становив - 64 %) [176, с. 283]. Як бачимо, дані свідчать, що за роки незалежного існування залученість до організованої суспільної діяльності не тільки не зросла, чого потрібно було чекати від вільних громадян суверенної держави, але й знизилась до такого рівня, який фактично визначає практично повну безпорадність суспільства у спробі поставити під громадянський контроль ті або інші державні структури, тоді як розвинута демократична культура передбачає громадянський контроль за діяльністю держави в усіх сферах і на всіх рівнях влади.

При різних регіональних нахилах до тієї чи іншої форми політичної активності є спільна риса, яка об'єднує населення всіх регіонів, незалежно від ступеня політичного радикалізму - це низький рівень компетентності в найбільш важливих питаннях сучасного політичного життя.

Взаємодія між державою і суспільством залежить від рівня розвитку інформаційних технологій і структур, комунікаційних каналів. Найважливішим засобом висловлення, формування, зміни громадської думки, формою контролю суспільства над державними структурами є засоби масової інформації. Вони

безперечно належать до найважливіших інститутів громадянського суспільства, які визначально впливають на розвиток політичної системи. Конституційне регулювання у сфері інформаційного забезпечення демократії гарантує кожному свободу поглядів, переконань та їх вільне висловлення. Монополізація ЗМІ державою, громадськими об'єднаннями або окремими громадянами, а також цензура за демократичного розвитку не допускаються. У реальності ж відбувається дещо інше. Передбачаючи оперування небаченими досі обсягами інформації для мільйонів людей, ЗМІ не лише суттєво впливають на сферу праці, побуту, дозвілля, політичного життя, відображають і формують громадську думку, а й задають соціальну суть подій, які відбуваються, програмуючи тим самим поведінку громадян [216, с. 151].

І тут уже, як показує досвід демократизації, спрацьовують або не спрацьовують історично чи інституціонально детерміновані чинники політичної культури. Зокрема, протягом другого президентського строку Л. Кучми Україна неодмінно входила до першої десятки країн світу, в яких міжнародні інституції відзначали серйозні проблеми із свободою слова [216, с. 152].

Проблема функціонування ЗМІ в Україні за сучасних умов розглядається як важлива складова державної стратегії. При цьому фахівці відзначають заангажованість українських ЗМІ та фактичну відсутність в Україні розвиненого інформаційного ринку.

Діяльність ЗМІ в Україні на початку 90-х рр. виявила відсутність теоретичного підґрунтя їх функціонування в нових демократичних умовах. Звідси, як зазначає В. Петренко, у 1991-1995 рр. гостро постав дефіцит у визначенні чітких орієнтирів програмної політики щодо визначення нових соціально-економічних і морально-політичних орієнтирів, що, у свою чергу, породило жорстку опозиційність ЗМІ до офіційної влади [2106, с. 28].

У першій половині 90-х рр. офіційною владою було явно недооцінено роль законодавчого забезпечення діяльності ЗМІ. Лише у другій половині 90-х рр. з'явилася низка законів України, необхідних для унормування розвитку інформаційної сфери: «Про державну підтримку засобів масової інформації (пресу) в Україні», «Про зв'язок», «Про державну таємницю», «Про рекламу» та ін. Однак

економічна ситуація в країні «породжує політичну і фінансову залежність преси від владних структур і наближених до них політичних сил», внаслідок чого законодавча база діяльності ЗМІ в Україні «має, як правило, декларативний характер, не працюючи на повну силу». Проблеми свободи слова, преси, прав журналістів «залишаються незадоволеними й не відповідають принципам демократичного суспільства» [106, с. 96]. Затримка з нормативним забезпеченням діяльності ЗМІ разом із неефективністю проведення соціально-економічного та політико-правового реформування суспільства обернулася цілим комплексом проблем. Спираючись на дослідження фахівців з інформаційного розвитку, спробуємо визначити основні з них.

1. Політична ситуація в Україні характеризується стійкою тенденцією до зміцнення політики фінансових структур, що посилюють свій вплив на ЗМІ. За цих умов виникає небезпека значного послаблення зворотного зв'язку між владою і народом. Унаслідок цього, як слушно зазначають О. Білорус та О. Зернецька, назріває необхідність розробки глобальної міжнародної медіа-політики та забезпечення захисту права людей на комунікацію. Це, зокрема, передбачає розбудову законотворчих, регулятивних і наглядових структур у сфері ЗМІ [76, с. 163]. Проаналізувавши наявний в Україні розрив між декларуванням «правильних» принципів і потребами реальних «правил гри» на медіаринку, Ю. Кобзар визначає основні завдання та магістральні напрями цього процесу:

- збільшення інвестиційної привабливості суб'єктів українського медіаринку, забезпечення розширеного виробництва національного інформаційного продукту;
- реформування системи регулятивних механізмів для забезпечення якісного зростання економічної, технологічної та змістовної складових національного медіаринку;
- законодавча реалізація принципу «незалежності» ЗМІ, мінімізації можливостей впливу на інформаційну діяльність ЗМІ;
- реформування національного інформаційного законодавства відповідно до європейських та світових стандартів» [117, с. 55].

2. ЗМІ серед інших функцій у демократичних країнах виконують роль

важливого чинника формування позитивного образу держави. В Україні на сьогодні утворилася ситуація подвійної безвідповідальності за імідж країни як владної верхівки, так і журналістів. Скажімо, замість руйнування історично зумовлених негативних стереотипів неповноцінності українців ЗМІ активно продукуються та тиражуються різноманітні зразки субкультури, які видаються за прояви української національної культури. Причиною утвердження такої тенденції є відторгнення та руйнування попередніх цінностей, характерне переважно для першої половини 90-х рр. Після прийняття Конституції України 1996 року у сфері функціонування ЗМІ розпочався процес вибору політичних пріоритетів. Дотепер цей етап, за зауваженням Л. Хорошилової, «супроводжується відчайдушною політичною боротьбою на тлі економічної розрухи». Така ситуація зумовлює «розтягування засобів масової інформації по різних партіях, громадських організаціях, комерційних структурах» [261, с. 149]. Останні ж, як відомо, більше турбуються про власне благополуччя або про «відроблення» закордонних грантів, аніж про імідж України.

3. Актуальною проблемою для України, яка потребує розв'язання, є існування політичної цензури (насамперед, у вигляді «жорсткої» редакційної політики). Можна цілком погодитись з О. Медведєвим, який, зокрема, вказував на тенденцію, котра склалася в Україні в період другого президентського строку Л. Кучми та засвідчує, що «під час кожної політичної кризи влада чинить все потужніший тиск на ЗМІ. Причому після згасання кризи ситуація ніколи не поверталася у бік покращення, а завжди лише в бік погіршення» [166, с. 10-12]. В Україні у 2010-2011 рр. не йдеться про введення цензури як системної організації інформаційної діяльності держави стосовно усіх ЗМІ без винятку. Саме тоді скоріше доводиться констатувати маніпулятивне функціонування провладних ЗМІ.

4. Однією з гострих проблем становлення інформаційної сфери в Україні є спроби маніпулювання суспільною свідомістю. Останнє включає навмисне змішування аналітичної інформації з агітацією на користь певної особи, політичного лідера, кандидата в депутати. Пресою та телебаченням, а особливо інтернет-виданнями, активно використовуються такі методи політичної пропаганди, як інтерпретація, замовчування, навішування ярликів та ін. Запобігти тотальному

спотворенню інформації, як показує світовий досвід, можна через задіяння опонуючої функції мас-медіа. Однак, як зазначає М. Недопитанський, така функція в Україні поки що не реалізується: «мусимо констатувати, що впливових опонуючих владі ЗМІ в нас немає через відсутність згуртованої опозиційної сили». Що ж стосується видань численних політичних партій, то їх «навіть чи можна вважати виразником дієвої опозиції», оскільки їх аудиторія «звужена до обмеженого ідеологічного сегмента» [260, с. 10].

5. Політична криза, що виникла в Україні наприкінці 2004 року засвідчує визначальну роль, яку відіграли в її виникненні ЗМІ. З одного боку, ЗМІ в руках влади відіграли роль своєрідного тарану, застосовуваного повсюдно адміністративного ресурсу. Зокрема, максимально було використано посадову підпорядкованість керівників інформаційних структур. Влада спотворювала інформацію про вибори, дані про основного опонента. Зрештою, це й призвело до різко вираженого протесту населення, пов'язаного з використанням громадянами свого права на об'єктивну інформацію.

Підведемо підсумок про те, що існує небезпека підміни справжнього реформування системи ЗМІ, утворення громадського телебачення та радіо простою мімікрією власників медіа-ресурсів під запити нової влади. Проявом політичної далекоглядності було б перевести питання реформування ЗМІ саме у системну, законодавчу площину, відмовившись від примітивної практики «побудови відносин» з їх власниками.

В українській аудиторії є можливість отримувати альтернативну інформацію, однак реалізація цієї можливості суттєво ускладнена. Влада через довірених осіб повністю контролює сектор електронних мас-медіа, який є джерелом інформації для переважної більшості громадян України. Не існує жодного загальнонаціонального теле- або радіоканалу, де б опоненти президента могли висловити власну точку зору не боячись, що це обернеться проти них самих. Незалежні українські ЗМІ втягнуті в безкінечні судові процеси про захист честі та гідності посадових осіб. Щодо Інтернету, то вести мову про його широкий інформаційний вплив передчасно. В Україні ЗМІ не стільки виражають настрої населення, скільки, по суті, виконують

функції контролю держави над суспільством, стають засобом формування вигідної правлячим колам громадської думки.

Основним посередником для початку діалогу між владою та опозицією мали б виступити засоби масової інформації. Але ситуація, що склалась в інформаційному просторі нашої країни, не може сприяти такому діалогу.

В існуванні політичної цензури була впевнені значна частина журналістів, переважна більшість українських громадян, окремі парламентські політичні сили та міжнародні структури. Так, 87,9% журналістів визнають існування цензури у вигляді опосередкованого тиску влади на представників ЗМІ .

3 жовтня 2002 року був опублікований «Маніфест українських журналістів з приводу політичної цензури», який станом на 25 листопада підписали 453 журналісти України. Вимогу журналістів стосовно усунення політичної цензури з інформаційного простору підтримали більшість парламентських політичних сил, окремі громадські організації, а також міжнародні об'єднання журналістів [272, с. 104].

Існування політичної цензури, як вже було зазначено, визнається і переважною більшістю громадян України. Майже три чверті (73,6%) населення схиляються до думки про те, що політична цензура в країні існує: 46,4% - впевнені в цьому, ще 27,2% вважають, що вона «скоріше існує». Лише 4,2% опитаних думають, що політичної цензури не існує, а 6,1% - «скоріше не існує» [273, с. 103].

Ситуація, що склалась в інформаційному просторі у період 2010-2011 рр. гальмує становлення ЗМІ як інституту громадянського суспільства. Наростання недовіри громадян як до засобів масової інформації, так і до влади, може призвести до поглиблення відчуження між суспільством і державою, згортання процесів демократичного розвитку. Перспективи її розвитку полягають у кардинальному оновленні влади, утвердженні демократичних форм управління, формуванні громадянського суспільства, забезпеченні пріоритету прав і свобод громадян [95].

Щоб співставити свободу ЗМІ в Україні та Республіці Польща у результаті медіареформ від початку демократичних перетворень, звернемось до статистичних даних з цього питання, які надають центри моніторингу медіа. Наприклад,

міжнародна організація «Freedom House» подає відповідні дані по різних країнам. Отже, їх можна узагальнити та порівняти щодо двох країн дослідження від 1994 до 2005 рр. [309], тобто більше ніж за декаду вивчення ситуації зі свободою медіа в Республіці Польща та Україні. У 1994 році ЗМІ Республіки Польща на 30 місці (вільні), а України на 44 (частково вільні). Натомість у 2005 році ЗМІ Республіки Польща 20 (вільні), а України на 59 (частково вільні).

Отже, Республіка Польща визначається як країна, яка має «вільні медіа» кожного року оцінок «Freedom House» з середнім балом у «22,4».

Більш того, рівень свободи медіа кожного року поступово покращувався: від «30» балів у 1994 р. до «18» балів у 2011 р.

На противагу Республіці Польща, українські медіа оцінюються як «частково вільні» за той самий проміжок часу з середнім балом у «59».

Рейтинг свободи медіа в Україні знизився від рівня «частково вільних» до «невільних» медіа через державну цензуру електронних медіа, постійні переслідування та порушення діяльності незалежних медіа та нездатність влади ефективно розслідувати атаки проти журналістів [310].

Найважливішим засобом висловлення, формування, зміни громадської думки, формою контролю суспільства над державними структурами є засоби масової інформації. Вони безперечно належать до найважливіших інститутів громадянського суспільства, а характер їх діяльності значною мірою свідчить про тип політичного режиму.

Конституційне регулювання у сфері інформаційного забезпечення демократії гарантує кожному свободу поглядів, переконань та їх вільне висловлення. Монополізація ЗМІ державою, громадськими об'єднаннями або окремими громадянами, а також цензура за демократичного розвитку не допускаються. У реальності ж відбувається дещо інше. Передбачаючи оперування небаченими досі обсягами інформації для мільйонів людей, ЗМІ не лише суттєво впливають на сферу праці, побуту, дозвілля, політичного життя, відображають і формують громадську думку, а й задають соціальну суть подій, які відбуваються, програмуючи тим самим поведінку громадян.

Діяльність ЗМІ в Україні на початку 90-х рр. виявила відсутність теоретичного підґрунтя їх функціонування в нових демократичних умовах. Склалася вже певна традиція підміни справжнього реформування системи ЗМІ, утворення громадського телебачення та радіо простою мімікрією власників медіа-ресурсів під запити щоразу нової влади. Проявом політичної далекоглядності з боку керівництва держави було б перевести питання реформування ЗМІ саме у системну, законодавчу площину, відмовившись від примітивної практики «побудови відносин» з їх власниками.

Загалом Україна не має репутації існування свободи мас-медіа, в той час як свобода засобів масової інформації в Республіці Польща є одним із найбільших польських досягнень у постсоціалістичних перетвореннях країни. Так, у результаті узагальнення та порівняння статистичних даних міжнародної організації Freedom House щодо свободи медіа в Україні та Республіці Польща з 1994 по 2005 рр., Республіка Польща визначається як країна, яка має «вільні медіа» кожного року, більш того, рівень свободи медіа кожного року поступово покращувався. На противагу Республіки Польща, українські медіа оцінюються як «частково вільні» за той самий проміжок часу (до того ж, кожного року оцінка свободи медіа погіршується в Україні). Звідси можна зробити висновок про те, що за свободу слова та свободу медіа потрібно боротися знову і знову та постійно їх захищати.

3.4. Трансформація органів місцевого самоврядування

Оскільки місцеве самоврядування є незалежною від держави формою здійснення публічної влади, то з точки зору цілей нашого дослідження його доцільно розглянути серед елементів, ближчих до сфери громадянського суспільства, аніж до державної влади. Місцеве самоврядування здатне поєднати та гармонізувати інтереси окремої особи і суспільства. Європейська хартія про місцеве самоврядування під цим інститутом розуміє «право і реальну здатність органів

місцевого самоврядування регламентувати значну частину місцевих справ і управляти ними, діючи в межах закону та в інтересах місцевого населення» [327, с. 48].

На початковому етапі реформування і в Україні, і в Республіці Польща було відроджено принципи місцевого самоврядування: самостійність і незалежність місцевих виборчих органів у межах своїх повноважень вирішувати питання місцевого значення; економічної і фінансової самостійності території; самофінансування та самозабезпечення; оптимальної децентралізації.

В Україні місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою безпосередньо або через органи місцевого самоврядування — Ради, що обираються громадянами, які проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. В Республіці Польща місцеве самоврядування здійснюється через гміну — основну одиницю територіального самоврядування. За умови вдалого проведення адміністративної реформи, про яку вже згадувалося, гміни матимуть реальні можливості колегіально вирішувати питання місцевого значення.

З часів другого етапу адміністративно-територіальної реформи у Республіці Польща на всіх рівнях діє інститут місцевого самоврядування з наданими їй Конституцією та законами повноваженнями [332, с. 111].

Особливої значущості набула проблема місцевого самоврядування, одна з центральних в демократичному транзиті посткомуністичних країн.

Уряд намагався виправити стан, до якого дійшла Республіка Польща в результаті реформи 1975 року, коли були ліквідовані повіти та великі воєводства; її метою було зміцнення централізованого керівництва партії всіма сферами життя. Не дивно, що в період першого виступу «Солідарності» почалася нищівна критика існуючого стану самоврядування з боку інтелігенції, а потім це питання було висунуте Л. Валенсою під час роботи «круглого столу». У березні 1990 року сейм прийняв закон про територіальне самоврядування, яким запроваджувалося самоврядування на рівні міст та гмін. Процес реформування прискорився після перемоги «Солідарності» на перших вільних виборах у місцеві органи влади, що

відбулися 27 травня 1990 року. Це була перша фундаментальна успішна реформа держави та перший крок до становлення громадянського суспільства [329, с. 33].

Конституція Третьої Речі Посполитої була прийнята тільки у квітні 1997 року, що пояснюється надзвичайно жорсткою боротьбою основних політичних течій в суспільному житті Республіки Польща. За вимогою правих, Конституція була затверджена референдумом, що відбувся 25 травня («за» проголосували 53,5% виборців при явці 43% громадян) [334, с. 78]. Нова Конституція визначила РП як «демократичну правову державу, що реалізує принципи соціальної справедливості». За висловом української дослідниці Г. Зеленько, завданням було «створення такої системи взаємовідносин між гілками влади – механізм стримувань і противаг – щоб унеможливити перевищення повноважень однієї з гілок влади щодо інших» [97, с. 156].

На рівні гміни нормотворчим органом є рада гміни, а виконавчим - правління гміни [381].

До сфери компетенції гміни належать: підтримання шляхів місцевого значення та організація дорожнього руху; охорона здоров'я; середня освіта та дошкільне виховання; організація закладів культури; розвиток об'єктів фізичної культури; житлове будівництво; функціонування комунального господарства та громадського транспорту; озеленення та впорядкування кладовищ; соціальна та медична допомога, в тому числі для вагітних жінок, та створення мережі відповідних закладів опіки [385, с. 17].

До компетенції повітів належать питання, які не можуть вирішуватися на рівні гмін:

- контрольні функції щодо діяльності на рівні гмін (санітарно-епідеміологічна та ветеринарна служби, контроль за станом будинків, використанням водних ресурсів та захистом довкілля);

- підтримка громадського порядку та громадської безпеки (виконання цих функцій покладене на повітову поліцію та протипожежну охорону),

- захист населення від стихійних лих та керівництво у випадку надзвичайних ситуацій;

- керівництво освітніми установами середнього рівня (пост-початкові та спеціальні школи, професійні училища), а також опікунськими й освітніми установами, включаючи дитячі будинки;

- загальна відповідальність за роботу системи державної охорони здоров'я, фінансованої з Фондів Охорони здоров'я;

- питання соціального захисту - підтримка інвалідів, захист прав споживачів і боротьба з безробіттям, інші форми соціальної допомоги (сімейні центри, будинки соціального захисту тощо).

На рівні повіту органами місцевого самоврядування є представницький інститут (Раді повіту) та 2 виконавчих органи – правління й об'єднана повітова адміністрація. Обидва органи очолює повітовий староста. Правління є лише виконавчим органом повітової ради, що здійснює виконання її постанов, а також виконує бюджет повіту. Більш автономним органом по відношенню до ради є об'єднана повітова адміністрація, що отримала сферу компетенції та повноваження внаслідок децентралізації. Вона складається з власне повітової адміністрації (староства), повітових служб (поліції, пожежної охорони) та інспекцій (санітарно-епідеміологічної, ветеринарної та будівельного нагляду) [385].

Староство знаходиться під прямим підпорядкуванням старості й виконує функції, які не належать до компетенції правління або служб та інспекцій. Служби й інспекції є більш автономними щодо старости, ніж підрозділи староства. Староста одноосібно призначає керівників інспекцій, а керівників служб – за погодженням з воєводою. При цьому староста може надати наказ про вжиття службами відповідних заходів на ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, але не щодо змісту цих заходів. До компетенції воєводського самоврядування належать переважно ті питання, які становлять зацікавлення з точки зору загальнодержавної політики:

- економічний розвиток, включаючи міжнародні економічні відносини та стимулювання регіонального розвитку;

- у галузі освіти: утворення та фінансування вищих закладів освіти, керівництво вищою та середньою спеціальною школою, професійними училищами, коледжами, бібліотеками воєводства;

- у сфері культури: здійснення політики збереження історичної пам'яті та керівництво закладами культури регіонального масштабу;
- у галузі охорони здоров'я – керівництво спеціалізованими медичними закладами, системами швидкої допомоги й амбулаторного забезпечення;
- у галузі регіональної політики – територіальний розвиток і розвиток сільських територій;
- у галузі природокористування та охорони довкілля – керівництво водними ресурсами, меліорація ґрунтів і збереження гідротехнічних установок, участь представників воєводств у діяльності регіональних Екологічних фондів.

Аналогічно до повітового рівня, органами виконавчої влади є правління воєводства й адміністрація воєводства. Правління є виконавчим органом (53) ради, що виконує її постанови та бюджет, а адміністрація – реалізує ті повноваження, що не належать до сфери компетенції ради.

Органами самоврядування воєводства є воєводський Сеймик, Маршалок та правління воєводства. Поряд із органами самоврядування воєводства діють органи державної адміністрації на чолі з воєводами. У галузі власне державної політики воєвода виконує такі функції:

- контролює виконання органами центральної адміністрації завдань, визначених документами Ради Міністрів;
- узгоджує цілі державної політики з місцевими умовами, спрямовує здійснення регіональної політики на рівні воєводства;
- виконує та координує завдання у сфері оборони та національної безпеки;
- за посередництва відповідного міністра представляє Раді Міністрів проекти урядових документів стосовно воєводства [391, с. 41].

Воєвода у галузі взаємодії з органами місцевого самоврядування всіх рівнів має такі повноваження:

1. Здійснює контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. Він має право призупинити рішення органу місцевого самоврядування з мотивів невідповідності Конституції та законам країни. Орган, рішення якого було призупинене, може оскаржити дію воєводи в адміністративному суді. Це означає

виконання державною адміністрацією деяких елементів нагляду – прямого втручання у діяльність системи місцевого самоврядування, що відрізняється від загальноприйнятої практики держав Європейського Союзу.

2. Ініціює кадрові рішення щодо ради або правління гміни у випадку неодноразового порушення ними Конституції та законів країни. Так, він узгоданому випадку направляє подання до Міністерства внутрішніх справ або Прем'єр-міністра подання щодо розпуску ради гміни. У випадку аналогічних порушень з боку правління він звертається до ради гміни з проханням про його розпуск, а в разі негативної відповіді – з аналогічним проханням до уряду.

3. Контролює виконання завдань органами місцевого самоврядування у сфері урядової адміністрації, що виникають на підставі закону (в умовах надзвичайної ситуації) або угоди з урядовою адміністрацією (у порядку делегування повноважень). Виконання таких делегованих повноважень покладається зазвичай на виконавчі органи місцевого самоврядування.

4. Дає згоду повітовим старостам на призначення керівників 2 повітових служб – поліції та державної пожежної охорони [391, с. 256].

5. Має лише у виключних ситуаціях (загроза життю, здоров'ю, власності, навколишньому середовищу, безпеці держави та громадському порядку) право видавати рішення, які є обов'язковими для виконання органами місцевого самоврядування [391, с. 257].

Інші повноваження воєводи:

1. Виконання та координація завдань у сфері оборони та безпеки країни в цілому, відповідно до законів.

2. Представлення Раді Міністрів за посередництва відповідного міністра у справах державного управління проекти урядових документів у справах, що стосуються воєводства.

Специфічними органами прямого державного правління є урядові комісари. Вони тимчасово діють на рівні гмін у період призупинення повноважень органів самоврядування до набуття повноважень новими органами. Їм передаються повноваження, що належать до сфери компетенції гміни.

Складніше перебігав процес реформування органів місцевого самоврядування в Україні. Після утворення незалежної Української держави, як одного із важливих напрямів реформування суспільно-політичних відносин, розпочалося становлення місцевого самоврядування. 7 грудня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про місцеві ради та місцеве самоврядування». Прийняття цього закону відкрило в Україні вперше серед республік колишнього Радянського Союзу шлях до створення правового ґрунту для впровадження і динамічного розвитку системи місцевого самоврядування. Незважаючи на певні юридичні неузгодженості із загальноприйнятими в демократичному світі нормами, що регулюють місцеве самоврядування і визначають його саме як недержавний і автономний інститут самоорганізації населення, день ухвалення згаданого закону можна вважати днем його відродження в Україні [1, с. 145].

Прийнятий 21 травня 1997 р. Закон України про місцеве самоврядування дав розгорнуту характеристику суті, змісту, структури, основ діяльності, повноважень, функцій місцевого самоврядування в Україні. В його другій статті сказано: місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. У законі визначені принципи місцевого самоврядування, а саме: народовладдя, законності, гласності, колегіальності, поєднання місцевих і державних інтересів, виборності, правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених законом, підзвітності та відповідальності перед територіальною громадою органів і посадових осіб місцевого самоврядування, державної підтримки та гарантування місцевого самоврядування, судового захисту прав місцевого самоврядування.

Невизначеність соціально-економічної спрямованості й орієнтирів переходу від однієї суспільної моделі до іншої справила негативний вплив на становлення органів місцевого самоврядування. Більшість наших співвітчизників на собі відчувають

реальну нездатність місцевих рад вирішувати питання локального значення. Створивши правову основу для самоврядування, яка повною мірою відповідає світовим стандартам, держава через незадовільний механізм фінансового забезпечення фактично перетворила місцеві ради в пасивних виконавців волі високопосадовців, звівши їх роботу головним чином до збирання податків, ведення статистики, організації виборчих кампаній. Втручання ж їх у вирішення господарських питань місцевого значення мінімальне.

Розвиткові системи місцевого самоврядування також притаманний певний дуалізм і суперечливість. З одного боку, послаблення владної вертикалі дало змогу місцевим елітам перебрати на себе значні повноваження у організації політичного життя в регіонах. На жаль, на практиці в українських умовах це забезпечило панування старої компартійної еліти, перетворивши її на практично не підлягаючу суспільній трансформації касту. Місцеві органи влади також розвиваються в умовах постійно існуючої латентної конфліктності, причому на відміну від ситуації на вищих шаблях влади, конфлікти виникають не лише у взаємовідносинах виконавчої та законодавчої гілок влади, але й між різними інституціями одного підпорядкування (районні та міські ради, голови рад та депутатський корпус, міські та обласні ради тощо).

Тим не менш, постійно виринаюча у політологічних дослідженнях думка про зростаючу загрозу дезінтеграції української держави здається дещо перебільшеною. Цілком слушним є зауваження О. Валевського, що існуюча регіоналізація політичних орієнтацій населення відбиває лише культурну, історичну та психологічну неоднорідність України. Ця неоднорідність формує потенціал напруженості, часом провокує конфлікти, але не призводить до регіональної дезінтеграції, бо регіони в Україні не є самостійними акторами у політичному процесі. Нез'ясованими залишаються як параметри самої моделі паритетних відносин між Центром і регіонами, так і механізми її реалізації. Причина конфліктних відносин полягає, головним чином, у застосовуваній практиці формування міжбюджетних відносин – наявні норми бюджетних відрахувань не дозволяють місцевим органам влади здійснювати делеговані їм повноваження

[34, с. 117]. Дуже часто місцеві органи виконавчої влади конфліктують з органами місцевого самоврядування через різне розуміння обсягу своїх функцій та повноважень, а також практичних можливостей їх виконання. Йдеться, насамперед, про добре відому проблему власних та делегованих повноважень.

Певний оптимізм у цьому питанні підтримує продовження здійснення широкомасштабної адміністративної реформи, однією з головних цілей якої є децентралізація державної влади та деконцентрація владних повноважень, зміцнення організаційної, правової та фінансово-економічної самостійності місцевого самоврядування; формування самодостатніх, дієздатних територіальних громад, забезпечення їх необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами; реформування адміністративно-територіального устрою країни тощо.

Сьогодні в Україні відбувається складний і суперечливий процес формування місцевого лідерства, насамперед, в особі голів рад різних рівнів. Проблеми формування корпусу голів місцевих рад полягають, зокрема, в тому, що з одного боку, рекрутування ґрунтується на нових засадах, а проходить шляхом демократичних виборів; з іншого боку, електорат виявився надто невибагливим, а в деяких випадках заляканим, чи подекуди стереотипно зорієнтованим на плеяду кандидатів, яка була вихована, виплекана та «викувана» в комуністично-номенклатурній кузні колишнього Радянського Союзу, але змогла адаптуватися до передвиборної боротьби і навчитись у ній перемагати. Для України це виявилась ключова й доленосна проблема [76, с. 110].

Серйозною проблемою, яка виникає на шляху формування місцевого самоврядування, є пасивність населення. Світовий досвід свідчить: справжнє самоврядування можливе лише на основі безпосередньої творчої ініціативи самих місцевих жителів. Становлення демократичної системи місцевого самоврядування в нашій країні, перш за все, пов'язане з успіхом перманентної боротьби з всевладдям чиновників, відсутністю належної уваги державних чинників до людей, їхніх повсякденних потреб та проблем. Тут ми постійно наштовхуємось на пасивність населення, яка є наслідком не тільки спадку минулого, але й реакцією на реформи, що йдуть повільно. Неприйняття того, що відбувається, вкупі з відсутністю навиків

суспільно-політичної самоорганізації, соціальна апатія викликають у багатьох громадян не тільки нерозуміння сутності, але й можливостей місцевого самоврядування. За цих умов особливого значення набуває державна підтримка становлення системи місцевого самоврядування в різних сферах – правовій, фінансово-економічній, організаційно-методичній, інформаційній тощо [57, с. 11].

З розвитком місцевого самоврядування в Республіці Польща поступово забезпечується найбільш демократичний контроль за діяльністю всіх суб'єктів влади, в тому числі й політичних партій. У повсякденному житті під час розв'язання конкретних справ перевіряється доцільність політичних і управлінських рішень. Важливим напрямком залишається організаційно-політичне та ідейно-просвітницьке забезпечення розвитку місцевого самоврядування з боку політичних партій, що зумовлено процесами демократизації, які відбуваються в суспільстві, і, в першу чергу, децентралізацією управління.

Тенденції розвитку місцевого самоврядування в Республіці Польща забезпечують рівень конституційних гарантій, доводять швидкий перехід до формування такої системи місцевого самоврядування, яка відповідає принципам Європейської хартії місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування мають фінансову самостійності, самостійні розподільчі функції органи вищого рівня.

Місцеве самоврядування в своєму розвитку в Україні пройшло значну еволюцію від нижнього щабля жорстко централізованої адміністративної системи влади до початків формування сучасної системи самоврядування як однієї з основ громадянського суспільства. Проте, динаміку розвитку місцевого самоврядування в Україні, у порівнянні з країнами Центрально-Східної Європи, не можна визнати задовільною. Головними стримуючими чинниками цього розвитку є не до кінця викорінені синдроми попереднього режиму, економічні і політичні інтереси центральної та регіональних еліт; слабкість і неконсолідованість зусиль середовища муніципальних лідерів; зародковий стан громадянського суспільства; несформованість і пасивність територіальних громад як соціально-економічних систем.

Щоб наблизитися до європейського типу самоврядування, слід збагачувати та удосконалювати, запозичуючи досвід розвинених демократичних країн. І вже перші і суттєві кроки на шляху зміцнення правової бази місцевого самоврядування в Україні зроблені.

Таким чином, на початковому етапі реформування і в Україні, і в Республіці Польща було відроджено принципи місцевого самоврядування: самостійність і незалежність місцевих виборчих органів у межах своїх повноважень вирішувати питання місцевого значення; економічної і фінансової самостійності території; самофінансування та самозабезпечення; оптимальної децентралізації.

Проте слід констатувати, що в Україні невизначеність соціально-економічної спрямованості й орієнтирів розвитку справило негативний вплив на становлення органів місцевого самоврядування. Більшість наших співвітчизників на собі відчують реальну нездатність місцевих рад вирішувати питання локального значення. Створивши правову основу для самоврядування, яка у цілому відповідає світовим стандартам, держава через незадовільний механізм фінансового забезпечення фактично перетворила місцеві ради в пасивних виконавців волі високопосадовців, звівши їх роботу, головним чином, до збирання податків, ведення статистики, організації виборчих кампаній. Втручання ж їх у вирішення господарських питань місцевого значення мінімальне.

На відміну від цього, тенденції розвитку місцевого самоврядування в Республіці Польща забезпечують рівень конституційних гарантій, доводять швидкий перехід до формування такої системи місцевого самоврядування, яка відповідає принципам Європейської хартії місцевого самоврядування. Польська реформа місцевого самоврядування визнана експертами серед найуспішніших в Європі.

Аналізуючи перспективи застосування цього досвіду в Україні, зазначимо, що певний оптимізм у цьому питанні підтримує продовження здійснення широкомасштабної адміністративної реформи, однією з головних цілей якої є децентралізація державної влади та деконцентрація владних повноважень, зміцнення організаційної, правової та фінансово-економічної самостійності місцевого самоврядування; формування дієздатних територіальних громад; реформування

адміністративно-територіального устрою країни тощо.

Висновки до третього розділу.

Ретроспективно аналізуючи становлення інфраструктури громадянського суспільства в обох країнах, зазначимо, що при авторитарному режимі політична опозиція утворилася саме завдяки громадянському суспільству. Поряд із цим, рівень взаємодії української політичної опозиції з громадянським суспільством є недостатнім для розвитку демократичної держави. Певні проблеми у цьому спостерігаються і в Республіці Польща, що, на думку автора, є відображенням більш загальної тенденції кризи сучасної демократії. Політичні діячі обох держав сприймають політику лише як боротьбу за владу, що шкодить успішному розвитку суспільних процесів.

Розвиток громадянського суспільства завдяки громадському контролю, громадській опозиції за діяльністю і влади, і опозиції може виправити таку ситуацію. Процес становлення партійних систем в Україні і Республіці Польща є досить схожим. Спрощений механізм реєстрації політичних партій в обох країнах на початку 90-х років на практиці призвів до появи сотень квазі-партій, а каталізатором укрупнення політичних партій та переходу до багатопартійної системи стають чинні виборчі закони.

На відміну від Республіки Польща, в Україні партії стають безпосередніми учасниками боротьби за владу і, частково, – здійснення влади лише у другій половині 90-х років. Однак у цьому більше заслуг самої влади, а не партій через те, що вони радше є формою публічного функціонування та легітимації окремих груп бюрократичної та бізнесової еліти. За відсутності стійких зв'язків як польських, так і українських політичних партій із соціальними групами, політичні партії у Республіці Польща реалізують механізм артикуляції та узгодження конфліктних позицій у суспільстві на рівні реалізації інтересів у політичних стратегіях. Політичні партії в Україні намагаються виокремитись через протистояння, які лежать на поверхні, наприклад, Східна – Західна Україна тощо.

З іншого боку, напружена політична боротьба у Республіці Польща та навіть фактична рівновага парламентських сил, що траплялась неодноразово у політичній історії сусідньої держави, не справила суттєвого деструктивного впливу на законотворчий процес. На відміну від України, розбіжності політичних сил лівого та правого спрямування стосуються, головним чином, темпів перетворень, але не зачіпають їх стратегічної спрямованості.

Найважливішим засобом висловлення, формування, зміни громадської думки, формою контролю суспільства над державними структурами є засоби масової інформації. Як показує досвід України та Республіки Польща, спрацьовують інституціонально детерміновані чинники політичної культури. Склалася вже певна традиція підміни справжнього реформування системи ЗМІ, утворення громадського телебачення та радіо простою мімікрією власників медіа-ресурсів під запити щоразу нової влади.

Загалом Україна не має репутації існування свободи мас-медіа, в той час як свобода засобів масової інформації в Республіці Польща є одним із найбільших польських досягнень у постсоціалістичних перетвореннях країни. Так, у результаті узагальнення та порівняння статистичних даних міжнародної організації Freedom House щодо свободи медіа в Україні та Республіці Польща з 1994 по 2012 рр., визначається, що Республіка Польща має «вільні медіа». За той самий проміжок часу українські медіа оцінюються як «частково вільні». Отже, робимо висновок про те, що за свободу слова та свободу медіа потрібно боротися та постійно їх захищати.

На початковому етапі реформування і в Україні, і в Республіці Польща було відроджено європейські принципи місцевого самоврядування. Проте слід констатувати, що в Україні невизначеність соціально-економічної спрямованості та орієнтирів розвитку справило негативний вплив на становлення органів місцевого самоврядування. Держава через незадовільний механізм фінансового забезпечення фактично перетворила місцеві ради в пасивних виконавців волі високопосадовців, звівши їх роботу, головним чином, до збирання податків, ведення статистики, організації виборчих кампаній. Розвиток місцевого самоврядування в Республіці Польща забезпечує рівень конституційних гарантій, які відповідають принципам

Європейської хартії місцевого самоврядування. Польська реформа місцевого самоврядування визнана експертами серед найуспішніших в Європі.

Щодо перспектив застосування польського досвіду в Україні, відзначимо, що у Республіці Польща демократичні інститути, принципи та норми утверджувалися поступово протягом двох останніх століть. Основною тенденцією становлення партійної системи в Республіці Польща стало подолання її посткомуністичного характеру, створення партійної конкуренції, забезпечення політичної участі у процесі боротьби за владу. В Україні ж трансформація відбувається у всіх сферах одночасно, в той час як вкорінена в суспільстві політична культура не заснована на компромісі та згоді, що не дає сформувати ефективну систему органів місцевого самоврядування, прозорість та відкритість ЗМІ. Певний оптимізм у цьому питанні підтримує увага влади до дотримання Україною стандартів, необхідних для підписання Договору про асоціацію з ЄС.

РОЗДІЛ 4

ІНДЕКСИ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

4.1. Оцінка рівня демократії політичного режиму України за допомогою індексів демократії

На даний час в порівняльній політології є значний обсяг емпіричних досліджень рівнів демократичного розвитку, які дозволяють у повному обсязі здійснити класифікацію держав і ранжирувати політичні системи за критерієм її демократичності. За всіма неоднозначними висновками отриманих результатів, спеціальний аналіз використаних емпіричних індикаторів показує прогрес в цій області, як з точки зору все більшої близькості використаних методик, так і з точки зору їх більшої точності та обґрунтованості. Ж. Лейн і С. Єрссон стверджували, «навіть якщо між індексами є різниця, то поняття демократичного режиму емпірично не виявиться двозначним» [227, с. 137].

Оцінюючи якість демократії, політологи завжди звертають увагу на систему виборів. Друга важлива характеристика якості демократії – співвідношення влади більшості з правами меншості. Далі впливають питання про те, як дотримується принцип верховенства права, наскільки ефективні законодавчі органи, чи може громадянин домогтися, щоб його голос був почутий адміністративними органами або судом, чи існують справедливі процедури, що дають змогу все це здійснити, тощо. Важливими пунктами є реалізація свободи совісті та свободи слова. Процедурою оцінки різних аспектів рівня розвитку демократії у різних країнах займається цілий ряд організацій. Зокрема, організація World Audit складає рейтинг 149 країн, використовуючи такі критерії, як політичні права, громадянські свободи, свобода преси, корупція. Численні проекти, в основі яких лежать порівняльні дослідження, здійснює організація Міжнародного інституту демократії і сприяння виборам (International IDEA – Institute for Democracy and Electoral Assistance). Щорічно проводять дослідження й експерти Програми розвитку ООН – Pro-UN. Вони визначають загальний індекс розвитку нації, що включає не тільки ступінь розвитку демократії, а й життєвий рівень, рівень безпеки, прав громадян тощо.

Організація Transparency International визначає щорічний індекс рівня корупції в тій або іншій країні. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) займається питаннями засобів масової інформації, відслідковуючи ситуацію по всій Європі та виробляючи рекомендації відповідним урядам, якщо виникає проблема. Міжпарламентський союз (Inter-Parliamentary Union), порівнюючи ситуацію в парламентах країн-учасниць, надає їм рекомендації для підвищення ефективності демократичних процедур [320].

Нині існує чимало концепцій критеріїв демократії, але серед запропонованих індексів демократії жоден не є універсальним. Дослідник з проблем демократизації суспільства Ф. Катрайт (США) розробив індекс політичної демократії, виходячи з критеріїв демократичного формування законодавчої й виконавчої влади. Щоб одержати найвищу оцінку демократичності за Ф. Катрайтом, необхідно, щоб (1-й критерій) нижня палата (або однопалатний парламент) складався з представників двох або більше політичних партій, а партійна меншість мала, щонайменше, 30 відсотків усіх місць у парламенті. А також (2-й критерій), щоб державою управляв глава виконавчої влади, який був призначений на основі багатопартійної конкуренції або всенародно обраний на загальних виборах. Критерії Катрайта не випадково піддавалися критиці за формалізм, тому що наявність демократичних інститутів влади зовсім не свідчила про їхню однакоvu ефективність у різних країнах. Тому надалі фахівці звернулися до вивчення процесуальних аспектів політичного розвитку країн, до аналізу виборчого процесу та його умов. Інший фахівець – Т. Ванханен вимірює рівень демократизації двома політичними індикаторами: перший – рівень конкуренції; другий – рівень політичної участі. Рівень конкуренції визначається часткою голосів, отриманих маленькими партіями на парламентських або президентських виборах. Ця частка визначається відрахуванням відсотка голосів, отриманих урядовою партією (блоком партій), зі ста. Другий індикатор визначається як частка населення, що реально брала участь у голосуванні, від усього населення. Дві базові змінні сполучаються в індексі демократизації (ID) за допомогою множення відсотків і ділення результату на сто. Таким чином, високий індекс демократизації можливий лише тоді, коли високим є значення обох базових

змінних. Метод заснований на припущенні, що рівень конкуренції і рівень політичної участі являють собою рівноцінно важливі виміри демократизації. Конкуренція не в змозі замінити участь, а високий рівень участі не в змозі замінити конкуренцію. Ванханен виходить із того, що ці прості емпіричні змінні хоча й не дають змоги врахувати всі аспекти демократизації, все ж достатні для того, щоб співвіднести різні змінні політичної системи й перспективи демократії. За Ванханеном, дохід на душу населення пояснює 39 відсотків змінних в індексі демократизації. Рівень людського розвитку пояснює 43 відсотки варіацій в індексі демократизації. Ванханен також запропонував формулу для обрахування індексу ресурсів влади, який, на його думку, пояснює 69 відсотків варіацій в індексі демократизації [228, с. 365].

Однак, ці оцінки демократії, отримані за показниками інституціональної і процесуальної формальної демократії, без урахування якісних показників рівнів свободи й прав людини, не цілком задовільно виконують завдання одержання об'єктивної картини [227, с. 149].

К. Херпфер розробив індекс демократії для виміру ступеня демократизації суспільства на індивідуальному рівні в процесі перетворення недемократичних режимів на демократичні (на теренах посткомуністичної Європи) [228, с. 366]. Цей індекс покликаний визначити, наскільки громадяни підтримують ідеї демократії, не обов'язково підтримуючи реально існуючий політичний режим. Індекс вимірює підтримку демократії як принцип і форму режиму, на противагу іншим, недемократичним формам. К. Херпфер для індивідуальних опитувань запропонував питання з наступних дев'яти позицій:

1. Негативна оцінка комуністичного політичного режиму.
2. Позитивна оцінка нової демократії або нинішнього політичного режиму.
3. Оптимізм стосовно майбутнього демократичного парламенту.
4. Підтримка демократичного національного парламенту.
5. Неприйняття авторитарного лідера як альтернативи демократії.
6. Неприйняття військового режиму як альтернативи демократії.
7. Неприйняття монархії як альтернативи демократії.

8. Неприйняття повернення до комуністичного політичного режиму як альтернативи демократії.

9. Оптимізм стосовно майбутнього демократії.

Вимірювання як кількісної, так і якісної змінної демократії (democracy variable) набуло популярності наприкінці 1960-х років, коли низка країн здобула незалежність. Одне з перших міжнаціональних кількісних вимірювань належить Д. Лернеру, який розглядав рівень демократії як континуум, виходячи з його відношення до індикаторів економічного розвитку та розвитку засобів масової інформації. Він також використовував явку виборців, щоб виміряти пропорцію політичної демократії [319]. Але на думку Кеннета А. Боллена, якщо ми розмірковуємо над тим, що в деяких країнах виборці зобов'язані законом проголосувати, чи висока явка на виборах викликана безвихіддю чи фальсифікацією, або ж на явку впливає ще багато обставин, починаючи із задоволеності або апатії виборців, закінчуючи поганою погодою, таким чином ми доходимо висновку, що явка на вибори відображає фактори, які мають незначне відношення до вимірювання політичної демократії. Спроби моніторингу на основі явки виборців є надто компромісними [228, с. 401].

Можна також припустити, що низька кількість виборців засвідчує громадянське відчуження, що, в свою чергу, призведе до викривленої репрезентативності. І безумовно, висока явка веде до репрезентації в органах влади обраних безперечною більшістю громадян. Ця концепція повинна мати окреме дослідження й оцінку ще і тому, що релевантність формальної та реальної демократії порушується при недостатній кількості демократичних інститутів та високій явці виборців і навпаки. Виборча система і надалі виступає основним компонентом в побудові систем вимірювання як в демократії, так і в системі управління. Індекс політичної демократії, що запропонував Філіпп Катрайт, передбачав аналіз складу та способу формування виконавчої та законодавчої влади. Система Ф. Катрайта оцінювала в 2 бали парламент, до якого входять представники двох або більше партій, а партійна меншість займає 30% усіх місць в парламенті. Держави, в парламент котрих входять представники більше однієї партії, але опозиція

представлена менше ніж 30% місць, отримували 1 бал. Також 1 бал мали країни, де виконавча влада представлена президентом, який отримав пост на основі багатопартійної конкуренції або переміг на всенародних виборах. Таким чином, країни отримували від 0 до 3 балів під час виконання перелічених вимог кожного року [228, с. 403]. Під час підрахунку розвитку політичної системи за індексом демократії Ф. Катрайта Україна отримує найвищі бали, за результатами виборів до парламенту та формування в ньому опозиції з 2007 по 2010 роки.

Використання індексу Катрайта доводить тільки те, що ті країни, які характеризуються наявністю інститутів ліберальної демократії, є найбільш розвинутими політично. Тим паче, ще існує величезна кількість комбінацій і факторів взаємодії між обома гілками влади, як наприклад, накази обмежувальними для законодавчої влади, що знижує рівень політичної демократії. Сюди також відноситься обмеження сфери президентських повноважень парламентом в рамках діючої конституції.

Фінський політолог Тату Ванханен запропонував досить ємний метод оцінки демократизації, що складався з двох індикаторів [318]. Беручи за основу два виміри демократизації, які запропонував Роберт Даль, а саме – громадська конкуренція та право на участь, дослідник оцінює демократизацію політичної системи за 1) рівнем конкурентності (К), що встановлюється за кількістю голосів, отриманих малими опозиційними партіями на парламентських або президентських виборах (цей показник обраховується відніманням процентного показника кількості голосів, отриманих правлячою партією чи коаліцією партій з 100 процентів та 2) рівнем електоральної участі (У), який встановлюється процентом виборців, які проголосували на цих виборах [319].

Необхідно зауважити, що ці процентні дані підраховуються від всієї кількості населення. Методика, розроблена Ванханеном, є досить легкою і може застосовуватися до всіх політичних систем і допомагає виявити рівень розвитку для участі громадян в політичному процесі. На думку А. Мельвіля, сутність методу Ванханена полягає в «мінімалістському підході до демократії, тобто в оцінці не

реального впливу громадян на рішення політичних питань, а лише умов, що забезпечують ефективність такого впливу» [230, с. 261].

У своїй критиці щодо інституційного підходу Катрайта та Ванханена Кеннет А. Боллен зауважував, що «логіка даних оцінок свідчить про те, що політичні демократії є системами, представленими певними партіями в основних законодавчих органах, а зі змін в представленості партій можна судити про зміни в політичній демократії» [320, с. 369].

Наявність багатопартійної системи, на думку Боллена, не гарантує політичних прав і свобод. Адже обмеження чи переслідування партій також можуть мати місце і в інституційно-розвинутих демократіях. Тому Кеннет Боллен ставить у центр своєї системи вимірювання саме ці два аспекти – політичні права та свободи. Кожний з них, в свою чергу, поділяється ще на три виміри. Індикатор політичних свобод є суб'єктивною оцінкою, що включає в себе свободу преси, свободу організації і вплив партій на уряд та ступінь застосування санкцій урядом щодо осіб та груп. До трьох вимірів політичних прав відносяться справедливість виборів, шлях, яким було обрано голову виконавчої влади та характер виборної або невиборної виконавчої влади в країні. Шість змінних автор об'єднує в один індекс і за його допомогою оцінює стан 1965 та 1960 років відповідно для 123 та 113 країн. Оцінка виконується за шкалою від 0 до 100 балів, що на думку автора, може більш оптимально характеризувати ту чи іншу країну, на відміну від шкали в три бали [228, с. 404]. Пізніше в своїх працях К. Боллен приходить до необхідності комбінування індикаторів інших авторів, таким чином включаючи до системи індикатор свободи опозиційних груп А. Бенкса, змінну громадянських свобод вираження й організацій Р. Гастіла та свободу друкованих медіа та телебачення Л. Суссмана.

Вимірювання демократичного управління було також розширено оцінками відкритості процесу висування та голосування, ефективності роботи законодавчої влади та обрання голови виконавчої влади. У своїх вимірюваннях Кеннет А. Боллен ретельно прораховує проценти похибки та випадкових помилок і доходить висновку, що до того ж існують методологічні фактори, систематична помилка яких становить як мінімум 10%. Він вказує, що такі фактори відносяться до інших характеристик

країн, які відрізняються від ліберальних демократій і, таким чином, створюють коефіцієнт викривлення в дослідженнях, що ігнорують цей факт та використовують індекс або індикатор як безпомилковий. У своїх ранніх і пізніших дослідженнях К. Боллен комбінує як об'єктивні, так і суб'єктивні оцінки, хоча визнає переваги та недоліки як перших, так і других. На його думку, статистичні данні можуть бути підробленими, а суб'єктивні – непереконаливими через те, що так чи інакше виражають думку автора. Однією з головних проблем К. Боллен вважає те, що автори не дають визначення поняття демократії і тому дають оцінку лише певних аспектів політичної системи і політичному режиму зокрема [229,с. 69].

Велику увагу у сучасному світі викликає оцінка демократії, котру щорічно оприлюднює відома організація «Freedom House», яка знаходиться в Вашингтоні та фінансується Державним департаментом США та управлінням міжнародного розвитку США (USAID — US Agency for International Development), а також рядом міжнародних фондів, включаючи National Endowment for Democracy. Черговий огляд свободи в світі було представлено 13 січня 2012, де зазначається, чотирьох держав світу (разом із Мексикою, Ефіопією та Джибуті), які отримали нижчі оцінки та перейшли з групи вільних держав до частково вільних. Дослідження американської організації вимірює рівень свободи за двома показниками: політичні права та громадські свободи. Кожна країна чи територія оцінюється за шкалою з 1 (найвищий рівень свободи) до 7 балів (найнижчий рівень), окремо для обох індикаторів. Таким чином, країни ранжуються за трьома категоріями: до вільних належать країни, що мають від 1.0 до 2.5; до частково вільних потрапляють ті, що отримали від 3.0 до 5.0; від 5.5 і до 7 балів мають невольні країни. Методологія дослідження базується на Всесвітній декларації прав людини та застосовуються щодо всіх країн, незалежно від їхнього географічного розташування, етнічної, релігійної приналежності чи рівня економічного розвитку [321].

Оцінки визначаються на основі анкет, що складається з 25 питань, 10 з яких відносяться до політичних прав і 15 – до громадських свобод. Загальна кількість балів в індикаторі прав складає 40, питання цього сектору відносяться до електорального процесу (12 балів), політичного плюралізму і партисипації (16 балів)

та діяльності уряду (12 балів). Громадські свободи в свою чергу оцінюються у 60 балів у категоріях свободи слова та віросповідання (16 балів), асоціацій та зборів (12 балів), верховенства права (16 балів), особистої незалежності та індивідуальних прав (16 балів). Сума балів з перерахованих категорій для кожної країни перекладається в шкалу з 1 до 7 окремо для кожного з двох індикаторів. Показники та рейтинги країн складаються аналітиками, які також дають свої коментарі. Аналітиками здебільшого виступають національні експерти – науковці, представники медіа або правозахисних організацій.

Запропоновані оцінки та висновки надалі розглядаються як індивідуально, так і в групах експертів та консультантів на регіональних зустрічах [322]. Дослідження «Freedom House» тривають з 1972 року, періодичність їх оцінок допомагає відслідковувати тенденції розвитку чи то регресу в різних країнах і регіонах, проте даний підхід має ряд вагомих недоліків. Авжеж, ці суб'єктивні оцінки дещо перевершують об'єктивні, оскільки відображають особливості, що не беруться до уваги останніми, а також враховують певні фактори. Але постає ще ряд фундаментальних питань та аспектів, яким дані дослідження не відповідають.

По-перше, організація є залежною від підбору «справді» кваліфікованих експертів. По-друге, джерела та поняття цих експертів можуть бути неадекватними. По-третє, та чи інша «негативна або позитивна тенденція» може насправді виступати специфічною характеристикою країни. Ці питання є закономірними, оскільки одразу наштовхують на роздуми про те, хто і на яких підставах дає оцінку політичній системі, і наскільки ця оцінка відповідає фактичному політичному стану.

Щоб проаналізувати закономірності в дослідній діяльності організації «Freedom House», необхідно проаналізувати її політичний фон (political background), що походить від неоконсерватизму та зміни і розширення, що зазнала анкета організації, за якою щорічно оцінюються країни. Якщо прослідкувати взаємопов'язаність методологічних і політичних шкал, та вплив на них американського неоліберального дискурсу, можна буде зрозуміти, наскільки цілісними та політично нейтральними виявляються оцінки даної організації. Також цікаво, на яких підставах обираються національні експерти та чи справді вони є

незалежними від груп опозиції і влади, та від яких джерел та понять вони відштовхуються у своїх висновках. Досить слухними здаються слова Кеннета А. Боллена, який коментуючи оцінювання «суддів», зазначає: «Велика кількість факторів може несвідомо впливати на оцінки суддів. Це також включає ставлення країни, що оцінюється, до батьківщини судді, його політичних поглядів та особистих уподобань» [322].

Україна, яка єдина з країн СНД очолювала списки «вільних» з 2005 року, а з 2010 потрапила до категорії «частково вільних». Як зазначається у щойно оприлюдненому звіті про стан свободи у світі, до цього призвели такі події після приходу до влади Президента Віктора Януковича, як намагання держави придушити громадянську активність студентів, переслідування неурядових організацій, зниження рівня свободи преси, фальсифікації на виборах і дедалі більша політизація судової системи. На відміну від України, Мексика поступилася статусом «вільної» через організовану злочинність, безчинства угруповань нарко-трафіку (drug-trafficking groups) та нездатність уряду захистити своїх громадян [322].

Траєкторії розвитку, що передбачалися транзитологами в 90-ті роки, у багатьох випадках не виправдалися. Вісім країн, що менше двох десятиліть тому керувалися єдиною партією, зараз є повноправними об'єктами правових відносин європейського співтовариства. Білорусь, Росія та Україна – три слов'янські пострадянські країни, що були віссю СРСР, на думку багатьох дослідників, належать до гібридних перехідних систем, консолідованих авторитарних режимів та інших форм неліберальних демократій.

Виділення сукупності факторів і параметрів, за якими здійснюється порівняльний аналіз, є дуже трудомістким і завжди вносить елементи суб'єктивізму. Немає ідеального інструменту для політичних порівнянь. Але є можливість виправдати поєднання багатьох інструментів порівняння, якщо за їх допомогою вдасться віднайти значущі елементи політичної дійсності.

Таким чином, можна зробити такі висновки, що розроблені на сьогоднішній день індекси демократичних вимірів для оцінки рівня розвитку демократії в різних країнах є різноманітними. Однак застосування їх в тому вигляді, в якому вони

існують сьогодні, до вимірювання ступеня демократичності країн не завжди є правомірним. Пов'язано це, скоріше за все, з тим, що відповідні концепції були розроблені здебільшого на основі аналізу західного досвіду і не враховують низку важливих глибинних факторів. Врахування ж цих факторів потребує більш ґрунтовного аналізу, який, найімовірніше, передбачатиме вихід за межі політології.

Повернемося до доповіді американської неурядової організації «Freedom House», оприлюдненій за підсумками 2010 року, в якій зазначається, що дії президента В. Януковича призвели до падіння рівня свободи в Україні, до падіння рейтингу з «вільного» до «частково вільного» [323].

Раніше Україна була єдиною небалтійською пострадянською державою, яка мала рейтинг «вільної». Погіршення рейтингу свідчить про потужний спад демократії в країні. Згідно з рейтингом демократичних прав і громадянських свобод, у 2010 році 25 країн світу продемонстрували зниження рівня свободи. Крім України, до цього списку потрапили Афганістан, Франція, Угорщина, Іран, Латвія, Мексика, Шрі-Ланка, Венесуела [312]. У рейтингу демократії країн світу 2010 року (Democracy Index 2010) Україна посіла 67-е місце, опустившись на 14 пунктів порівняно з результатами попереднього рейтингу 2008 року. Автор дослідження вважає, що демократичні досягнення, здобуті Україною у результаті Помаранчевої революції, сьогодні перебувають під загрозою. В Україні зафіксовано найбільший регрес демократії серед усіх країн Європи. Вона посіла 7-е місце серед країн світу, в яких спостерігається найбільший занепад демократії – після Мадагаскару, Фіджі, Ірану, Ефіопії, Єгипту та Гамбії. Також за підсумками 2010 року Україна втратила неформальний статус «найкращого серед найгірших» на пострадянському просторі, пропустивши уперед Молдову. Найбільше погіршилися показники України у категоріях «функціонування уряду» (Україна знаходиться на рівні Гани, Домініканської Республіки, Філіппін і Перу та поступається таким країнам, як Лесото, Малі, Намібія, Папуа-Нова Гвінея, Монголія, Сурінам, Ямайка), «виборчий процес і плюралізм», «політична культура» та «участь у політичному процесі». На думку дослідників, ефективніше, ніж український уряд, діяли навіть уряди країн, що

входять до категорії «гібридних режимів», – Гондурас, Бангладеш, Камбоджа, Замбія і Малаві [323].

За висновками «Freedom House», в Україні не відбулося культурного розриву з дототалітарним минулим. Одне з пояснень повільних темпів демократизації України полягає у тім, що вона має інший цивілізаційний контекст – належать до східнохристиянської цивілізації, якій приманна сакралізація державної влади.

Причини різниці у розвитку країни від посткомуністичних демократій полягають у наступному. По-перше, Україна є новоутвореною державою, яка виникла внаслідок розпаду СРСР. У неї немає національної єдності, що, на думку Д. Ростю, є «попередньою умовою» переходу до демократії [215, с. 6 - 8]. Трансформація тут має бінарний характер, бо у її межах відбуваються два процеси: перший – соціально-політичний (детоталітаризація суспільного життя), другий – національно-політичний (розбудова суверенної національної державності). Взаємодія цих процесів значно ускладнює структуру політичного конфлікту, що істотно заважає демократизації суспільства [216, с. 146].

По-друге, в державі в попередній період функціонував радянський режим, який у сталінські часи являв собою майже стовідсотковий тоталітаризм [208, с. 17]. Порівняти, як процеси зміни влади відбувалися у двох посткомуністичних країнах: хто прийшов до влади, як трансформувався колишній політичний режим, які основні риси притаманні йому. Адже результати реформ, що відбулися у досліджуваних державах, на сьогодні дуже різняться між собою.

Політична цензура, яка є латентною в Україні, повинна розглядатися як атавізм, як засіб архаїзації суспільного розвитку. Основними засобами її подолання мають стати: розроблення глобальної міжнародної медіа-політики; забезпечення конституційного права громадян на доступ до інформації, у першу чергу, через відкритість у діяльності органів державної влади; розвиток різноманітних форм участі населення у розробленні та прийнятті державних рішень, що є невід'ємною ознакою взаємодії політичної системи та сфери публічної політики; утворення громадського телебачення та громадського радіо [213, с. 224].

Отримані результати за першою змінною індексу політичної демократії Боллена, а саме – свободою ЗМІ, Україна заслуговує на рейтингову оцінку, користуючись розрахунком, у 36 балів.

За висновком зовнішнього оцінювача рівня свободи слова в Україні, організації «Репортери без кордонів», у 2011 році Україна поліпшила своє становище у світовому рейтингу дотримання свободи слова. Так, Україна в тому ж році посіла 116 місце серед 179 країн, розташувавшись між Перу та Камбоджею, тоді як у 2010 році вона була на 131 місці. Утім, за словами експертів, піднялись у списку України «допомогло» погіршення ситуації в Африці, а не реальне покращення ситуації з дотриманням свободи слова. Українські експерти у сфері медіа зазначають, що за 2012 рік кількість замовчуваних телеканалами суспільно важливих тем зросла майже у 10 разів [347, с. 96].

Виміряти ступінь свободи групової опозиції і правлячої санкції можна за другою і третьою змінною індексу політичної демократії Боллена. Саме про це нижче.

В Україні створенню партій передувало соціальний розподіл суспільства. На початку трансформації в ній скоріше всього існували певні цінності (ринок, демократія і т.д.), ніж інтереси виникаючих в цьому процесі нових соціальних прошарків [237, с. 151].

Україна вибрала напівпрезидентську форму правління, як майже всі держави колишнього СРСР. Вона відзначалася рівнем плюралізму та конкуренції. Україна є прикладом «запізнілої демократії» з доки незрозумілим кінцем. Вона поступається сусідці за ступенем зрілості партійних систем, а за рівнем політичної конкуренції їй немає рівних.

Американська громадська правозахисна організація «Freedom House», яка здійснює моніторинг стану демократії в світі, зазначає, що у справі дотриманні політичних прав у 2012 році Україна зробила крок назад.

«Freedom House» визначає нинішній політичний устрій в Україні як «гібридний режим». При цьому темпи падіння держави у рейтингу демократії, що стартувало два роки тому з приходом до влади Президента В. Януковича, – одні з

найстрімкіших за останні роки в усьому світі (падіння на 13 сходинок упродовж 2007-2012 рр.).

Пасивна реакція на проблеми, що виникають в суспільстві, характерна для значної частини нашого населення. Навіть тоді, коли самі обставини штовхають їх до вирішення проблем, люди частіше так і залишаються пасивними.

Нерозвиненість громадянського суспільства тісно пов'язана з надзвичайно низькою оцінкою громадянами України рівня своєї політичної ефективності. Так, за даними опитувань 2001 року, тільки 5,1% населення вважало себе здатними вплинути на уряд України та 9,5 % - на місцеві органи влади [322].

Дефіцит політичної ефективності знаходить конкретний прояв у відмові громадян від спроб відстоювати свої права й інтереси в системі судочинства. Навіть в умовах політичних свобод і плюралізму люди продовжують відчувати себе безпорадними перед свавіллям центральної і місцевої влади. Роки незалежності не додали громадянам України впевненості у тому, що влада знаходиться під їх контролем і повинна рахуватися з їх правами й інтересами. Звичайно, що при таких масових установках будь-яке порушення прав і інтересів громадян може залишитися без масового опору, бо у кінцевому рахунку влада у країні дозволяє собі стільки сваволі, скільки їй дозволять самі громадяни.

Ставлення до різних соціально-політичних інститутів можна визначити даними опитувань, з яких видно, що більшість громадян України довіряють лише своїй сім'ї, собі та Богу. На середньому, доволі нейтральному, рівні довіри перебувають сусіди, колеги, армія, співвітчизники, церква та духовенство та засоби масової інформації. Рівень же політичної довіри різним соціально-політичним інститутам є дуже й дуже низьким і має тенденцію до ще більшого зниження. З усіх державних структур та інститутів відносно довірою користується лише армія, що займає в Україні саме те місце, яке і повинна займати у державі, спрямованої до демократії [242, с. 78 – 79].

В умовах масової недовіри до держави роль рушійної сили реформ могла б належати інститутам громадянського суспільства, але, враховуючи його нерозвиненість, сподіватися на значний ефект впливу організованої громадськості на політичну владу навряд чи можливо.

Що стосується ставлення до політичних лідерів, то у масовій свідомості переважає уявлення, що країною нема кому керувати. Так, у 1995 році лише 11,5% населення вважали, що в Україні є політичні лідери, здатні ефективно керувати державою, 26,8% - заперечували це; 61 % - вагалися. У 2010 році ситуація суттєво не змінилась. Ці показники склали відповідно 18,8 %, 34,7 % і 46,2 % [273, с. 103].

Треба відмітити, що більшість громадян не схильна категорично відкидати саму можливість існування в Україні гідних претендентів на роль ефективних керівників країни та припускають думку про те, що такі особистості до останнього часу були просто невідомі.

Що стосується ставлення до діяльності Президента України, то рівень довіри до нього теж має тенденцію до зниження. Так, якщо в 1995 році діяльність Президента України позитивно оцінювали 37,3%, то в 1996 році цей показник знизився до 26,3%, в 2001 році діяльність Президента підтримували тільки 13,8% [176, с.591]. І, нарешті, в 2010 році – 6,8%, тоді як не підтримують 54,6% (за даними соціологічних досліджень Центру Разумкова) [276, с. 311].

Як же тоді можна пояснити обрання В. Ф. Януковича на президентських виборах – 2010 році? Ця перемога пояснюється тим, що в Україні був реалізований вже випробуваний в Росії біполярний сценарій - «президент - демократ проти антидемократичної загрози». Показник ступеня демократизації в Україні у 2011 р. становив, за шкалою Фрідом Хаус, 4,69, що свідчило про наявність негативних тенденцій розвитку національної політичної системи. У порівнянні з 1999 роком, коли після 4-х років стабільності у рейтингах оцінка погіршилася, індикатор демократизації впав ще на 0,44 пункти.

Можна сказати, що рівень політичної довіри різним соціально-політичним інститутам і конкретним політичним лідерам є дуже і дуже низьким і має тенденцію до ще більшого зниження, тоді як показником демократичного суспільства є високий рівень довіри лідеру держави поряд з довірою основним соціально-політичним інститутам суспільства. Переважно таке довір'я базується у громадян на фоні досить високого рівня політичної ефективності. Одним з головних чинників розвитку демократичного суспільства є принцип виборності влади. Звідси проблема

створення прозорого виборчого механізму є актуальною для більшості сучасних демократій, з особливою гостротою вона проявляється в Україні. Від дієвості виборчого механізму залежить і якість влади, перспектива розвитку демократичних інституцій, у цілому формування громадянського суспільства.

Практично з моменту набуття Україною незалежності не припиняється процес пошуку оптимальної виборчої системи, й Україна поки що не знайшла оптимального рішення щодо організації та проведення виборів, про що свідчить перебіг подій під час виборів Президента України 2010 р.

Показник ступеня громадянських прав в Україні у 2012 р. становив, за шкалою Фрідом Хаус, 4,39, що свідчило про переміщення України з 2 на 3 місце з пониженням стану «вільний» на «частково вільний» політичний режим, що характерний для перехідного типу політичної системи.

До переходу України з групи вільних держав до частково вільних призвели також такі події, як намагання держави придушити громадянську активність студентів чи переслідування неурядових організацій, мовиться у звіті. Україна, яка стала вільною 2005 року, після Помаранчевої революції, досі була єдиною вільною серед післярадянських країн, не рахуючи держав Балтії.

Цей занепад спричинило зменшення одного з двох рейтингів України за оцінкою «Freedom House», рейтингу громадянських свобод. Причини перелічені такі: погіршення свободи засобів інформації, тиск спецслужби на університети з метою утримати студентів від участі в протестах, вороже ставлення влади до опозиційних зібрань і до іноземних неурядових організацій та збільшення впливу президентської влади на судову систему.

Отже, Україна у 2012 році стала однією з лише чотирьох держав світу, які перейшли до нижчого статусу за даними організації «Freedom House». У починаючи з 2010 року одночасно знизився рівень свободи преси, відбувалися фальсифікації на виборах і дедалі більше політизувалася судова система.

4.2. Рівень демократичності політичного режиму Республіки Польща крізь призму індексів демократії

Підхід для оцінки демократичного розвитку Республіки Польща запропонувала дослідницька інституція «Freedom House», оцінюючи, наскільки змінився добробут протягом років незалежності, чи відбувається додержання політичних свобод і громадянських прав та демократичності політичного устрою. Республіка Польща в момент створення нашої незалежної держави знаходились з нами майже на одному рівні соціально-економічного розвитку, та лише за деякими показниками політичної розбудови випереджала нас.

Станом на кінець 1991 року середня тривалість життя в Республіці Польща становила 70,5 років (в Україні відповідно – 69,6), а показник доходу на душу населення – 7572 дол. США (в Україні відповідно – 7401). Тобто, обидві країни знаходилися практично в одній відправній точці. Станом на кінець 2009 року зазначені показники Республіки Польща становили відповідно: 75,8 років та 16466 дол. США (Україна: 68,5 років та 5731 дол. США). Таким чином, в той час, як в Україні протягом 18 років знизилися, як тривалість життя так і дохід на душу населення, в Республіці Польща середня тривалість життя зросла на 5,3 роки, а дохід на душу населення – на 8894 дол. США (або майже в 2,2 рази). І все це незважаючи на дві глобальні економічні кризи. Польська нація всього за два десятиріччя стала значно здоровішою й більш як у 2 рази багатшою [389, с. 770].

Сучасна історія свідчить, що ніякого секретного польського складника не існує. Головне – політична воля щодо проголошення, послідовності та довершеності реформ, а також налаштованість всієї нації жити довше й багатше. У вересні 1989 року Експертна комісія під головуванням Л. Бальцеровича, провідного польського економіста, міністра фінансів і заступника прем'єр-міністра Республіки Польща, підготувала план широкомасштабних реформ, які повинні були сприяти швидкому перетворенню економіки Республіки Польща від застарілої та неефективної системи централізованого планування до капіталізму.

Для східноєвропейських країн характерними були не тільки спільні відносно високі (у порівнянні з країнами колишнього СРСР) стартові умови трансформації, а й спільні проблеми, у тому числі проблема відсутності оригінальної концепції реформування. Програми переходу до ринку розробляли фахівці з МВФ та МБРР і,

як довела практика, вони не тільки не допомогли перебороти кризу, а й навіть не створили передумов для стабілізації.

Як зазначали російські дослідники Ю. Богомолов та С. Глінкіна, західні науковці не змогли повною мірою оцінити специфіку регіону, тому «відсутність адекватно реагуючих на сигнали ринку суб'єктів господарювання, відсутність необхідних інститутів ринку та притаманна населенню психологія «очікування» блокували перші радикальні реформи» [392, с. 301].

Сприйняття західної програми трансформації першими некомуністичними урядами ЦСЄ можна зрозуміти: економічна ситуація великою мірою залежала від обсягу іноземної допомоги. Тому повсюди в регіоні робилася спроба обережно перейти до класичної монетарно-фінансової політики.

У другій половині 90-х рр. регіон Східна Європа вирішував два стратегічні завдання, які розглядались як взаємопов'язані – модернізація та реструктуризація економіки за сучасним західним зразком.

Визнаним лідером модернізації досить несподівано (з огляду на її попередні труднощі) стала Республіка Польща, що в 1994-1997 рр. зберігала високі темпи зростання – 6-7% на рік. Вона була однією з-поміж 15 країн світу, які найбільш динамічно розвивались. З погляду ОЕСР, вона була найбільш «успішною» країною з перехідною економікою [376, с. 236].

Це пояснювалось успіхами так званого реального сектору економіки (валові інвестиції, динаміка промислового виробництва). ВВП на 1997 рік склав 133,5 млрд. дол., у розрахунку на душу населення – 3 500 дол. При цьому реальна купівельна спроможність злота була вищою, таким чином, національний дохід у розрахунку на душу населення сягнув 5 500 дол. ВВП у розрахунку на душу населення склав близько 31% середнього показника для ЄС [387, с. 82].

Завдяки фінансовій стабілізації та зміцненню національної валюти зростали валютні резерви Республіки Польща: у 1990 р. – 4,5 млрд. дол., у 1994 р. – 6 млрд., у 1995 р. – 14, 9 млрд., у 1998 р. – 23, 1 млрд. дол. Але іноземні борги склали 44 млрд. дол. Дефіцит бюджету підтримувався на рівні 3% [386, с. 237].

Двигуном економічного зростання в 1994 році було, як і раніше, названо споживання та динамічний розвиток приватного сектору, що охопив у тому числі більше 30 великих об'єктів колишнього ВПК. Частка приватного сектору загалом зросла до 60% ВВП (за даними 1998 року); у будівництві вона зросла аж до 85,5%, у торгівлі – до 87,8%. У приватному секторі було зайнято 69% громадян, він постачав 75% польського експорту [387, с. 89].

Але невдовзі картина почала радикально змінюватись: зростання промисловості, що було під контролем держави, випередило зростання приватного сектору. Це пояснюється як внутрішніми факторами (загострення конкуренції на ринках праці та товарів, зависоке оподаткування, жорстка фінансова політика польського уряду), так і зовнішніми, може, найважливішими в цій ситуації (Захід – на рівні урядів, а не приватних підприємців - почав цілеспрямовано субсидіювати саме державний сектор; іноземні капіталовкладення склали до 25% їхнього загального обсягу, хоча й не змогли повністю вирішити проблему нестачі капіталів) [385, с. 34]. Республіка Польща перейшла від періоду збільшення споживання до періоду збільшення капіталовкладень та експорту.

Друге досягнення торкнулося змін у структурі польського імпорту. Було поставлено завдання імпортувати не товари споживання, а товари забезпечення власної економіки. З середини 90-х рр. напівпродукти та напівфабрикати склали 60%, польський експорт подвоїв свою вартість. Обороти в галузі зовнішньої торгівлі зросли до 75 млрд. дол. Уряд оголосив пріоритетом створення проєкспортної економіки, розглядаючи економічний обмін із закордоном як основний чинник швидкого розвитку економіки та її реструктуризації [386, с. 115].

У 1998 році польські фахівці дійшли висновку про необхідність переходу до другого етапу системних перетворень, що мають зайняти ще 10 років. За цей час потрібно було: 1) закінчити приватизацію, в тому числі базових галузей промисловості; 2) перебудувати господарчу структуру; 3) перебудувати сільське господарство; 4) здійснити реформу фінансів взагалі та, зокрема, держбюджету; 5) приєднатися до ЄС, впровадити євро в 2005 р. [106, с. 120].

Польські аналітики розробляли нову програму, виходячи з умов, що склалися наприкінці 90-х рр. Вона стала основою урядового документа «Фінансова стратегія держави на 1999 – 2001 рр.», який частіше називають просто «другим планом Бальцеровича». У ньому зазначались пріоритети та черговість реформ, спрямованих на подолання таких проблем, як технологічна відсталість, висока енерго- та матеріаломісткість продукції, низька експортна ефективність, зайві соціальні витрати, структурне безробіття, брак капіталу. Головною метою програми було визначено забезпечення річного зростання ВВП як мінімум на 6%. У 1999 році ця цифра реально склала 4,4%; рівень інфляції – 7,3%; безробіття – 11,7%. У 2000 році темпи зростання ВВП становили 4,1%, промислового виробництва – 4,4% [285, с. 139].

Розглянемо найвідоміші індикатори міжнародної рейтингової оцінки місця Республіки Польща у світовому співтоваристві та Європі.

Індекс гуманітарного розвитку (ІГР) обчислювався на основі трьох видів показників: середньої тривалості майбутнього життя при народженні (довголіття); рівня освіти дорослого населення країни та сукупної частки тих, хто навчається; рівня життя. До рейтингу 2010 р. (за статистичними даними 2008 р.), оприлюдненого у Нью-Йорку у 20-й щорічній доповіді ПРООН, увійшли 169 держав. У рейтингу чотири групи країн: країни з дуже високим (1-42 місця в рейтингу), високим (43-85 місця), середнім (86-127 місця) і низьким (128-169 місця) рівнем розвитку. Україна посіла 69-е місце, а Республіка Польща -44 [322].

Згідно з рейтингом демократичних прав і громадянських свобод, у 2010 році Республіка Польща продемонструвала підвищення рівня свободи, опинившись у рейтингу «вільної» держави. У рейтингу демократії країн світу 2010 рік (Democracy Index 2010) Республіка Польща посіла 36-е місце, що характеризує тип політичної влади, як повна демократія [323].

Ці показники можна вважати виправданими, якщо врахувати, що після загибелі комуністичного (тоталітарного) режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується та переростає у ліберальну (структурну) демократію. За висновками «Freedom House»,

про успіхи трансформації цієї країни свідчить її вступ до НАТО та ЄС – міжнародних організацій, які висувають до своїх членів високі вимоги щодо додержання політичних свобод і громадянських прав та демократичності політичного устрою. Особливості такого переходу полягають в тому, що минає дуже короткий термін між легалізацією опозиції, запровадженням нефасадної багатопартійності та проведенням вільних конкурентних політичних виборів. Внаслідок включення електорального механізму в Республіці Польща сформувалася біполярна партійна система, за якої урядову владу перебирають то право-, то лівоцентристські коаліції (поки нестабільного типу).

Антирежимні заворушення 1956, 1968, 1979 - 1981 років у Республіці Польща, свідчать, що суспільна свідомість країни не сприймала комуністичний режим як власний. Він тримався завдяки силовому тиску СРСР. Як тільки під час «перебудови» цей тиск послабився, режим зазнав краху. Республіка Польща належить до західнохристиянської (католицько-протестантської) цивілізації, на ґрунті якої народилися ідеї гуманізму, лібералізму та представницької демократії. Для неї сенс трансформації полягав у поверненні до рідного свого цивілізаційного розвитку. Цивілізаційний контекст зумовив певні політико-культурні традиції. В цій державі функціонували інститути парламентаризму, місцевого самоврядування та багатопартійні системи за участю опозиційних партій.

За моніторингом «Freedom in the World» протягом 1989 - 2004 років Республіка Польща займала одну із найвищих позицій, за рейтингом свободи та громадянських прав у посткомуністичних країнах [322].

9–12 травня 2008 році у Республіці Польща (також після дострокових виборів) Центр вивчення громадської думки (CBOS) провів опитування громадян щодо оцінки діяльності Сейму. Більше, ніж одна третя респондентів (35 %) оцінили таку діяльність добре, натомість половина (51 %) критично оцінює роботу депутатів. «Таке враження, що недотримання слів політиками є чимось звичним» – невтішний висновок, але, на жаль, відображаючий реальність, робить Й. Ліхоцька [312, с. 186].

На карті посткомуністичного простору, чітко видна лінія між «моноцентричними» (президентськими та президентсько-парламентськими)

республіканськими та «поліцентричними» (парламентськими та прем'єр-президентськими) режимами. Ця лінія майже повністю співпадає з кордонами СРСР 1939 року, другими словами, там, де комуністичний режим проіснував на одне покоління менше, нові політичні еліти свідомо пішли на інституційний поділ влади. У Республіці Польща показники повноважень парламенту коливаються від 0,66 до 0,67 [323].

Об'єктивні факти свідчать про те, що Республіка Польща має значні результати у справі інституційного будівництва. Проглядається неантагоністичний характер протиріч між ключовими політичними силами: вони боролися за владу та сперечалися за конкретні питання, не ставили під сумнів основи політики. Орієнтація на Європу піднімала роль демонстраційного ефекту: політичні еліти свідомо намагались вести себе «по-європейськи», зберігати стандарти європейської політики в різних сферах суспільного життя.

За період з початку 1990-х років Республіка Польща освоїла весь «підручник» парламентської демократії. Передача влади через вибори стала нормою політики. При кризовому розвитку на чолі держави було правління меншості: напівпрезидентські системи успішно пройшли випробування «розділення владою», коли президент і уряд належать до різних політичних партій.

У Республіці Польща навіть за часів Радянського Союзу існував режим національного компромісу. Цей режим характеризується частковим відділенням партійних органів від «технічної» державної адміністрації і наголосі на мовчазній згоді населення жити за встановленими правилами. Звісно, влада не терпіла відкритих викликів, але і не втручалася у приватні справи громадян, не звертала уваги на певний ступінь культурної, релігійної, етнічної самостійності, не пов'язаної з державою як такою [361, с. 91].

Так, кількість членів комуністичною партії в Польській республіці була найнижчою у порівнянні з іншими державами радянського блоку. Кількість членів комуністичної партії в Республіці Польща, за даними на 1981 рік, складала 5,5 % населення, що значно менше ніж в республіках СРСР (крім сусідніх прибалтійських республік).

Разом з тим, рівень організованості суспільства, за даними досліджень 1990 та 1996 років, – знання громадянських прав, усвідомлення методів боротьби за свої права та готовність ці права відстоювати в польській державі був значно вищим ніж в Україні та Росії [294, с. 96].

Наведені факти вказують на те, що і інституційні устрої, і поведження політичних еліт виявилися досить зрілими та раціональними; кризові ситуації не змогли заставити їх звернути з демократичного шляху. В цьому і є важливий двигун розвитку демократії.

За якими змінними одні країни є більш демократичніші, розглянемо нижче, використовуючи екскурс до трансформації компонентів індексу визначення політичної демократії за Болленом.

Лакмусовим папером для висвітлення цієї проблеми можна вважати стан громадянського суспільства. У більшості досліджень прямо стверджується, що демократизація має на меті сприяння появі відновленого громадянського суспільства [308, с. 11].

В основі уявлень щодо громадянського суспільства є його сприйняття як майже єдиної альтернативи авторитаризмові. Це така система наддержавних суспільних відносин та інституцій, що охоплює всі сфери суспільного життя та дає можливість людині реалізовувати її громадянські права, відображає різноманітні потреби, інтереси та цінності членів суспільства. Воно відображає право індивіда на свободу, що реалізується через політичні, державні та суспільні інститути.

Громадянське суспільство не є якимось соціальним простором, ізольованим від держави або протиставленим їй. Навпаки, вони з'єднані структурними зв'язками, оскільки держава здійснює управлінсько-посередницькі функції в суспільному житті. До того ж, низка суспільних елементів та інститутів частково переплітається з державними структурами, а частково – з громадянським суспільством. Отже, держава та громадянське суспільство, за філософським визначенням, «занурені в глобальне людське суспільство».

Функціонування громадянського суспільства передбачає наявність певного законодавчого рівня, який встановлює правила поведінки для суб'єктів, дає

можливість здійснювати політичну взаємодію різних сил суспільства. Держава визначає законність взаємодії приватних осіб, політичних і державних інститутів, суспільних об'єднань.

Здійснення правового, внормованого взаємовпливу між згаданими суб'єктами найбільше спирається на функціонування «стану громадянства» та громадянських прав. Такі права відображають юридичні можливості громадян брати участь у політичному житті, політичній владі, вільно організовувати різноманітні суспільні інститути. Крім ідеологічного фактору, для соціальних суб'єктів дані постулати є носіями соціально-культурної домінанти та виступають механізмом балансування соціальних процесів у період становлення нових суспільних відносин.

Визначені урядом і прийняті всіма структурами «правила гри» повинні виконувати, в першу чергу, регулятивну функцію й сприяти становленню соціальних, громадянських, економічних, приватних, державних ініціатив [292, с. 74].

Таким чином, польська держава та польське громадянське суспільство неподільно зв'язані, становлять дві частини єдиного суспільного організму. Ступінь незалежності інститутів громадянського суспільства від держави має вирішальний вплив на характер та розподіл влади в суспільстві. Поділ влад, поділ між різними суб'єктами економічних, соціальних і політичних функцій, стають в демократичній системі найважливішим принципом. Правовий стан суспільного суб'єкта не є тотожним його соціально-економічній ролі в громадянському суспільстві; людина одночасно є приватною особою і громадянином держави.

Відповідно до ст. 33 Конституції Республіки Польща, кожному гарантована свобода поглядів, переконань та їх вільне висловлення. Ніхто не може бути примушений до висловлення своїх переконань або відмови від них.

Монополізація ЗМІ державою, громадськими об'єднаннями або окремими громадянами, а також цензура не допускаються. Стаття 34 Конституції закріплює право громадян на отримання, зберігання та поширення повної, достовірної та своєчасної інформації про діяльність державних органів, громадських об'єднань, про політичне, економічне, культурне та міжнародне життя, стан навколишнього

середовища. На державні органи, громадські об'єднання, посадових осіб покладається обов'язок надати громадянину Республіки Польща можливість ознайомитися з матеріалами, які торкаються його прав та законних інтересів.

Підхід до журналістики як соціального та політичного інституту дозволяє виділити шість основних типів ЗМІ, які функціонують в інформаційному полі Республіки Польща:

- 1) державні ЗМІ, які створюються та фінансуються органами державної влади та управління;
- 2) державно-громадські ЗМІ, співзасновниками яких є державні органи та громадські структури;
- 3) ЗМІ інститутів громадянського суспільства, які відкрито відстоюють та пропагують їхні позиції;
- 4) альтернативні ЗМІ, які фінансуються недержавними структурами та діяльність яких спрямована на формування громадської думки, поглядів, оцінок, які відрізняються від офіційно прийнятих;
- 5) ЗМІ комерційного характеру, які створюються заради отримання прибутку;
- 6) ЗМІ неполітичних структур та організацій, які мають «вузьку» спеціалізацію та специфічну аудиторію [321].

Щодо структури джерел отримання інформації громадянами Республіки Польща, то відповідно до даних авторитетного соціологічного опитування 2003 р. звичним джерелом інформації про події у Республіці Польща та світі є для 94,3% громадян телебачення; для 69,5% – газети; для 50,1% – Інтернет; для 10,4% – знайомі, близькі, друзі; для 3% – радіо [334, с. 79].

Важливо зазначити, що саме телебачення користується найвищою довірою громадян (йому довіряють понад 70%), впевнено випереджаючи пресу (41,6%) та радіо (20,8%).

За даними 2010 року в країні було офіційно зареєстровано 56 програм телебачення та 30 – радіомовлення [327].

Отримані результати за першою змінною індексу політичної демократії Боллена, а саме – свободою ЗМІ, Республіка Польща заслуговує на рейтингову

оцінку, користуючись розрахунком у 68 балів.

Переходимо до аналізу другої і третьої змінної, зазначимо, що буде застосована чотирьохбальна шкала оцінювання. Отже, що являє собою свобода групової опозиції для населення Республіки Польща та розповсюдження багатопартійності.

Демократичний розвиток кожної держави залежить від діяльності основних політичних сил. Для того, щоб структурувати безліч різноманітних поглядів та інтересів, практика демократичних суспільств виробила два політичні інститути – владу й опозицію, які постійно знаходяться в стані політичної конкуренції. Їх бажання та вміння знаходити компроміси суттєво впливають на стабільність та ефективність функціонування політичної системи.

Сучасні демократії, як правило, обмежують безпосередню законодавчу діяльність народу лише найважливішими законодавчими актами, що приймаються шляхом референдуму. У всіх інших випадках законодавча діяльність, а також контроль за діяльністю виконавчої влади здійснюються народом опосередковано, через своїх довірених представників – парламент і місцеві представницькі органи. Дієвість такого контролю забезпечує партійна відповідальність, тобто а) контроль статутних органів політичних партій за діяльністю своїх представників у різних гілках влади б) відповідальність партії перед виборцями за ефективність діяльності її представників на виборних посадах.

В умовах трансформації політичних систем в державі можливі три варіанти ставлення влади до опозиції, вважає З. Балабаєва. Перший – придушити її. Втрати від такого рішення можуть бути дуже значними: процес демократизації призупиниться, проблеми, які спричинили кризу, залишаться, зросте міжнародна ізоляція держави. Другий – ігнорувати опозицію, не придушуючи її, але і не допускати у «велику» політику. Це зазвичай веде до радикалізації опозиції. Остання набуває антисистемного характеру, відкидаючи як можливість співробітництва з авторитарною елітою, так і еволюційний перехід до демократичного суспільства. У цьому випадку громадянське суспільство надає прихильників, які віддають перевагу радикальним ідеям. В суспільстві зростає конфронтація і виникає розкол. Третій варіант – співробітництво з опозицією. Він вигідний для обох сторін. Союз з

опозицією означає виникнення в політичній системі важливих передумов для демократизації [14, с. 61].

Що стосується Республіки Польща, то перший варіант взаємовідносин влади й опозиції хронологічно припадає від середини 70-х років і до 1983 року (відміни воєнного стану). Другий – від 1983 року до 1988 року, коли влада ігнорувала опозицію. Третій варіант розпочинається під час домовленостей про проведення «круглого столу» (1988–1989 рр.) і триває до сьогодні. На нашу думку, вирішення конфліктних питань на «круглому столі» означає, що вже в цей час опозиція визнавалася владою як серйозний партнер, думки якого треба враховувати.

Більшість науковців вважає, що в Республіці Польща була вироблена модель договірного переходу від тоталітарної до демократичної системи, основою якої стали переговори влади з опозицією за «круглим столом». Хоча, наприклад, Р. Бакер вважає, що Республіка Польща того часу не була тоталітарною державою, оскільки, в 80-ті роки крім воєнного стану (1,5 роки) там функціонувала свобода слова, були демократичні вибори керівництва всіх суспільних організацій, дотримання таких цінностей, як гідність особистості та громадянська солідарність [13].

У Республіці Польща опозиція виявилася стійкою і цілеспрямованою – вона домоглася свого. Як зазначає Г. Зеленько, у Республіці Польща суспільно-політичні рухи мали насамперед антитоталітарне спрямування і їхні програми включали в себе загальнолюдські демократичні цінності, економічні та соціальні блоки (хоча й недостатньо розроблені та обґрунтовані). Їхні зусилля спрямовувалися перш за все на здобуття державної незалежності [98, с. 110]. Політична контреліта існувала у всіх частинах країни, охопила усі верстви суспільства та змогла стати ефективною політичною опозицією. Значну роль зіграли харизматичний лідер та авторитет католицької церкви.

Л. Кочубей відзначає, що на сьогодні формуванню ефективної політичної еліти в Республіці Польща заважають наступні проблеми: 1) роздвоєність еліти, її міжособна боротьба, нестабільність; 2) не спостерігається прогностичного мислення та інноваційності; 3) «сіра зона» теперішнього становища еліти; її закритість і

низька правова культура; 4) неефективність зворотного зв'язку; 5) «елітність» проявляється в оволодінні та утриманні ініціативи у передвиборчих змаганнях [133].

Динаміка еволюції виборчої системи свідчить про неоднозначність процесів в Республіці Польща, де, з одного боку, іде зміцнення юридичної політики влади і збереження політичних прав і громадянських свобод.

За пропорційного виборчого законодавства у Республіці Польща з одного боку, відбувається поступова поляризація та укрупнення політичних сил, що підвищує сталість урядових коаліцій і знижує турбулентність політичного середовища. З іншого боку, маємо чимало критичних зауважень та пропозицій щодо модифікації пропорційної системи [135, с. 12].

Показник ступеня громадянських прав в Республіці Польща зміщувався, про що свідчить 2007 рік. В якому Республіка Польща зазначалася як «вільна» за шкалою Фрідом Хаус- 1. А у 2011 та 2012 роках за шкалою Фрідом Хаус– 2,32 та 2,3 відповідно - хоча і не полишила рейтинг «вільних» держав [322].

Таким чином, у нашому випадку можемо констатувати, що демократичний потенціал сучасних України та Республіки Польща є неоднаковим. Коріння маємо шукати в політичній традиції цих країн. Україна має своєрідну демократичну традицію і в перспективі – демократичний потенціал національної політичної культури. Головне завдання полягає в тому, щоб відновити, реанімувати національну демократичну традицію України, «повернути» громадян в лоно їх природних національних політичних настанов, які були притаманні їх пращурам. Республіка Польща менше зазнала авторитарних та тоталітарних нашарувань у власній політичній культурі через менш тривалу належність до авторитарного режиму, привнесеного ззовні Радянським Союзом після другої світової війни. Важливу демократичну роль відіграла польська католицька церква, яка виступила оплотом національної польської традиції та нівелювала вплив на політичну культуру поляків комуністичної ідеології. Натомість, ігнорувати авторитарні нашарування в ментальності польського народу теж не можна, вони зберігають свою кондицію і дотепер, щоправда поступово втрачаючи свій вплив.

Висновки до четвертого розділу.

Визначаючи рівень демократії політичного режиму України за допомогою індексів демократії, можна оцінити рівень демократії в Україні у 2012 році як 4,5 по семибальній шкалі, де 1 - найвищий рівень демократії, 7 - найнижчий. Категорія «громадянське суспільство» у країні одержала 3 бали (3,75 роком раніше). Незалежність ЗМІ експерти оцінили в 4,75 бали (5,50 у попередній період дослідження). Рівень незалежності судів експерти «Freedom House» оцінюють в 4,25 бали в порівнянні з 4,75 роком раніше. Рівень корупції залишився незмінним - 5,75.

За показником ступеня громадянських прав Україна зайняла місце у рейтингу демократії – одне з найстрімкіших падінь за останні роки в усьому світі (падіння на 13 сходинок упродовж 1999-2012 рр.). Окремі передумови для створення авторитарної держави вже склалися. Українську демократію треба захищати, - попереджає Міжнародна правозахисна організація «Freedom House». Наразі, за даними шкали «Freedom House» та індексом Боллена можна стверджувати про переміщення України з 2 на 3 місце з пониженням стану «вільний» на «частково вільний» політичний режим.

Таким чином, за даними «Freedom House», Україна, яка єдина з країн СНД очолювала списки «вільних» з 2005 року, з 2010 року потрапила до категорії «частково вільних». Зниження рівня демократії торкнулося і таких країн Євросоюзу, як Франція, Угорщина, але в Україні зафіксовано найбільший регрес демократії серед усіх країн Європи. Отже, головне завдання полягає в тому, щоб відновити, реанімувати національну демократичну традицію України.

Результати за змінними індексу політичної демократії Боллена засвідчують, що Республіка Польща заслуговує на рейтингову оцінку, користуючись розрахунком у 68 балів. Відповідно, за рейтингом демократичних прав і громадянських свобод, з 2010 року Республіка Польща продемонструвала підвищення рівня свободи, опинившись у рейтингу «вільної» держави з повною демократією, який утримує по сьогодні.

За висновками «Freedom House», про успіхи трансформації цієї країни свідчить її вступ до НАТО та ЄС – міжнародних організацій, які висувають до своїх членів

високі вимоги щодо додержання політичних свобод і громадянських прав та демократичності політичного устрою. Особливості такого переходу полягають в тім, що минає дуже короткий термін між легалізацією опозиції, запровадженням нефасадної багатопартійності та проведенням вільних конкурентних політичних виборів.

Отже, демократичний потенціал сучасних України та Республіки Польща є неоднаковим. Україна має своєрідну демократичну традицію, зате Республіка Польща менше зазнала авторитарних та тоталітарних нашарувань у власній політичній культурі, хоча ігнорувати авторитарні нашарування в ментальності польського народу теж не можна, вони зберігаються і дотепер, щоправда поступово втрачаючи свій вплив.

ВИСНОВКИ

На основі здійсненого дослідження в дисертаційній роботі систематизовано основні наукові підходи до розуміння поняття «трансформація політичного режиму» в рамках порівняльного підходу. Республіку Польща для порівняння з Україною обрано за принципом аналогії, що включає такі критерії, як близьке географічне та геополітичне положення, спільність політичної історії на її важливих етапах, порівнюваний рівень соціально-економічного розвитку, слов'янський етнокультурний бекграунд державоутворюючих націй, стратегічний курс на інтеграцію до європейського політичного, економічного та правового простору.

Відповідно, політичний режим в умовах трансформації розуміється як комплексна характеристики тих змін, які динамічно відбуваються у системі органів державної влади, в способах їх функціонування і взаємодії між собою, а також з інститутами громадянського суспільства та громадянами.

Критеріями для порівняння політичних режимів України та Республіки Польща були обрані:

- структурні елементи системи органів державної влади, яким належить функція вироблення політичного курсу, стратегії суспільного розвитку, реалізація прийнятих рішень та контроль за їх виконанням. До структурних елементів цієї системи автор відносить главу держави, органи законодавчої, виконавчої та судової влади;

- взаємодія інститутів громадянського суспільства (місцеве самоврядування, політичні партії та групи тиску, ЗМІ, неурядові організації) з державою, яке значною мірою визначає характер взаємовідносин держави й інститутів громадянського суспільства, тобто тип політичного режиму;

- соціальні феномени, які мають латентний характер, але в умовах України та Республіки Польща справляють вирішальний системний вплив на характер діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, на спосіб їхньої взаємодії між собою і, таким чином, визначають важливі аспекти функціонування політичного режиму та основні його характеристики;

- компоненти свободи – політичні права та громадянські права: свобода зборів та демонстрацій, рівність громадян перед законом, доступ до незалежної судової системи, рівність перед «силами безпеки», свобода бізнесу, та головне, – рівень їх

реалізації, згідно з методологією під час розрахунку індексу Freedom House та Боллена.

1. Доведено, що посткомуністична політична реальність більшою мірою, ніж прийнято вважати, обумовлена комплексом успадкованих від попередньої історичної епохи феноменів, а саме: визначальним впливом соціального прошарку номенклатури; домінуванням авторитарних тенденцій політичної культури та свідомості; несформованістю політичних націй у нових незалежних державах. Прийнята в українському суспільстві думка про те, що польська еліта більш цивілізовано вирішує проблемні питання, на сьогодні відповідає дійсності лише частково. Попри явно випереджаючий розвиток демократичних процесів в Республіці Польща, деякі проблеми функціонування політичної системи є співставними в обох країнах.

2. Найважливішим внутрішнім чинником трансформації виявився потенціал політичного управління в країнах Східної Європи, здатність нових еліт розуміти й захищати національні інтереси, боротися з корупцією та організованою злочинністю, використовувати переваги сильного централізованого апарату, успадкованого від попереднього режиму. Потенціал політичного управління залежить, перш за все, від особливостей національної ментальності, які були обумовлені історією кожної країни: успіхи в трансформації були пов'язані зі ступенем укоріненості ліберально-демократичної ідеології, з розвитком на попередньому етапі дисидентського руху, його підтримкою з боку широких верств населення. Тому, хоча економічні показники країн Східної Європи наприкінці 80-х рр. XX ст. були схожими й програми реформ 90-х рр. теж мало відрізнялись, процес політичних трансформацій Республіки Польща сприяв входженню її до кола найрозвинутіших країн Європи, а Україна залишилася поки що в «сірій зоні» невизначеності.

В Україні підкреслено небезпеку консервації влади посткомуністичної номенклатури й авторитарних тенденцій, а також те, що антидемократичні елементи політичного процесу є у певному розумінні органічними характеристиками посткомуністичної реальності.

3. Розвиток інституту президентства в обох країнах визначається не стільки його юридичним статусом, скільки фактичним. Система влади, створена в Україні за роки незалежності, домінантою якої стала ідея сильної президентської вертикалі, на сьогодні в основному вичерпала потенціал конструктивізму. В країні сформувалися політичні суб'єкти, насамперед, політичні партії, громадсько-політичні об'єднання та рухи, органи місцевого самоврядування тощо, які здатні взяти на себе відповідальність за державу, регіони і територіальні громади, зосередивши питому вагу політичної відповідальності на парламенті та уряді. Отже, йдеться про підвищення ролі законодавчих та виконавчих органів влади на демократичних засадах. Напівпрезидентська форма правління, відігравши роль стабілізуючого чинника у найбільш відповідальний період становлення основ державності та запобіжника гострих конфліктів на ідеологічній, соціальній, етнічній та регіональних засадах, потребує трансформації шляхом реформування як функціонуючих інституцій, так і створення передумов для появи нових.

Прикладом може слугувати Республіка Польща, де повноваження Президента суттєво звужено за рахунок розширення відповідних повноважень двопалатного парламенту.

4. Щодо діяльності виконавчої гілки влади, то напівпрезидентська форма правління, що є основою політичних систем України та Республіки Польща, провокує основні неузгодженості та кризові ситуації в її системі. Співіснування двох паралельних владних структур – президентської та урядової – зумовлює труднощі у роботі останньої як в Україні, так і в Республіці Польща. Щодо діяльності виконавчої гілки влади, то форма правління, що є основою політичних систем України та Республіки Польща, провокує основні неузгодженості та кризові ситуації в її системі. Співіснування двох паралельних владних структур – президентської та урядової – зумовлює неефективну роботу останньої як в Україні, так і в Республіці Польща.

Одночасно з'ясовано певну відмінність у розвитку виконавчої влади двох країн. У Республіці Польща президент і Рада Міністрів є фактичними керівними ланками виконавчої влади в силу наданих їм повноважень. Рада Міністрів, виконуючи весь

обсяг організаційної роботи по реалізації функцій і повноважень виконавчої влади, позбавлена реальної самостійності та змушена постійно враховувати позицію Президента з усіх основних питань своєї діяльності. Щодо України, то тут виконавча влада потрапила в цілковиту залежність від владно-вольових зусиль, компетенції та специфіки діяльності глави держави.

5. Еволюція судової влади у зазначених країнах означена спільним комплексом проблем, серед яких необхідно зазначити, перш за все, забезпечення доступності правосуддя, підвищення його соціальної ефективності, незалежності, розвиток адміністративного судочинства тощо. У той же час на підставі політико-правового аналізу зроблено висновок, що судова система Республіки Польща при всіх наявних у процесі її становлення та реформування проблемах в цілому рухається у бік демократизації. В Україні ж суди, не встигнувши по-справжньому перетворитися на органи правосуддя, ризикують повернутися до статусу одного з «правоохоронних органів», якими вони були в радянські часи.

6. Щодо розвитку місцевого самоврядування, то специфічними для України проблемами є: відсутність права обласних і районних рад створювати підконтрольні та підзвітні їм виконавчі органи; фінансова незабезпеченість місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; відсутність механізмів відповідальності посадових та службових осіб місцевого самоврядування перед відповідними місцевими радами; суперечливість процесу формування місцевого лідерства. Поряд з цим, місцеве самоврядування в Республіці Польща пройшло значну еволюцію від нижнього щабля жорстко централізованої адміністративної системи влади до початків формування сучасної системи самоврядування як однієї з основ громадянського суспільства.

7. Розвиток політичних партій в обох країнах ускладнено тим, що вони виявились неспроможними щодо створення власної повноцінної вертикальної та горизонтальної структур. Значною мірою це пов'язано з відсутністю в суспільстві соціальної бази для взаємодії партії з соціумом. Стрімкий розвиток державних інститутів в Україні значно випередив становлення структур громадянського суспільства. На рівень розвитку структур громадянського суспільства в Україні

справила негативний вплив незавершеність побудови української політичної нації.

8. Визначено комплекс рис і феноменів політичного режиму України, які зумовлюють його специфіку. Неупереджений порівняльний аналіз практики незалежного існування змушує зробити висновок, що має місце не просте відставання України від Республіки Польща, а якісна відмінність внутрішніх трансформацій. Суть авторської концепції полягає у наступному: трансформації політичних режимів республік колишнього СРСР, зокрема України та Республіки Польща, є конкретним проявом загальносистемних соціальних трансформацій у суспільствах такого типу і, відтак, мають низку спільних рис і ознак. Найбільш глибокі зміни сталися у системі державно-владних інститутів, результат трансформації яких у цілому нормативно відповідає схемам правових демократичних держав. Інститути громадянського суспільства демонструють здатність до трансформації, але якісний стрибок, який дозволив би констатувати наявність повноцінного громадянського суспільства, ще не відбувся, особливо в Україні. Нарешті, політична культура та свідомість, задемонструвала найбільшу опірність і консерватизм щодо трансформаційних змін, наслідком чого є низка авторитарних деформацій у реальному функціонуванні як державно-владних інститутів, так і структур громадянського суспільства. Це породжує ту чи іншу ступінь невідповідності між нормативним та реальним функціонуванням політичного режиму, причому така тенденція, як показує приклад України, може реалізовуватися у згортанні демократизації та консолідації авторитаризму. Відповідно, подолання згаданої тенденції стає головним завданням нинішнього етапу суспільно-політичних трансформацій посткомуністичних країн.

Доцільним напрямком реформи політичної системи України є трансформація владно-централізованих відносин у владно-самоорганізаційні, оскільки український корпоративно-бізнесовий спосіб функціонування влади відрізняється від польського – ліберально-демократичного управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна реформа в Україні: шлях до європейської інтеграції: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, – 2003. – 322 с.

2. Александер Дж. С. Парадокси громадянського суспільства/ Дж. С. Александер // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 4. – С. 27 – 41.
3. Алексеева Т. А. Бюрократия и подмена политики управлением / Т. А. Алексеева // Вопросы философии. – 1993. – № 2. – С. 18 – 22.
4. Алексеева Т. А. Личность и политика в переходный период: проблемы легитимности власти/ Т. А. Алексеева // Вопросы философии. – 1998. – №7. – С. 58 – 65.
5. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учебное пособие / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром.; [сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского] под. ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – 537 с.
6. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Электронный ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. - № 2. – С. 122-134. – Режим доступа до журн.: <http://humanities.edu.ru/db/msg/81534>
7. Алмонд Г. Гражданская культура, как фактор развития демократии [Электронный ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1996. - № 4. – С. 17-19 // – Режим доступа до журн.: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/41721>
8. Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Р. Арон - М. : Текст, 1993. - 303 с.
9. Артюшин Л. М. Теоретичні аспекти стратегії воєнної безпеки суспільства і держави: монографія / Л. М. Артюшин, Г. Ф. Костенко. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 176 с.
10. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / Афанасьев В. Г. – М. : Политиздат, 1981. – 212 с.
11. Бабкин В. Д. Народ и власть: Опыт системного исследования воззрений М. Е. Салтыкова-Щедрина / В. Д. Бабкин, В. Н. Селиванов. – К. : Манускрипт, 1996. – 448 с.
12. Бабкін В. Д. Юридична енциклопедія: Системний розвиток права України / В. Д. Бабкін, В. П. Горбатенко // Правова держава: Ювілейний щорічник наук. пр. Вип. 10. – К. : Видавничий Дім «Ін ЮРЕ», 1999. – С. 218 – 228.

13. Бакер Р. К вопросу о роли «Круглого стола» в процессе трансформации польской политической системы [Электронный ресурс] / Р. Бакер // Международный исторический журнал. – 2000. – Январь-февраль. – № 7 – Режим доступа до журн. : [http:// www.history.machaon.ru/number_07/anonsvak/revolution/baker/index](http://www.history.machaon.ru/number_07/anonsvak/revolution/baker/index).
14. Балабаева З. В. Политическая динамика и оппозиция / З. В. Балабаева // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. [«Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика»], (м. Київ, 1996 р.). – К. : Навчально-методичний кабінет вищої освіти Міністерства освіти України, 1996. – С. 59–62.
15. Бандурка О. М. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток : монографія / О. М. Бандурка, Ю. Д. Древаль. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 288 с.
16. Банс В. Порівняльна демократизація, широкі та обмежені узагальнення / В. Банс // У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи : [за ред. Д.Гузіни]. – К. : Ай Бі, 2003. – С. 107-139.
17. Банс В. Політична економія постсоціалізму / Банс В. // У пошуках правильної парадигми :[за ред. Д.Гузіни]. – К. : Ай Бі, 2003. – С. 237-280.
18. Банс В. Элементы неопределенности в переходной период / В. Банс // Полис. – 1993. - № 1. - С. 44-51.
19. Баранова С. Проблеми типології політичних режимів / С. Баранова // Студії політологічного центру «Генеза». – 1996. – № 1. – С. 4 – 7.
20. Барков В. Ю. Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития / Барков В. Ю. – К. : Стилос, 1998. – 220 с.
21. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Бжезинский З. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 256 с.
22. Білий О. Ідея суверенітету і стратегії урядування / О. Білий // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політ. думка, 1997. – С. 373 – 389.

23. Білорус О. Право на комунікацію: концепція глобальної комунікаційної політики в інформаційну еру / О. Білорус, О. Зернецька // Віче. – 2000. – №2. – С.115 – 132.
24. Богомолов О.Т. Первые уроки экономической трансформации в странах Центральной и Восточной Европы 90-х гг. / О.Т. Богомолов, С. П. Глинкина // ННИ. – 1997. - № 3. – С. 6-19.
25. Бойко В.Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи: [навчальний посібник] / В. Ф. Бойко. - К.: МАУП, 2004. - 176 с
26. Бокало Н. Проблеми і перспективи демократизації в країнах центрально-східної Європи (на прикладі Вишеградської четвірки) / Н. Бокало, С. Трохимчук – Л. : Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. Інститут Польщі, 2000. – 68 с.
27. Брусиловська О.І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / Брусиловська О. І. – Одеса: Астропринт, 2007. – 352 с.
28. Бураковський І. Посткомуністичні країни: перелоги системної трансформації / І. Бураковський // ПД. – 1998. - № 1. – С.39-45.
29. Буренко Н. М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи : автореф. дис. канд. політ.наук : спец. 23.00.02 / Н. М. Буренко – К., 2004. – 26 с.
30. Бурова С. Политические силы в постсоциалистических обществах. Польша / С. Бурова // ОНС. – 1996. - № 2. – С. 24-34.
31. Бухарин Н. И. Политическая трансформация в Восточной Европе / Н. И. Бухарин // Вестник Моск. ун-та. – Сер.18. – Социология и политология. – 1995. – № 2. – С. 59 – 61.
32. Бухарин Н. Политические реформы в странах Центральной и Восточной Европы / Н. Бухари, Н. Довженко // Россия и Центральная Европа в новых геополитических реальностях / [под ред. Л.Н. Шишелиной]. – М. : ИМЭПИ РАН, 1998. – С. 142-152.
33. В. Старосольський. Теорія нації / В. Старосольський [передм. І. О. Кресіної] – Нью-Йорк; К. : Наук. т-во ім. Т. Шевченка; Вища шк., 1998. – XL, 157 с.

34. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: монографія / Валевський О. Л. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.
35. Васович В. Переход к демократии в посткоммунистических странах / В. Васович // Вестник Моск. ун-та. – Сер.18. – Социология и политология. – 1998. – № 2. – С.19 – 48.
36. Вевйорка М. Нова парадигма насильства / М. Вевйорка // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. – 1997. – С. 135 – 146.
37. Ведернікова І. Перша декада століття / І. Ведернікова // Дзеркало тижня. – К. – 2010. – № 49. – 30 грудня. – С. 4–5.
38. Веймер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / Д. Веймер, Л. Девід, Р. Вайнінг, Р. Ейден [пер. з англ. Іван Дзюб / наук. ред. О.Кілієвич]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 654 с.
39. Видрін Д. Г. Україна на порозі ХХІ ст.: Політичний аспект / Д. Г. Видрін, Д. В. Табачник. – К. : Либідь, 2009. – 294 с.
40. Власов И.С. Как происходит назначение на судебскую должность в различных странах / И. С. Власов // Советская юстиция. – 2010. – № 15. – С. 25–29.
41. Ворона В. Соціологія і політика у суспільстві, що трансформується / В. Ворона, Є. Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – № 1 – 2. – С. 9 – 17.
42. Воронов І. О. Становлення правової держави в Україні (політологічний аспект): автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / І. О. Воронов. – К., 2010. – 18 с.
43. Вятр Е. Социология политических отношений / Вятр Е.; [пер. с польск.]. – М. : Прогресс, 1979. – 463 с.
44. Гаджиев К. С. Сравнительная политология / К. С. Гаджиев // Вестник Московского университета. Сер.12. Политические науки. – 1999. – №2. – С. 3 – 21.
45. Гаджиев К. С. Политическая наука / Гаджиев К. С. – М. : Междун. отношения, 2008. - 400 с.
46. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі? / Гальчинський А. – К. : Українські пропілеї, 1996. – 160 с.
47. Гальчинський А. Проблемні питання політичної реформи / А. Гальчинський, О. Литвиненко, В. Паламарчук // Урядовий кур'єр. — 2008. — 23 трав. — С. 4.

48. Гельман В. Я. «Transition» по-русски: концепции переходного периода и политическая трансформация в России (1989-1996) / В. Я Гельман // Общественные науки и современность. – 1997. – №4. – С. 64 – 81.
49. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник / А. Г. Георгіца – Чернівці: Рута, 2000. – 424 с.
50. Герасимчук Т. Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989-2004) / Т. Ф. Герасимчук, М. В. Герасимчук // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво. – Луцьк: Вежа, 2006. - С. 32-34.
51. Герасина Л. Н. Социальная эффективность судебной власти: возможности социологического измерения / Л. Н. Герасина // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Мат. наук.-практ. конф., 18-19 квітня 2002 р., м. Харків / [редкол.: В. В. Сташис та ін.] – К.; Х. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 94-98.
52. Головинська В. Регіональна політика України в контексті євроінтеграції: досвід Польщі. / Валентина Головинська // Збірник наукових праць Української академії державного управління / [за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева] – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – Вип. 2 – В 4 ч. Ч. II - С. 43.
53. Голосов Г. В. Сравнительная политология: [Учебник] – 2-е изд., перераб. и доп. / Голосов Г. В – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 207 с.
54. Гонцяж Я. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк, О. Куленкова, В. Гуменюк. – К. : Міленіум – Вид-во УАДУ, 2001. – С. 2 4–95.
55. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / Горбатенко В. П. – К. : Видавничий центр «Академія», 1999. – 240 с.
56. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / Горбатенко В. П. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
57. Громадяни України про внутрішньополітичні процеси // Національна безпека і оборона. – 2008. - № 3. – С.9 -30.
58. Гурка М. Розвиток законодавства з метою вступу до ЄС: приклад Польщі / М. Гурка // Український правовий часопис. – 1998. – Спец. вип. 2. – С. 26-30.

59. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Политические исследования. – 1999. – №1. – С. 36-41.
60. Данилов А. Н. Переходное общество: Проблемы системной трансформации / Данилов А. Н. – Мн. : ООО «Харвест», 1998. – 432 с.
61. Двойних К. Зарубіжні інвестиції та соціально-політичні трансформації в Україні / К. Двойних // Політична думка. – 1997. – №1. – С. 65- 68.
62. Дем'яненко В. М. Політична свідомість українського суспільства в умовах демократичної трансформації : автореф. дис. канд. політ. наук. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. М. Дем'яненко – К., 2003. – 17 с.
63. Дергачов О. Геополітичні параметри моделей розвитку / О. Дергачов // Політична думка. – 2009. – № 3/4. – С. 3 – 12.
64. Дергачов О. Геополітичні суперечності та національна безпека / О. Дергачов // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політ. думка, 1991. – С. 441 – 469.
65. Дергачов О., Полохало В. Метаморфози посткомуністичної влади / О. Дергачов, В. Полохало // Політична думка. – 2007. – №1. – С. 3 – 11.
66. Дергачов О Десять років трансформації у Центрально-Східній Європі. Економічний Форум Польща – Схід / О. Дергачов // Економічний часопис. – 1999. - № 10. – С. 3-19.
67. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі – К.-Будапешт, 1997. – 624 с.
68. Динаміка законотворчої активності парламентських фракцій протягом січня-липня 2010 р. – Інформаційно-аналітичний журнал «Як працює твій депутат», 2010.– №2, С.58-69.
69. Дмитрів І. Зовнішні чинники євроатлантичної інтеграції Польщі / І. Дмитрів // Дослідження світової політики. – 2010. – Вип. 31. – С. 204-213.
70. Доган М., Пеласси Д. Сравнительная политическая социология / М. Доган, Д. Пеласси ; [пер. Т. И. Шумилина]. – М. : Соц.-полит. журнал 1994. – 272 с.

71. Доган, Маттей. Новые социальные науки: разрушение дисциплинарных перегородок / Маттей Доган // Международный журнал социальных наук. – Февраль 1998. – № 20. – С. 153 – 169.
72. Докторов Б. З. Методологические и методические аспекты сравнительных социологических исследований / Докторов Б. З. / [отв. ред. В. Г. Андреенков, М. С. Косолапов]. – М. : АН СССР, 1984. – С. 39 – 48.
73. Долженков О. О. Політична система суспільства: основні підходи / О. О. Долженков // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2000.-Вип. 9. – С. 112 – 118.
74. Долженков О. О. Вплив ідеї європейської інтеграції на політичні перетворення України / О. О. Долженков // Проблеми державного будівництва в Україні: випуск № 8 : мат. міжнар. наук.-практ. конф. [«Шляхи євроінтеграції України»], (17-18 квітня 2004 р.). – К., 2004. – С. 57 – 60.
75. Долженков О. О. Геополітичний вибір України і моделі етнічної політики / О. О. Долженков // Нова парадигма. – Запоріжжя, 2002. – Вип. 24. – С. 102 – 107.
76. Долженков О. О. Україна - Білорусь: Досвід політичної трансформації: монографія / Долженков О. О. - Одеса: Астропринт, 2003. - 264 с.
77. Долженков О. О. Розбудова відкритого демократичного суспільства та менталітет українців / О. О. Долженков // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2000. – Вип. 5. – Ч.1. – С. 147-150.
78. Долженков О. О. Феномен президентської влади в пострадянському суспільстві / О. О. Долженков // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 20-25.
79. Дюверже М. Политические институты и конституционное право / Морис Дюверже // Політологія: хрестоматія / [сост. М. А. Василик, М. С. Вершини]. – М. : Гардарики, 2000. — 843 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джер.: http://www.i-u.ru/biblio/archive/vasilek_xrpolitolog/pol14.aspx
80. Ебергард П. Результати суспільно-економічних перетворень у Польщі та Україні / П. Ебергард // Економіка України. – 1999. - № 4. – С.80-86.

81. Екхардт К. Проблеми реформування інституту законодавчої влади Республіки Польща: конституційні аспекти / К. Екхардт // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 4 (10). – С. 25–36.
82. Елизаров В. П. Элитистская теория демократии и современный российский политический процесс / В. П. Елизаров // *Политические исследования*. – 1999. – №1. – С. 3 – 16.
83. Желицки Б. Венгрия в меняющейся Восточной Европе. Из опыта социально-экономических преобразований 90-х годов / Б. Желицки // *Свободная мысль*. – 1996. - № 4. – С. 51-67.
84. Жуковский И. И. Трансформация партийной системы Польши в свете вступления страны в ЕС / И. И. Жуковский // [Электронный ресурс]. – Режим доступа до рес.: http://www.mezhdunarodnik.ru/magazin/103.html?print_version=tr (Дата перегляду: 27.08.2008).
85. Жулинський М. Г. Віктор Ющенко: випробування владою / М. Г. Жулинський, О. М. Сліпущко ; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. – Харків : Фоліо, 2005. – 415 с.
86. Журавльова Г. Поділ влади в сучасній Україні (проблеми теорії і практики) / Г. Журавльова // *Право України*.-1998.- № 11. – С. 20 – 26.
87. Журавський В. С. Політичний процес в сучасній Україні: політологічний аналіз: автореф. дис. доктора політ. наук. : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. С. Журавський – К.,1996. – 24 с.
88. Журавський В. Парламент у двох вимірах / В. Журавський // *Голос України*. — 2003. — 11 квіт. — С. 11.
89. Задорожнюк Э. Социал-демократия в Центральной Европе / Задорожнюк Э. – М. : Academia, 2000. – 310 с.
90. Закон України «Про судоустрій» від 22.02.2002 р. № 697-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://www.rada.gov.ua>.
91. Закон України «Про судоустрій» від 22.02.2002 р. № 697-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://www.rada.gov.ua>.

92. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 - № 2453-VI // Вісник Верховної Ради України. — Офіц. вид. — К. : - 2010. - №142. - Ст. 1125.
93. Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади». - [Електронний ресурс]. – Режим доступу до закону: <http://www.rada.gov.ua>.
94. Закон України від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI «Про Кабінет Міністрів України». - [Електронний ресурс] – Режим доступу до закону: <http://www.rada.gov.ua>.
95. Звіт про конкурентоспроможність України 2011 / Назустріч економічному зростанню та процвітанню [Електронний ресурс]. – Режим доступу до звіту: <http://www.feg.org.ua/>.
96. Зегберс К. Трансформації в Росії та Східній Європі: неоінституціональна інтеграція / К Зегберс // Соціологія: ТММ. – 1998. - № 4/5. – С.21-40.
97. Зеленько Г. І. Порівняльна політологія: науковий напрям чи метод дослідження? / Г. І. Зеленько // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – 1998. – Вип. 5. – С. 196 – 204.
98. Зеленько Г. Навздогінна модернізація: досвід Польщі та України / Зеленько Г. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
99. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України / Галина Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
100. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівн. аналіз / Зіллер Жак, [пер. з фр. В. Ховхуна]. – К.: Основи, 1996. – 420 с.
101. Ильин М. В. Слова и смыслы: Опыт описания ключевых политических понятий / Ильин М. В – М. : «РОССПЭН», 1997. – 541 с.
102. Ильин М. В. Сравнительная политология: научная компаративистика в системе политического знания / М. В. Ильин // Политические исследования. – 2001. – № 4.
103. Инглхарт Р. Постмодерн: Меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997.- №4. – С. 6 – 32.

104. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Йонас Г. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
105. Ицхокин А. А. Анатомия социальной системы / А. А. Ицхокин // Вестник Моск. ун-та. – Сер.18. – Социология и политология. – 1995. – № 4. – С.23 – 31.
106. Іщук В. Україна: Проблема престижності та ідентичності (масова свідомість і культура як субекти формування громадської та національної свідомості) / Іщук В. – К. : Смолоскип, 2000.-92 с.
107. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание: Избранные статьи / Каган М. С. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 297 с.
108. Кантор К. М. История против прогресса (опыт культурно-исторической генетики) / Кантор К. М. – М. : Наука, 1992. – 150 с.
109. Карасінський С. Польська адміністративна реформа. / Славомір Карасінський. // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика, [за ред. І. Ф. Кононова]. – Луганськ: Альма-матер, 2001. – С. 436.
110. Катаев С. Л. Модернизация общества и социокультурные процессы / Катаев С. Л. – Запорожье: ЦНТИ, 1994. – 262 с.
111. Катаев С. Л. Принципи концептуалізації поняття «трансформація суспільства» / С. Л. Катаев // Нова парадигма. – Вип. 29. – Запоріжжя, 2003. – С. 143 – 147.
112. Катаев С. Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства: автореф. дис. доктора соціолог. наук. / С. Л. Катаев – К., 1998.-32 с.
113. Кащавцева С. Политическая коммуникация: проблемы, ожидания, возможности / С. Кащавцева // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – №1. – С. 101 – 108.
114. Кисіль С. П. Центральні органи виконавчої влади України: стан і розвиток / Кисіль С. П. – К. : Смолоскип, 1999. – 80 с.
115. Кіш Є. Виклик демократії: політичні трансформації в Центрально-Східній Європі / Є. Кіш // Віче. – 1998. – №5. – С. 12 – 19.
116. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов – СПб. : Алетейя, 2002. – 414 с.

117. Кобзар Ю. Інформаційне законодавство: Європейський вектор розвитку / Ю. Кобзар // Віче. – 2003. – №2. – С. 51-55.
118. Коваленко А. Відповідальність виконавчої влади: порівняльно-політологічний аспект / А. Коваленко // Віче. – 2001. – № 11. – С. 11 – 20.
119. Ковальова О. Інтеграційні стратегії країн Центральної і Східної Європи на сучасному етапі розширення Євросоюзу / О. Ковальова // Розширення ЄС. Аналітичний щоквартальник. – 2003. - № 1. – С. 20-37.
120. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (Формування ідеалу) / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку: [зб.наук.праць]. – Львів, – 2001. – № 21. – С. 6 – 33.
121. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку: [зб.наук.праць]. – Львів, 1998. – С. 49 – 50.
122. Колодко Г. В. Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації / Колодко Г. В. – Львів : Незалежний культурологічний журнал «І», 2004. – 563 с.
123. Колодко Г., Гжегож В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Г. Колодко, В. Гжегож. – К. : Основні цінності, 2002. – 248 с.
124. Колчин С., Головнин М. Количественная оценка сопоставления результатов преобразований в переходных экономиках / С. Колчин, М. Головнин // МЭМО. – 2000. - № 9. – С. 37- 44.
125. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — Офіц. вид. — К. – 1996. – №30. – С. 141.
126. Концепція адміністративної реформи в Україні. – К. : Центр політико-правових реформ; Центр розвитку українського законодавства, 1998. – 60 с.
127. Концепція адміністративної реформи: розроблена Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи; впроваджена Указом Президента України від 22.06.1998 р. № 810/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.rada.gov.ua>.

128. Копійка В. В. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу / Копійка В. В. – К. : Київський ун-т, 2002. – 253 с.
129. Корнаи Я. Великая трансформация Центрально-Восточной Европы: успех и разочарование / Корнаи Я. // Россия в XXI веке. – 2006. - № 1(2). – С. 7-47.
130. Кормич Л. І. Конструктивність опозиційної діяльності – основа демократичних процедур в політичній діяльності / Л. І. Кормич, А. І. Кормич // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. [«Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика»], (м. Київ, 1996 р.). – К. : Навчально-методичний Кабінет вищої освіти Міністерства освіти України, 1996. – С. 46–50.
131. Коровицына Н. В. Сравнительный опыт общественных трансформаций в постсоциалистических странах / Н. В. Коровицына // Социологические исследования. – 2002. – № 5. – С. 9 – 18.
132. Королюк В. Опозиція прагне дострокових виборів, коаліція проти / Володимир Королюк // Голос України. – 2007. – 27 лютого. – № 36 (4036).– С. 2.
133. Кочубей Л. Виборчі системи як передумова формування політичної еліти. З досвіду України і Польщі / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2008. – № 4 (31) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=74&c=1752>
134. Кресіна І. Удосконалення Конституції України: політична доцільність чи правова необхідність / І. Кресіна // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – Спецвипуск : Політичні технології. – С. 42-45.
135. Кресіна І. Політична реформа: проблеми і перспективи / І. Кресіна, Є. Перегуда // Віче. — 2003. — № 3. - С 15-21; № 4. - С. 12-15.
136. Крисаченко В. С. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк, [за ред. В. С. Крисаченка]. – К. : НІСД, 2003. – 632 с.
137. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку / В. С. Крисаченко, М. І. Хилько – К.: Знання, 2001. – 642 с.

138. Крымский С. Б. Верификация социальных прогнозов (Методологический аспект) АН Украины. Ин-т социологии / С. Б. Крымский, В. Е. Пилипенко, Ю. В. Салюк. — К. : Наук. думка, 1992. — 116 с.
139. Кувалдін В. Президентська і парламентська республіки як форми демократичного транзиту / В. Кувалдін // Політична думка. — 1998. — № 3/4. — С. 21 — 22.
140. Кудрявцев В. Н. Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук / В. Н. Кудрявцев // Новая и новейшая история. — 1995. — № 3. — С. 3 — 7.
141. Кудряшов С.П. Хто і як ухвалював Конституцію України. Експертна оцінка / С. П. Кудряшов, С. О. Одарич, Ю. М. Оробець — К. : Знання, 1996. — 19 с.
142. Кузьменко А. О. Регламентация стосунків між Європейським Союзом і країнами Центральної та Східної Європи / А. О. Кузьменко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип. 29. - Т. 1. — Львів-Луцьк: Вежа, 2001. — С. 68-76.
143. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи: дис. .кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Роман Олексійович Куйбіда. - К., 2006. - 215 с
144. Курас І. Ф. Суспільні трансформації і суспільні науки: проблеми методології / І. Ф. Курас // Пам'ять століть.-2001.- № 1. — С. 3-11.
145. Курас І. Ф. Українське суспільство на рубежі століть: утвердження реформаторського курсу / І. Ф. Курас // Україна на порозі ХХІ століття: уроки реформ та стратегія розвитку. Матеріали наукової конференції. — К. : НТУУ КПІ, 2001. — С. 23-28.
146. Лафонтен О. Общество будущего. Политика реформ в изменившемся мире/ Лафонтен О. — М. : Международные отношения, 1990. — 168 с.
147. Лебедева М. М. Сравнительная политология, мировая политика, международные отношения: Развитие предметных областей / М. М. Лебедева, А. Ю. Мельвиль // Политические исследования. — 1999. — № 4. — С. 130 — 140.
148. Левченко О. О. Хрестоматія з історії всесвітньої політичної думки / О. О. Левченко — Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002.— 239 с.

149. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Лейпхарт А.; [пер. с англ.] – М.: Аспект Пресс, 1997.-287с.
150. Лукашевич В. К. Анатомия научного метода: Учеб. пособие./ Лукашевич В. К. – Мн. : ООО «Мисанта», 1999. – 96 с.
151. Мадатов А. С. Демократизация: особенности ее современной волны / А. С. Мадатов // Вестник Российского университета дружбы народов. – 2001. – № 3. – С. 45–56. – (Серия «Политология»).
152. Майорова О. Н. Роль и место Польши в современной Европе (дискуссии в польском обществе) / О. Н. Майорова // Славяноведение. – 1999. - № 3. – С. 30-43.
153. Майстренко П. П. Інтеграція посткомуністичних країн в ЄС / П. П. Майстренко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2002. – Вип. 33. – Ч.2. – С. 246-254.
154. Макаренко Є. А. Європейська стратегія цивілізаційного розвитку / Є. А. Макаренко // Європейська інформаційна політика. – К. : Наша культура і наука, 2010. – С. 16-41.
155. Мангейм Джарол Б. Политология. Методы исследования / Джарол Б. Мангейм, Ричард К. Рич ; [пер. с англ.]. – М. : Весь мир, 1997. – 544 с.
156. Марочкін І. Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи, [матеріали наук.-практ. конф.], (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / голов. ред.: В. В. Сташис. – К.; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 31 – 34.
157. Матюнин И. И. Сравнительные и экспериментальные исследования / И. И. Матюнин // Методологические и методические аспекты сравнительных социологических исследований / Отв. ред. В. Г. Андреенков, М. С. Косолапов. – М. : АН СССР, 1984. – С. 29 – 38.
158. Маша Міщенко. В українському парламенті пішли в хід димові шашки і російський мат./ Маша Міщенко – УНІАН, 27 квітня 2010 р. .– [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.uceps.org/upload/Przh_June_2011_Opozytsiya.pdf

159. Медведєв О. Свобода слова у футлярі. От якби журналісти взяли та застрайкували / О. Медведєв // Політика і культура. – 2002. – №36. – С. 10 – 12.
160. Медведчук В. В. Конституційний процес в Україні і організація державної влади та місцевого самоврядування/ Медведчук В. В. – К. : Україна, 1996.-148 с.
161. Медушевский А. Н. Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе / Медушевский А. Н. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – 540 с.
162. Мельвиль А. Ю. «Политический атлас современности»: замысел и общие теоретико-методологические контуры проекта / А. Ю. Мельвиль // ПОЛИС (Политические исследования). – 2006. – № 5. – С. 60–72.
163. Мельник В. Політична регіоналістика: предметне поле і теоретико-методологічні засади / В. Мельник, Л. Скочиляс // Вісник Львівського університету: Серія: Філософські науки. – Л., 2002. – Вип. 4. – С.127 – 134.
164. Микитюк Т. Соціальна трансформація в Україні та Росії: інтеграція чи дезінтеграція // Регіони Східної Європи: інтеграційні очікування та конфронтаційні небезпеки , [матеріали Міжнародної наукової конференції], (Чернівці, 18-19 вересня 2000). – Чернівці: БУКРЕК, 2000. – С. 204 – 210.
165. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Михальченко Н. И. – К. : НАН Укаины, 2001. – 440 с.
166. Михальченко М. І. Взаємодія політики і економіки в умовах прискореної трансформації суспільств як предмет соціально-філософського дослідження/ М. І. Михальченко, Х. Х. Банг . – К. : Абрис, 1999. – 30 с.
167. Михальченко М. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М. Михальченко, В. Журавський, В. Танчер. – К., 1997. – 178 с.
168. Михальченко М. Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів / М. Михальченко, З. Самчук . – Дрогобич: Відродження, 1998. – 241 с.
169. Мокшин В. К. Трансформация политических режимов Восточно-европейских стран во второй половине XX в. : монографія / Мокшин В. К. – Архангельськ : Изд-во Помор. гос. ун-та им. М. Ю. Ломоносова, 1997. – 271 с.

170. Мощелков Е. Н. Переходные общественные процессы: вопросы для современного исследователя / Е. Н. Мощелков // Вестник Моск. ун-та. – Сер.12. – Политические науки. – 1995. – №5. – С. 37 – 42.
171. Мощелков Е. Н. Характер и тенденции политических перемен в государствах бывшего СССР и Восточной Европы / Е. Н. Мощелков // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 12. – Соц.-полит. исследования. – 1992. – № 5. – С. 62 – 67.
172. Музиченко Г. В. Концептуалізація державної політики країн пострадянського простору в умовах глобальних змін : монографія / Музиченко Г. В.– Одеса: Друкарський дім, 2012.– 394 с.
173. Мучник О. Г. Коментар до Конституції України. – 2-е вид., випр. та доповн / Мучник О. Г. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – Кн. 1. – 400 с.
174. Мюллер К. Смена парадигм посткоммунистической трансформации / К. Мюллер, А. Пикель // Социс. – 2002. – № 9. – С. 67 – 82.
175. Наумкина С. М. Социально-политические аспекты управления / Наумкина С. М.– Одесса, 1994. – 175 с.
176. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса, 1999. – Вип. 5.- С. 46 – 51.
177. Наумова Н. Ф. Рецидивизирующая модернизация в России как форма развития цивилизации / Н. Ф. Наумова // Социологический журнал. – 1996. – № 3/4. – С. 5 – 28.
178. Нгуен В. З. Теоретичні проблеми взаємодії гілок влади у пострадянських суспільствах (Україна, Росія, Білорусь) : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02. / В. З. Нгуен – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 18 с.
179. Недопитанський М. Україна інформаційна: Утопія чи реальність? / М. Недопитанський // Віче. – 2003. – №2. – С. 44 – 46.
180. Некипелов А. Д. Постсоциалистические трансформации / А. Д. Некипелов // ННИ. – 1999. - № 3. – С. 3-17.

181. Нечипоренко Г. В. Парламентаризм в Україні: сутність та проблеми становлення : автореф. дис. канд. політ. наук : спец. 23.00.02./ Г. В. Нечипоренко. – Львів, 1996. – 16 с.
182. Ніколаєва М. І. Політична система сучасної України: логіка і спрямованість інституціональних змін / М. І. Ніколаєва // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць: №10. – К. : Т-во «Знання» України, 2002. – С. 49 – 58.
183. Онищук А. Конфліктні ситуації у форматі «центр-регіони» / А. Онищук // Віче. – 2003. – № 3. – С. 50 – 58.
184. Опозиція в Україні. Аналітична доповідь // Центр Разумкова 2010 р. – К. : Центр Разумкова, видавництво «Заповіт», 2010. – С.38 - 81.
185. Органи державної влади України : монографія / [кер. авт. кол. Ф. Погорілка]. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2002. – 592 с.
186. Ослунд А. Уроки первых четырех лет смены строя в Восточной Европе / А. Ослунд // Свободная мысль. – 1993. – №17 – 18. – С. 44 – 61.
187. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: монографія / О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленко; [за заг. ред. О. О. Кордуна]. – К. : МАУП, 2000. – 248 с.
188. Отчет «Свобода в мире» // Freedom House: Analysis. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://freedomhouse.org/template.cfm?page=15&year>.
189. Павленко Р. Парламентська відповідальність уряду: порівняльний аспект / Р. Павленко // Людина і політика.-1999.- № 5. – С. 13-19.
190. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення // Національна безпека і оборона. – 2003. - № 2.
191. Парфенова Л. Интеграция Польши с Европейским Союзом: состояние и прогнозы / Л. Парфенова // МЭМО. – 1999. - № 4. – С. 75-80.
192. Петренко В. Комплекс підпорядкованості, або становлення ЗМІ в незалежній Україні / В. Петренко // Віче. – 2001. – №10. – С.22-23.
193. Пилипенко В. Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Є. Пилипенко, Ю. О. Привалов, В. М. Ніколаєвський. – К. : ПЦ «Фоліант», 2008. – 158 с.

194. Піляєв І. Спільні програми Ради Європи і Європейського Союзу та їх вплив на сучасний євроінтеграційний процес / І. Піляєв // Дослідження світової політики. – 2003. – Вип. 25. – С. 26-37.
195. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / за ред. Ф. М. Рудича. [навч. посібник для студентів вищих закладів освіти]. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 327 с.
196. Політична цензура в Україні. Аналітична доповідь // Центр Разумкова 2002. – К.: Центр Разумкова, видавництво «Заповіт», 2003. - С. 82 – 111.
197. Політичний словник / [за ред. В. К. Врублевського, Л. М. Кравчука, А. В. Кудрицького]. – 4-е вид., перероб. і доп. – К. : Голов.ред. УРЕ, 1987. – 876 с.
198. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
199. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / [кер. авт. кол. В. Полохало]. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
200. Полохало В. Інтелектуали та влада в посткомуністичних суспільствах / В. Полохало // Демони миру та боги війни: соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. : Політ. думка, 1997. – С. 205 – 233.
201. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и в России / В. Полохало // Политические исследования. – 1998. – № 3. – С. 7-15.
202. Польша. Вопросы и ответы : справочник / [общ. ред. и сост. В. А. Светлова]. – М. : Политиздат, 1991. – 192 с.
203. Приймак М. М. До формування механізму правління судової влади / М. Прийдак // Право України. - 1994. - № 9. - С. 3-4.
204. Про стан правосуддя в Україні, реалізацію Концепції судово-правової реформи та подальше становлення судової влади, однієї з трьох складових частин державної влади: Постанова II з'їзду суддів України // Право України., К .: Парлам. вид-во - 1995.- №1.- С. 3-4.
205. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Путь. - 1993. - № 3. - С. 3-56.

206. Пшеворський А. Переходи до демократії: лібералізація і демократизація / А. Пшеворський // Демократія : антологія / [упоряд. О. Проценко]. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 605–648.
207. Пшеворський А. Що робить демократії життєздатними? / А. Пшеворський, М. Альварес, Х. Чейбуб // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / [за ред. Д. Гузіни]. – К. : Ай Бі, 2003. – С. 215-234.
208. Рагозін М. Демократичний транзит в посткомуністичних країнах: методологічні зауваження / М. Рагозін // Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської інтеграції / [під ред. М.Поліщука]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С.13-18.
209. Рижко В. А. Концепція як форма наукового знання / В. А. Рижко / НАН України, Центр гуманітарної освіти. – К. : Наук. думка, 1995. – 145 с.
210. Розова Т. Ідеальне та реальне в уявленнях про громадянське суспільство / Т. Розова, В. Барков // Людина і політика. – 2003.- № 6 (30). – С. 44 – 55.
211. Розова Т. В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: монографія / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одеса: Юрид. літ., 2003. – 336 с.
212. Романюк А. С. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна / А. С. Романюк, Ю. Р. Шведа, О. В. Шумельда. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 132 с.
213. Романюк А. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія / А. С. Романюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
214. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах: спроба системного аналізу / О. Романюк // Людина і політика. – 2003. – №5. – С. 3 - 11.
215. Ростой Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Ростой // Полис.-1996.- №5. - С. 5 – 15.
216. Руденко Ю. Ю. Українське суспільство в трансформаційний період: Проблема формування політичної ідеології чи політичної стратегії? / Ю. Ю. Руденко.

// Політологічний вісник, [зб-к наук. праць]: №10. – К.: Т-во «Знання» України, 2002. – С. 143 – 154.

217. Рудич Ф. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні: Політологічний контекст / Ф. Рудич // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 11-21.

218. Рудич Ф. М. Чи багато влади потрібно владі?: (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи): [навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів] / Ф. М. Рудич. – К.: Довіра, 1998. – 142 с.

219. Рудич Ф. Політичний клас України: виклики сучасності / Ф. Рудич // Політичний менеджмент. – 2008. – Спецвипуск. – С. 5–15.

220. Рутар С. Проблеми політичної реформи в Україні та досвід трансформаційних процесів у Польщі / С. Рутар // Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської інтеграції. – Львів: видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С.193-198.

221. Савенко М. Д. Забезпечення незалежності суду – важливий напрям судово-правової реформи в Україні // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: [матеріали наук.-практ. конф.], (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 34 – 38.

222. Савенко М. Д. Незалежність судді Конституційного Суду України / М. Д. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 73 – 77.

223. Садовська Н. В. Перспективи вступу країн Центрально-Східної Європи в Європейський Союз у контексті майбутнього його розширення / Н. В. Садовська // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво. – Луцьк: Вежа, 2006. – С. 35-38.

224. Сарторі, Джованні. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Сарторі, Джованні ; [пер. з 2-го англ. вид.]. – К. : АртЕк, 2001. – 224 с.

225. Семененко И. С. Трансформация критериев самоидентификации в социокультурном и политическом пространстве: Западная парадигма и российский контекст / И. С. Семененко // Политические исследования. – 2000. – №3. – С. 80 – 89.
226. Скворець В. О. Роль громадянського суспільства в розвитку соціуму / В. О. Скворець // Нова парадигма. – 2004. – Вип. 40. – С. 23–37.
227. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология. Учебник / Сморгунов Л. В. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 472 с.
228. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология: Теория и методология измерения демократии / Сморгунов Л. В. – СПб: Изд. С.-Петербур. ун-та, 1999. – 431 с.
229. Соловьев В. С. Избранное / Соловьев В. С.; [сост. А.В. Гулыгин, С.Л. Кравец]; вступ. ст. А. В. Гулыгин; примеч. С. П. Кравца. – М.: Сов. Россия, 1990. – 496 с.
230. Сравнительное государственное управление: Теория, реформы, эффективность / [под ред. Л. В.Сморгунова]. – СПб.: Изд. СПб. ун-та, 2000. – 420 с.
231. Старецька Л. Особливості функціонування законодавчої влади України та Польщі у контексті конституційної модернізації / Л. Старецька // Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської інтеграції. – Львів: видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С.201-207.
232. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації. Інформаційно-аналітичне дослідження. – К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2006. – 34 с.
233. Сташис В. В. Завдання нового етапу судової реформи / В. В. Сташис // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: [мат. наук.-практ. конф.], (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 5-8.
234. Стефанюк В. С. Запровадження адміністративних судів у рамках судово-правової реформи в Україні / В. С. Стефанюк // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: [мат. наук.-практ. конф.], (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 12 – 18.

235. Стратегії розвитку України: теорія і практика / [за ред. О.С. Власюка]. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.
236. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування / В. Стретович // Право України. – 1998. – № 2. – С. 50 – 58.
237. Струтинський В. Політичні та морально-етичні передумови трансформаційних процесів у польському суспільстві початку 90-х років / В. Струтинський // Політологічні та соціологічні студії : [зб. наук. праць]. – Чернівці: Прут, 2002. – Т. II. – С. 139–152.
238. Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плинного світу. Навчальний посібник // [відп. ред. В. С. Пазенок]. – К. : Укр. центр духовної культури, 1999. – 272 с.
239. Сушко О. Косовська криза і міжнародне втручання: уроки для Європи / О. Сушко // Дослідження світової політики. – 2001. – Вип. 17. – С. 69-75.
240. Съедин Н. А. Особенности становления и развития парламентаризма в России и Украине (сравнительный политологический анализ). : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02./ Н. А. Съедин. – М., 2002. – 26 с.
241. Тарасенко В. Інволюційна трансформація в Україні / В. Тарасенко // Віче. – 1998. – №6. – С. 41 – 49.
242. Тарасова В. В. Європейський Союз та Східна Європа: проблема розширення / В. В. Тарасова // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип. 29. - Т. 2. – Львів-Луцьк: Вежа, 2001. – С. 76-79.
243. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / Тертичка В. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 750 с.
244. Томенко М. Сучасна криза в контексті політичного процесу в Україні / М. Томенко // Політична думка. -1998. – №3/4. -С. 3 – 30.
245. Томенко М. В. Яку Україну будує команда Президента Леоніда Кучми?! / М. В. Томенко / Експертна оцінка. – К., 1996. – 12 с.
246. Трансформація цивілізаційно-культурного пространства бывшего СССР (тенденции, прогнозы). – М., 1994. – 213 с.

247. Указ Президента України від 15 грудня 1999 року № 1572/99 «Про систему центральних органів виконавчої влади». - [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.rada.gov.ua>.
248. Українське суспільство 1994–2004 : соціологічний моніторинг / [за ред. Н. Паніної]. – К. : «Заповіт», Ін-т соціології НАН України, 2004 – 64 с.
249. Українське суспільство: десять років незалежності: Соціологічний моніторинг та коментар науковців / [за ред. В. М. Шульги, М. О. Ворони]. – К.: НАН України; Інститут соціології., 2001. – 662 с.
250. Український парламентаризм: минуле і сучасне. – К. : Парламентське видавництво, 1999. – 368 с.
251. Фадеев Д. А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода / Д. А. Фадеев // Политические исследования. – 1994. – № 1-2. – С.4 – 12.
252. Фесенко В. Політичні партії України: у лабіринтах посткомунізму / В. Фесенко // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: [зб. наук. ст.]. – Х.,1997. – С. 34 – 43.
253. Фомін С. С. Розширення ЄС на Схід: «рівні» та «рівніші» / С. С. Фомін // ПіЧ. – 1999. - № 3. – С. 20-24.
254. Фрідом Хаус поклав відповідальність за невільну Україну на Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravda.com.ua/>.
255. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: ошибки социализма / Ф. А. Хайек. – М.: Новости, 1992. – 304 с.
256. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации/ С. Хантингтон // Мировая экономика и международные отношения.- 1995. - № 6.- С. 87 - 94.
257. Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации / С. Хантингтон // МЭМО (Мировая экономика и международные отношения). – 1995. – № 5. – С. 43–51.
258. Харитоновна О. Г. Генезис демократии. (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей) / О. Г. Харитоновна // Полис.- 1996.- №5. - С. 70 - 79.

259. Харченко Л. В. Виборча система Республіки Польща: досвід для України / Людмила Вікторівна Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3 (4). – С. 35 - 40.
260. Хома Н. М. Виборча активність громадян в умовах трансформації політичної системи України (регіональний аспект) : автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02./ Н. М. Хома. – Львів, 1998. – 16 с.
261. Хорошилова Л. О журналістике переходного периода / Л. Хорошилова // Політологічний вісник: [зб. наук. пр.], Вип.9. – К.: Тов-во «Знання» України, 2001. – 243 с.
262. Христова Г. О. Конституційний Суд України в системі органів державної влади / Г. О. Христова // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: [мат. наук.-практ. конф.], (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 175 – 178.
263. Цыганков А. П. Между либеральной демократией и сползанием в авторитаризм: предварительные итоги политического развития России, 1991 – 1996 гг. / А. П. Цыганков // Социально-политический журнал. – 1997. – №1 – С. 5 – 20.
264. Цыганков А. П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / Цыганков А. П. - М.: Интерпракс, 1995.- 296 с.
265. Черниш Н. Львів – Донецьк: Регіональні відмінності в оцінці політичних процесів / Н. Черниш, А. Романюк // Студії політологічного Центру «Генеза». – 1995. – № 1. – С. 26-34.
266. Чехарина В. И. Основы конституционного строя Республики Польша. / В. И. Чехарина. – М. : Наука, 2004. - С. 126.
267. Чикурлій С. О. Конституційна модель організації виконавчої влади в Україні та шляхи її подальшого розвитку / С. О. Чикурлій // Держава і право. – 2001. – № 15. – С. 126 – 133.
268. Чилкот Рональд Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / Чилкот Рональд Х. ; [пер. с англ.]. – М. : ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 560 с.

269. Чиркин В. Е. Глобальные модели политической системы современного общества: индикаторы эффективности / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1992. – № 5. – С. 82 – 92.
270. Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственоведения / Чиркин В. Е. – М. : Издательский дом «Артикул», 1997. – 352 с.
271. Чиркин В. Е. Переходное постсоциалистическое государство: содержание и форма / В. Е. Чиркин // Государство и право.-1997.- №1. – С. 45 – 54.
272. Чичерин Б. Н. Различные виды либерализма / Б. Н. Чичерин // Політологія : хрестоматія / [сост. М. А. Василик, М. С. Вершини]. – М. : Гардарики, 2000. – 843 с. [Електронний ресурс].– Режим доступу: [http:// www.i-u.ru/biblio/archive/vasilek_xrpolitolog/pol14.aspx](http://www.i-u.ru/biblio/archive/vasilek_xrpolitolog/pol14.aspx)
273. Шайгородський Ю. Ж. Багатопартійність як чинник становлення політичної системи / Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Т. 54. – Вип. 41. Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 8–16.
274. Шапарь В. І. Неформальні структури політичної влади у сучасній Україні: спроба осмислення / В. І. Шапарь // Політологічний вісник. [зб-к наук. пр.]: №10. – К. : Т-во «Знання» України, 2002. – С. 103 – 109.
275. Шаповал В. М. Парламентська фракція / В. М. Шаповал // Політологічний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – С. 469–471.
276. Шаповал В. М. Вищі органи сучасної держави: Порівнял. Аналіз / Шаповал В. М. - К.: Програма Л, 1995. - 136 с.
277. Шаповал Ю. Два дні народження / Ю. Шаповал // У кольорах «помаранчевої революції» / [заг. ред. та упорядкування Ю. Шаповала]. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. – С. 245–254.
278. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії / Шаповал Ю. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.
279. Шевчук Ю. Опозиція до діючої влади / Ю. Шевчук // Голос України – 2006. – 24 червня. – № 115 (3865). – С. 2.

280. Шевчук О. Громадянська ідентифікація та самоорганізація держави / О. Шевчук // Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської інтеграції / [під ред. М. Поліщука]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С. 102-108.
281. Шевчук Ю. Опозиція до діючої влади / Ю. Шевчук // Голос України – 2006. – 24 червня. – № 115 (3865). – С. 2.
282. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. - 1996. - № 5. - С. 16 - 27.
283. Штомпка П. Социология социальных изменений / Штомпка П.; [пер. с англ]. – М. : Аспект пресс, 1996. – 416 с.
284. Щербенко Е. Дискурс Майдану як чинник національної інтеграції / Е. Щербенко // Політичний менеджмент. – 2008. – Спец. випуск. – С. 141–147.
285. Шульга М. Правляча еліта. Що думають про неї в Україні / М. Шульга // Віче. - 1997. - № 8. - С. 46 - 57.
286. Шульженко Ф. Виконавча влада: діяти на підставі і для виконання закону / Ф. Шульженко // Віче. – 1998. – № 3. – С. 3 – 7.
287. Эндрейн Чарльз Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования / Эндрейн Чарльз Ф.; [пер. с англ.] – М. : Изд. дом «ИНФРА-М», Изд-во «Весь Мир», 2000. – 320 с.
288. Якушик В. Різновиди політичних режимів / В. Якушик // Віче. – 1995. – № 9. – С. 129 – 133.
289. Якушик В. М. Деякі теоретичні засади аналізу політико-правового статусу політичної опозиції / В. М. Якушик : матеріали наук.-практ. конф. [«Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика»], (м. Київ, 1996 р.). – К. : Навчально-методичний Кабінет вищої освіти Міністерства освіти України, 1996. – С. 51–58.
290. Якушик В. М. Держава / Якушик В. М. – К.: Основи, 1995. – 125 с.

291. Указ Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» (дев'ята редакція від 19 грудня 2011 року) - [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua>.
292. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: У 3-х кн. – Кн. 1./ Шишкін В. І. — К. : Юрінком Інтер, 2001. – 336 с.
293. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А – Г. – 672 с.
294. Andreski S. Max Weber's Insights and Errors./ Andreski S. – London; Boston: Routledge & Kegan Paul, 1984. – 155 p.
295. Antoszewski A. Ewolucja polskiego systemu partyjnego, (w:) *Demokratyzacja III Rzeczypospolitej*, pod red. A. Antoszewskiego. – Wrocław, 2002. – S. 137–156.
296. Antoszewski A. Opozycja polityczna, (w:) *Encyklopedia politologii*, T. 3. Partie i systemy partyjne, pod red. A. Antoszewskiego i R. Herbuta. – Kraków, 1999. – S. 118–120.
297. Antoszewski A. System wyborczy i wybory parlamentarne po 1989 r. / A. Antoszewski // *Polityka w Polsce w latach 90: wybrane problemy*. – Wrocław, 1999. – S. 72–94.
298. Arato A., Cohen J. *Civil Society and political Theory*. – Cambridge, 1992. – 770 p.
299. Art R. Why Western Europe needs the United States and NATO // *Political Science Quarterly*. – 1996. – Vol. 111. – № 1. – P. 1-39.
300. Becker P., Lippert B. *Toward EU-membership: Transformation and integration in Poland and Czech Republic* / P. Becker, B. Lippert. – Bonn: Europa Union Verl., 1998. – 332 p.
301. Berger G. *Modernisierungsbegriffe und Modernitatskritik in der Soziologie* / G. Berger // *Soziale welt*. – 1988, № 38. – S. 224-236.
302. Boc J. (red). *Administracja publiczna*. Wrocław.- 2003; Boć J., *Prawo administracyjne*, Kolonia Limited, 2001.
303. Bonusiak G. West-oriented choice of Ukraine one year after the Orange Revolution from the Polish perspective / G. Bonusiak // *Наукові праці : Науково-методичний*

- журнал. Т. 54. Вип. 41. Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 103–107.
304. Bożyk S. Legitymizacja i instytucjonalizacja opozycji parlamentarnej we współczesnych systemach usrojowych. W: Z zagadnień współczesnych społeczeństw demokratycznych. Księga dedykowana Profesorowi Eugeniuszowi Zwierzchowskiemu. Red. i wstęp Adam Jamróz, Stanisław Bożyk. Białystok : «Temida 2», 2006. – S. 92–106.
305. Bożyk S. Opozycja parlamentarna w Sejmie RP. / Bożyk S. – Warszawa : Kancelaria Sejmu, 2005. – 127 s.
306. Bożyk S. Partie polityczne a Sejm RP. / Bożyk S. – Warszawa : Wydawn. Sejmowe, 2006 – 181 s.
307. Bożyk S. Prawnoustrojowy status opozycji parlamentarnej w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej./ Bożyk S. – Białystok : «Temida 2», 2006. – 327 s.
308. Cimoszewicz W. Krajobraz za horyzontem. Polityka zagraniczna RP po wejściu do Unii Europejskiej / W. Cimoszewicz // Sprawy Międzynarodowe. – 2004. – L. 7. - N 2. – S. 5-20.
309. Cohen L. J. Bosnia and Herzegovina: Fragile peace in a segmented state / L. J. Cohen // CH. – 1996. – Vol. 95. – N 599. – P. 103-112.
310. Corbet, J. The Soviet Union at the Crossroads: Facts and Figures on the Soviet Republics / J. Corbet – Frankfurt: Deutsche Bank, 1990. – 165 p.
311. Czaputowicz J. Nauka o państwie / pod red. nauk. Pawła Kaczorowskiego ; [aut.] Jacek Czaputowicz [et al.]. - Warszawa : Szkoła Główna Handlowa, 2006. - 366 s.
312. Danov M., Danov D. Ethnic parties in politics: The case of the movement for rights and freedoms in Bulgaria // RC. – 1995. – № 10. – P. 185-190.
313. Democratic changes and authoritarian reactions in Russia, Ukraine, Belarus, And Moldova / Edited by Karen Dawisha and Bruse Parrott. Cambridge University Press. – 1997. – 386 p.
314. Developments in Central and East Europeen Politics. 2-ed. By Stephen White? Judy Batt & Paul Y. Lewis. Macmillan Press Limited, 1998. – 321 p.

315. Długosz D. Władza wykonawcza a grupy interesu – podstawowe kwestie teoretyczne i praktyka polskiej administracji //- [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.wsaa.org.pl/pdfy/WladzaWykonawcza.doc>
316. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. 5-me ed. – P., 1960. – 485 p.
317. Economist Intelligence Unit: Индекс демократии стран мира 2010 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://gtmarket.ru/>.
318. EU-NATO Declaration on ESDP. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://nids.hq.nato.int/docu/pr/2002/p02-142e.htm>.
319. Freedom in the World: [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15> .
320. Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 2004 / Ed. by A. Piano, A. Puddington – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – 734 p.
321. Freedom in the World: . [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2005/electoral2005>
322. Freedom in the World: . [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/net2010>
323. Freedom in the World: . [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/reserch/freeworld/2011/tables2011>.
324. Freedom in the World:– [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15> .
325. Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties 2012 / Ed. by A. Piano, A. Puddington – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2012. – 654 p.
326. Gibson, James L. A Mile Wide But an Inch Deep (?): The Structure of Democratic Commitments in the Former USSR // American Journal of Political Science. – Vol.40 №.2. – May 1996. – P. 396 – 420.

327. Grzelak Z., Zimnicka K. Polskie male i srednie przedsiebiorstwa w obliczu startu Unii Gospodarczej i Walutowej. – Lodz: Wyzsza Szkola Studiow Miedzynarodowych, 2000. – 63 s.
328. Habermas, Jurgen. The philosophy of modernity. Cambridge: Polity Press, 1987. – 350 p.
329. Hall J. The nature of civil society. – Society (GSOC). Jnl Group: Socio/ Environmental Vol: 35 Iss: 4, May 1998. – P. 32 – 41.
330. Hallinan, Maureen T. The Sociological Study of Social Change // American sociological review. – 1997. – Vol. 62. – P. 1 – 11.
331. Inglehart R. Culture chift in Advanced Industrial Society. Princeton N.Y.: Princeton Univ. Press, 1990. – 484 p.
332. Izdebski H. Introduction to public administration and administrative law.- Warszawa.- Liber.-2006.-122 S.; Izdebski H., Kulesza M. Administracja publiczna.Warczawa.- 2000.
333. Jarosz Z. Parlament – model konstytucyjny a praktyka ustrojowa / Z. Jarosz. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2006. – 203 s.
334. Jakobik W. Modele gospodarki rozwinietej a transformacja systemowa w Europie Wschodniej // Studia Polityczne. – 2000. – № 3. – S. 78-79.
335. Janjic D. Resurgence of ethnic conflict in Yugoslavia: The demise of communism and the rise of the «new elites» of nationalism // Yugoslavia: The Former and the Future / Ed. by P.Akhavan, R.Howse. – Wash.: The Brookings Institution, 1995. – P. 29-44.
336. Jednaka W. Proces ksztaltowania sie systemu partyjnego w Polsce po 1989 roku. / W. Jednaka. – Wroclaw: Uniw. Wroclaw., 1995. – 161 s.
337. Karl T., Schmitter P. Models of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe // International Social Science Journal.-1991.-№ 128.- p. 269-284.
338. Kijowski M. Udział Sejmu i Senatu w ratyfikacji umów międzynarodowych (1919-2003) / Maciej Kijowski. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – 348 s.
339. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm.gov.pl>.

340. Kozuch B. Zarządzanie publiczne. W teorii i praktyce polskich organizacji./ B. Kozuch. -Warszawa.-2004.
341. Kudej M. Postępowanie ustawodawcze w Sejmie RP / Marcin Kudej. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1998. – 114 s.
342. Landman T. Issues and Methods in Comparative Politics./ T. Landman. – L., N.Y., 2000. – 210 p.
343. Layne Ch. Rethinking American grand strategy. Hegemony or balance of power in the 21 century // The World Policy Journal. – 1998. – Vol. 15. – № 2. – P. 8-28.
344. Liebich A. Pojęcie «Narodu» – między Wschodem a Zachodem / A Liebich. // Oboz. – 1999. – № 36. – S. 15-35.
345. Lipset S. Binary Comparisons/ American Exeptionalism Japanese Uniqueness // Comparing Nations/ Concepts. Strategies. Substanse / Ed. by M.Dogan, A.Casancigil. Oxford, UK, Cambridge, USA; Blackwell, 1994. – P. 153 – 213.
346. Lee H. Transition to democracy in Poland / H. Lee // EEQ. – 2001. – № 1. – P. 87-92.
347. Maciejko W. Granice poprawek Senatu RP a ukryta inicjatywa ustawodawcza / W. Maciejko // Administracja. Teoria. Dydaktyka. Praktyka. – 2008. – № 4(13). – S. 95-101.
348. Mandelbaum M. A perfect failure. NATO's war against Yugoslavia / M. Mandelbaum // FA. – 1999. – Sept.-Oct. – P. 2-8.
349. Michta A., Prizel I. Beyond post-communism: Eastern Europe or Europe // Post-communist Eastern Europe / Ed. by A. Michta, I. Prizel. – N.Y.: St. Martin's Press, 1992. – P. 189-198.
350. Michta A. Democratic consolidation in Poland after 1989 // The Consolidation of Democracy in East-Central Europe / Ed. by K. Dawisha, B. Parrott. – Cambridge: Univ. Press, 1997. – P.66-109.
351. Modernization and Postmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies / Ronald Inglehart. Princeton University Press, 1997. – 470 p.
352. Mastny V. The historical East Central Europe after communism // Post-communist Eastern Europe / Ed. by A.Michta, I.Prizel. – N.Y.: St. Martin's Press, 1992. – P.1-20.

353. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. by A.Motyl, A.Schnetzer. – N.Y.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm.pl/prawo/nowaord/kon11.htm>.
354. NATO-EU: A strategic partnership. 2002-2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: // <http://www.nato.int/issues/nato-eu/evolution.html> (Дата перегляду: 29.08.2010).
355. Neocleos M. From civil society to the social // Brit. j. Of sociology. – L., 1995. – Vol. 46, № 3. – P. 395 – 408.
356. Nye J. America's soft power // FA. – 2004. - Vol. 83. – № 3. – P. 16-21.
357. ansmutations // WQ. w Europie / Pod red. Razem W Europie Olson D. Democratization and political participation: The experience of the Czech Republic // The Consolidation of Democracy in East-Central Europe / Ed. by K. Dawisha, B. Parrott. – Cambridge: Univ. Press, 1997. – P. 150-197.
358. Okrzesik J. Polski Senat: studium politologiczne / Janusz Okrzesik. – Warszawa: Kancelaria Senatu, 2008. – 201 s.
359. Ordynaja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <http://www.sejm.pl/prawo/nowaord/kon11.htm>
360. Orłowski W. Senat Trzeciej Rzeczypospolitej : geneza instytucji / W. Orłowski. – Zamość: Wydawnictwo POLIHYMNIA, 2000. – 278 s.
361. Orzeczenie z 22 września 1997 r. (K 25/97) // OTK ZU. – 1997. – № 3-4.
362. Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe / Ed. by K. Dawisha, B. Parrot. – Cambridge: Cambridge Univ.Press, 1997. – Vol. 1. – 472 p.; Vol. 2. – 389 p.
363. Porozumienia Okrągłego Stołu (Warszawa 6 lutego-5 kwietnia 1989 roku): [Opracowanie redakcyjne i techniczne W. Salmonowicz]. – Warszawa: NSZZ «Solidarność», 1989. – 272 s.

363. Potrzebie zmian Konstytucji Polski i Ukrainy / Miedzynarodowa Konferencja Naukowa Krasiczyn-Rzeszow 19-21 IX 2005 r. Redakcja: Wieslaw Skrydlo, Wolodymyr Szapowal, Krysztof Eckhardt - Przemysl, 2006.
364. Ronatas, Akos. The First Shall Be Last? Entrepreneurship and Communist Cadres in the Transition from Socialism // *American Journal of Sociology*. – Vol.100 №.1. – July 1994. – P. 40 – 69.
365. Roniger L. Civil society, patronage and democracy / L. Roniger // *Intern. j. of comparative sociology*. – Leiden, 1994. – Vol. 35, № ¾. – P. 207 – 220.
366. Rose R. How patient are people in post-communist societies? / R. Rose // *World Affairs*. – Jnl Group: Academic Vol: 159, Iss: 3, Winter 1997. – P. 130 – 144.
367. Roszkowski W., Kofman J. Transformacja w Polsce / W. Roszkowski, J. Kofman // *Studija polityczna*. – Warszawa. – 1997. – № 7. – S. 7-34.
368. Sarnecki P. Senat RP a Sejm i Zgromadzenie Narodowe / P. Sarnecki. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1999. – 112 s.
369. Schwartzberg R.-I. *Sociologie politique*. P., 1988. – 285 p.
370. Serfaty S. A Euro-Atlantic Ostpolitik / S. Serfaty // *Orbis*. – 2001. – Vol. 45. – № 4. – P. 597-607.
371. Solchanyk R. Ukraine, Belorussia, and Moldavia: Imperial integration, russification, and the struggle for national survival // Hajda Lubomyr, Bessinger Mark, eds. *The nationalities factor in Soviet politics and society*. – Boulder; San Francisco: Westview press, 1990. – P. 175 – 203.
372. Skotnicka-Illasiewicz E. Dylematy europejskiej tozsamosci Polakow // *Polityka narodowosciowa panstw Europy srodkowoschodniej* / Pod red. Z. J. Petrasa, A. Czarnockiego. – Lublin: In-t Europy Srodkowo-Wschodniej, 1993. – S. 173-176.
373. Szromnik A. Inwestycje zagraniczne w Polsce. Stan i warunki inwestowania dla firm niemieckich na tle krajow Europy Wschodniej. / A. Szromnik. – Gliwice: Fundacja im. Friedricha Eberta, 1994. – 73 s.
374. *System Change and Modernization: East-West in Comparative Perspective* / ed. by W. Adamski, J. Buncak, P. Machonin and D. Martin. – Warsaw: IfiS Publ., 1999. – 373 p.

375. Taras R. The end of the Walesa era in Poland / R. Taras // CH. – 1996. – Vol. 95. – № 599. – P. 124-128.
376. Targalski J. Likwidacja komunizmu w Europie Wschodniej (scenariusze – przebieg – konsekwencje) / J. Targalski // Oboz. – 1998. – № 35. – S. 101-107.
377. Tauraine A. Critique de la modernite. / A. Tauraine. – P., 1992. – 490 p.
378. Tatiana Sribna. Transformacja systemów politycznych Polski i Ukrainy: charakterystyka porównawcza głównych tendencji / T. V. Sribna // Srodkoeuropejskie Studia Polityczne. Wydawnictwo Naukowe. Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. – Poznan, 2011. – SP 3, 11. – S. 17-25.
379. Tismaneanu V. Eastern Europe's first post-communist decade: How liberal, how democratic? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: // <http://wwics.si.edu/ees/reports/1999/186tis.htm>.
380. The Alliance's strategic concept.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-065e.htm>.
381. The responsibility to protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty / Ed. by G. Evans, M. Sahnoun. – ICISS, 2001. – 18 p.
382. The treaty of Nice. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://europa.eu.int/comm/nice_treaty/index_en.htm The U.S. – European Relationship: Opportunities and Challenges. Hearing before the Subcommittee on Europe of the Committee on International Relations of House of Representatives. 2001, April 25. – Wash.: GPO. – 43 p.
383. Transformacja ustrojowa panstw Europy Srodkowej i Wschodniej / Pod red. E. Zielinskiego. – Warszawa: Elipsa, 1996. – 184 s.
384. Turner S. Global civil society, anarchy and governance: Assessing an emerging paradigm. – Journal of Peace Research; Jrnl Group: Academic. – Vol: 35, Iss: 1: Jan 1998. – P. 25 – 42.
385. Ustawa z 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji PRL // Historia ustroju i prawa w Polsce 1918-1989: Wybór źródeł / S. Rogowski. – Warszawa, 2006. – s. 486-492

386. Vachudova M.A. Europe undivided. Democracy, leverage, and integration after communism / Vachudova M.A. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2005. – 341 p.
387. Valenta J. Czesi i Słowacy: Proba federalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej / J. Valenta // Oboz. – 1997. – № 31/32. – S. 71-93.
388. Walzer M. Pluralism and social democracy / M. Walzer // Dissent, Jrnl Group: Commentary; Academic.-Vol: 45, Iss: 1 Date: Winter 1998. – P. 47 – 53.
389. Widegren O. Social solidarity and social exchange. – Sociology/ Widegren O. / The Journal of the British Sociological Association Jrnl Group: Academic Vol: 31, III: 4, Nov. 2007. – P. 755 – 771.
390. Wyrok z 23 lutego 1999 r. (K 25/98). – OTK ZU. – 1999. – № 2.
391. Wec J. J. Transformacja systemu politycznego w Polsce. Wybrane aspekty // Polska – Niemcy – Ukraina w Europie. Doświadczenia z transformacji i współpracy / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów: Wyd. Wyższej szkoły pedagogicznej, 2008. - S. 37-43.
392. Winners and losers of EU integration. Policy issues for Central and Eastern Europe / Ed. by H. Tang. – Wash.: The World Bank, 2000. – 326 p.